

822

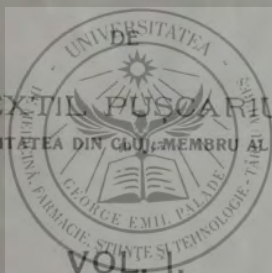
H. 8. 10 B. E. 1895

ISTORIA. LITERATURII ROMÂNE

CURSURI POPULARE

DE
SEXTIL PUSCARIU.

PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN CLUJ; MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE.

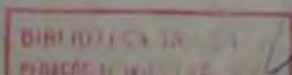

— EPOCA VECHIE —

(CU 61 DE ILUSTRAȚII)

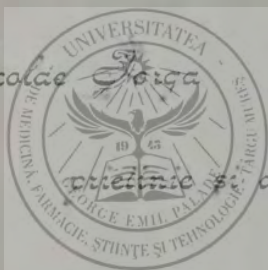
SIBIIU
EDITURA ASOCIAȚIUNII
1920.

20 312

822

Sui Nicolae Torza
puetnie și amirație.

22 OCT 2019

Univ. "Petru Maior" Tg. Mureș

0809802613

PREFAȚĂ.

Cartea aceasta, care cuprinde niște cursuri populare, ținute în anul 1911 în Cernăuți, a început să se tipărească în anul 1914, apărând mai întâiu în revista «Transilvania». La izbucnirea războiului erau tipărite cele opt coale dintâi. Tipărirea s'a continuat în anul 1920, fără să pot face decât mici modificări în manuscris, și acestea numai dela coala 9 înainte.

Țin să mulțămesc cu această ocazie Dnui I. A. Rădulescu-Pogoneanu prof. univ. și I. Georgescu secretarul Asociațiunei pentru ajutorul dat la corecturi și dnui prof. Teodorescu, dela Universitatea din Cluj, pentru fotografiile după manuscrisul evanghelistului din 1436 și după fresco cu Neagoe Basarab.

Cluj, 25 Octomvrie 1920.

Sextil Pușcariu.

Introducere.

Istoria literaturii române se împarte, în mod firesc, în trei epoci distincte: în epoca veche, cea mai lungă și cea mai stearpă, în epoca nouă, care începe dela renașterea noastră ca popor romanic, și în epoca modernă, al cărei început datează dela întemeierea României unite și independente.

Împărțirea.

Noi, aici, în răsăritul Europei, n'am luat parte directă la cele mai multe premeniri care au zguduit din temelii înfățișarea vestului european. Marile evenimente dela sfârșitul veacului al XV-lea, care fac pe istorici să încheie evul de mijloc și să vestească începutul unui ev nou, au avut la noi un ecou aproape disparent. Pe orizontul țărilor române n'a răsărit soarele civilizației crescute pe ruinele antice, și zărea vederilor noastre eră stăpănită de semiluna care a făcut ca la noi evul de mijloc să dăinuiască încă sute de ani.

Epoca veche.

Înainte de ce neamul românesc să poată deveni un popor, vecinii noștri slavi au ajuns la organizații puternice de stat și la o înflorire culturală atât de remarcabilă, încât ne-au silit să ne dezvoltăm în umbra lor, au dat direcția pentru veacuri întregi nu numai vieții noastre de stat, ci mai ales dezvoltării noastre culturale. La Slavii de sud înșiși, cultura aceasta eră de origine bizantină, astfel încât, mai târziu, când începe influența grecească în Țările române, numai haina externă se schimbă, dar fondul rămâne același. Legați dar de orient cu cătușe puternice, întreaga epocă veche a literaturii noastre se caracterizează prin influența aceasta orientală, a cărei trăsătură principală eră dependența manifestărilor culturale de biserică, în special de ortodoxism.

De câteori, în epoca aceasta, putem constată o mișcare, sau măcar un început de mișcare cu urmări importante pentru dezvoltarea literaturii noastre în direcție națională, fie că avem a face cu întâiele traduceri sau cu cele dintâi tipărituri românești, fie că vedem înflorind istoriografia noastră națională, totdeauna descoperim la temelia ei o influență apuseană

Epoca
nouă.

Și tot unei influențe din apus se datorește renașterea cu care se începe, și pentru literatura noastră, epoca nouă.

E ceva mai mult decât o sută de ani de când a început să se sape brazde adânci între aceste două răstimpuri, de când Dunărea a crescut par'că, formând un hotar firesc între noi și orient, și ni s'au deschis tot mai largi porțile spre vestul luminat, prin care pătrundeau obiceiuri europene, literatură apuseană și gustul pentru îndeletniciri artistice. Iar când prin aceleași porți intrară, ca niște apostoli, în aureola luminii intensive, acei câțiva bărbați venind dela Roma, care, pe lângă știință, aveau și focul entuziasmului și cuvântul cald care încinde, atunci au mijit și pentru noi zorile vremilor nouă.

Petru Maior, Gheorghe Șincai, Samuil Clain și tovarășii lor au săvârșit minunea resurecțiunii poporului român și au imprimat direcția în care aveă să se desvolte spiritul public în tot cursul deceniilor următoare. Ei spuneau, în definitiv, același lucru pe care-l mai spusese odată, cu un veac în urmă, cronicarii. Dar îl prezentau altfel, îl propoveduiau cu puterea sufletului lor convins că spun un lucru important, și-l descopereau unor ascultători capabili să simtă fiorii mândriei naționale la singura rostire a cuvântului Traian. Oricât de exagerată a fost direcția aceasta «latinistă», faptul în sine că prin ea a luat ființă sentimentul nostru național și naționalizarea tuturor aspirațiilor, a culturii și a literaturii noastre, dovedește că prin ea s'a atins o coardă existentă, și cea mai puternică, a sufletului nostru, firea noastră romanică. Tot ce e romanic în sângele nostru, tot ce ne leagă de frații noștri din vestul Europei, fusese innăbușit în noi în curs de veacuri, legăturile care ne-ar fi fost firești fuseseră tăiate și capetele lor innodate cu orientul strein nouă prin sânge și aspirațiuni. Și acum, deodată, rupându-se cătușele, care, din cauza vechimei lor, nu mai păreau artificiale, a zvâcnit iar avântul nostru innăscut, am ajuns să ne iubim și să ne cultivăm limba, de care devenirăm mândri.

Firește că direcția latinistă a avut și părțile ei rele, căci apostolii ei erau prea mult idealști, ca să nu fie și utopiști. Cultul pentru «părintele Traian» și admirația exagerată pentru tot ce vine dela «frații noștri de același sânge», n'au încetat cu totul nici astăzi, de-o parte și de alta a Carpaților, și ele au adus cu sine în veacul trecut idei rătăcite de care n'au scăpat

nici spirite superioare. Au trebuit să vină bărbați de vederile largi ale unui M. Kogălniceanu și de simțul extraordinar de fin pentru frumos al unui Alecsandri, pentru ca să ne scape din niște curente devenite primejdioase. Cel dintâi protestând, în revistele sale, împotriva imitației fără selecție și fără puțință de asimilare a curentelor streine, accentuând, în cursul său de Istorie națională, că a fi Român este tot atât de mult un titlu de glorie ca a se trage dela Romani, și legând, prin publicarea letopisecilor, aspirațiile noastre pentru viitor de trecutul nostru românesc; cel de-al doilea revelând lumii frumusețile poeziei noastre populare.

Când, pe terenul pregătit de generația dela 1840 s'a săvârșit Unirea celor două principate, și când, mai târziu, s'a sfințit cu sângele eroilor dela Plevna independența României, când influența binefăcătoare a poeziei și a limbii populare a dat scrișului literaților noștri caracterul specific românesc, când în locul romantismului ce stăpânește deopotrivă pe literații și pe erudiții generației trecute urmă un spirit științific, preocupat de observarea realității și de descoperirea adevărului neînfrumusețat, când critica «Junimei» dela Iași combătu cu isihandă traza fără miez și declamația cu care se căucereau masele, când, în sfârșit, în literatura noastră apărură genul lui Eminescu, atunci s'a stabilit începutul epocii moderne în istoria noastră culturală și în literatura română. O epocă, a cărei caracteristică e maturitatea gândirii și ai cărei scriitori sânt cu mult superiori înaintașilor lor, ca artiști. Dar în același timp — lucrul acesta trebuie spus — epoca aceasta se caracterizează prin lipsa aproape desăvârșită a unui ideal mare românesc. S'a întâmplat anume faptul aproape de necrezut, că un popor tânăr de zece milioane, împărțite în diferite state, după înfăptuirea celor două mari ideale ale generației de la mijlocul veacului trecut, Unirea țărilor românești și independența României, n'a fost în stare să-și alcătuiască un nou ideal. Scriitorii nu mai sânt ecoul aspirațiilor obștești și re-deșteptătorii tendințelor spre un viitor mai bun. Neavând în suflet căldura unui ideal mare românesc, scriitorii s'au coborât de pe amvon, pentru ca, în bisericuțele lor, să facă slujbe pentru câțiva credincioși, la altarul artei pentru artă.

Aceste trei epoce se deosebesc una de alta tot atât de mult ca scrisul diaconului Coresi de al lui Eliade și al acestuia de al lui Maiorescu, ca versurile mitropolitului Do-

Epoca modernă

Continuitatea între cele trei epoce.

softeiu de ale lui Bolintineanu, iar ale acestuia de poeziile lui Goga. Dar ar fi greșit să credem că după apariția lui Goga avem dreptul să-l uităm pe Bolintineanu și că Dosofteiu nu ne mai poate interesa. Căci dacă dela o epocă la alta întâmpinăm alte preocupări literare și alte influențe externe, dacă adesea moda ridică pe un scriitor și depărtează operele altora de interesul obștesc, dacă ideile conducătoare se schimbă de cele mai multe ori dela generație la generație, există totuși în tot scrisul românesc, dela începutul lui până astăzi, o continuitate, o evoluție firească, care trebuie cunoscută spre a putea înțelege pe scriitori. Astfel vom vedea la Iorga idei de ale lui Bălcescu și Kogălniceanu, la Titu Maiorescu vom întâlni principii de critică exprimate, mai puțin strălucitor, de tatăl său, care le avea din aceeași școală ca Gheorghe Lazar, la Petru Maior vom găsi păreri spuse odinioară de Dimitrie Cantemir ș. a. m. d., fie că urmașul primește dela înaintași ideile acestea printr'o continuitate directă, fie că ele răsar independent la unul și la altul din recunoașterea aceluiași adevăruri. Strămoșii noștri luau pana în mână ascultând de aceleași șoapte jăuntrice ca și noi, în oficina lor de scriitori se făcea scrisul românesc din aceeași neobosită «osârdie» de a afla în graul moștenii dela părinți expresia cea mai fericită pentru un gând, dictat de țesătura particulară a unei minți cu structură românească. Scriitorii celor trei epoce nu reprezintă niște zale singuraticе aruncate într'un morman, ci părți ale aceluiași lanț, încheiate firește una 'ntr'alta: cel ce caută să ridice zaua cea mai strălucitoare prin noutatea ei, va auzi zuruind întregul lanț al înaintașilor. Apropiindu-ne cu pricepere de scriitorii veacurilor trecute, căutând să pătrundem în felul lor de a fi fost, dându-ne silința să-i înțelegem în firea și în munca lor, nu facem numai un act de pietate, ci vom câștiga înțelegerea pentru dezvoltarea treptată a culturii noastre, vom învăța să stimăm și să iubim pe cei ce, în mijlocul celor mai sângeroase lupte pentru susținerea noastră etnică, au dat dovadă că sântem un neam cu nepotolită sete de cultură și cu cele mai strălucite aptitudini intelectuale.

Metoda.

Noi nu facem un curs de literatură, ci de istorie a literaturii. De aceea scopul nostru nu poate fi analiza unor opere literare scoase din timpul în care au fost produse, nici a unor scriitori, rupându-i din șirul de înaintași și de contemporani, nici nu putem imita pe cei ce cred că într'o istorie a li-

literaturii diferitele capitole pot fi împărțite după genuri literare, Grijă noastră va fi, dimpotrivă, să arătăm, în mod istoric, dezvoltarea firească a literaturii noastre, urmărind-o în evoluțiunea ei. Astfel se poate întâmpla ca o scriere, care din punct de vedere curat literar să aibă o valoare mică, să fie de o însemnătate extraordinară din punctul de vedere al evoluțiunii istorice-literare. Așa bunăoară traducerea în românește a «Faptelor apostolilor» sau a «Psaltirii» nu poate fi socotită, de sigur, ca o operă artistică. Faptul însă că prin aceste traduceri din secolul al XV-lea se întrebuințează la noi pentru întâia oară limba română spre scopuri literare, însemnează, în dezvoltarea literaturii noastre, un eveniment de cea mai mare importanță, el constituie chiar condiția primordială pentru dezvoltarea unei literaturi românești. Înțeleasă astfel istoria literaturii, e evident că măsura cu care va judeca istoricul literar opera unui scriitor se va schimba necontenit, ea va fi alta dela o epocă la alta, va fi relativă. Astfel, la sfârșitul veacului al XVI-lea, vedem lucrând la Brașov pe diaconul Coresi. El a tipărit câteva cărți, dintre care o parte sânt traduceri românești de scrieri bisericești. Cercetările mai nouă au dovedit că, la tălmăcirea lor, Coresi a avut o parte neînsemnată, că el a tipărit mai mult traduceri de ale altora. Cu toate acestea, în istoria literaturii române, va trebui să se vorbească pe larg de activitatea acestui modest tipograf, căci ea însemnează a doua faptă importantă în dezvoltarea literaturii noastre: prin tipăriurile lui s'a stabilit o limbă literară și s'a dat îndemnul la o activitate bogată de traduceri și din alte ramuri literare. O sută și ceva de ani mai târziu lucrează la noi, tot pe teren bisericesc, un alt traducător și tipograf, dascălul Damaschin, cu mult mai cult decât Coresi. Activitatea lui e neasemănat mai vastă, limba lui incomparabil mai bogată, felul tălmăcirii fără indoială mai potrivit, — cu toate acestea numele lui abiă va fi pomenit în treacăt. De ce? Pentrucă pe vremea lui Damaschin a traduce și a tipări românește nu mai eră un eveniment literar, literatura noastră ajunsese la o dezvoltare atât de importantă prin scrierile originale ale cronicarilor, care vorbeau de originea noastră romană și de unitatea etnică a tuturor Românilor, încât activitatea harnicului tălmăcitor rămâne în umbră și va fi relevată numai întru cât constituie și ea un pas în evoluțiunea literaturii

noastre, însemnând stadiul din urmă al victoriei limbii române în biserică.

Aparatul
și mate-
rialul.

După cele spuse, e evident că în tendința noastră de a caracteriza mai bine diferitele curente care stăpâneau spiritul public în deosebite timpuri, dela o epocă la alta nu se va schimba numai măsura cu care vom cumpăni valorile literare, ci și aparatul cu care vom lucra și materialul literar pe care-l vom supune cercetării noastre. Cel ce se ocupă cu istoria literaturii contemporane nu va înregistra de sigur un ordin de zi publicat în Monitorul oficial sau un act notarial, nici nu va avea să vorbească de edițiile de cărți de rugăciuni sau de calendarele ce apar cu scopuri mai mult mercantile, și cu greu îi vor țintui luarea aminte multele jurnale de provincie. Azi tipografiile cu abur dau o producție cu atât mai mare și mai importantă decât «tiparnițele» cu buchi de odinioară, încât noțiunea de «literatură» se depărtează în mod fatal tot mai mult de legătura ei etimologică cu cuvântul «litera». În vechime era însă altfel. Cărțile bisericești formau lectura aproape exclusivă în școli și în familii, ele erau hrana sufletească a obștei românești; de aceea ele vor trebui trase în cadrul cercetărilor noastre și urmărite cu atențiune în dezvoltarea lor. Un zăpis românesc iscălit de Mihaiu Viteazul va fi de importanță pentru noi, căci e cel dintâi act oficial scris româneste, la 1600, tocmai în cancelaria acestui Domn, care a adunat pentru o clipă Românimea întreagă sub sceptrul său. N'a trecut mult de când foi periodice tipărite în provincie formau lectura de predilecție a celor mai buni Români, și C. Negruzzi ne povestește că tatăl său aparține acelei rămășițe de «boieri ruginiți în românism, care... se uitau cu dor spre Buda sau Brașov, de unde veneau pe tot anul calendare cu povești la sfârșit și din când în când câte o broșură învățătoare meșteșugului de a face zahăr din ciocălăi de cucuruzi sau pâne și crohmală de cartofe».

Subimpăr-
țirea.

Din punct de vedere teoretic, cea mai potrivită metodă de a trata o literatură în mod istoric, ar fi cea cronologică, înregistrând an de an operele care apar și arătând întrucât ele însemnează un pas înainte în evoluțiunea literară. Sistemul acesta însă e nepracticabil pentru timpurile mai vechi, cu o producție literară săracă, despre care ne lipsesc și informații destui pe precise. Dar chiar și pentru vremile mai nouă ea nu

e practică, căci are marele dezavantaj de a sfârțica în părțile mici imaginea pe care trebuie să o avem despre diferiți scriitori și grupări literare. O subîmpărțire a materiei, deși are mai mult însemnătatea practică a clarității, e necesară. Pentru epoca nouă și cea modernă a literaturii române, subîmpărțirea în capitole se va putea face în cele mai multe cazuri după generații. Pentru epoca veche ea trebuie să cuprindă răs-timpuri mai mari.

Epoca veche a literaturii noastre se caracterizează, precum am spus, prin dependența culturii românești de cea a orientului european, și aproape toate manifestările literare mai importante au luat ființă în urma vreunei influențe venite din apus. Dar ar fi greșit dacă în urma acestei constatări am imita pe cei ce împart literatura noastră veche în epoca influenței slavone și în epoca influenței grecești, sau pe cei ce deschid un capitol nou de câteori constată ivirea unei influențe apusene, căci «nu după influențe culturale străine se pot determina perioadele în istoria unui popor cu civilizație proprie» (D. Onciul). Literatura unui popor e ca râul, influențele străine ca munții, dealurile, văile și șesul prin care curge. Acestea din urmă îi vor determina cursul, vor da matca și formațiuni diferite, vor putea chiar să silească apa înșurubă de munte să primească părțile din solul lor, care o pot tulbura un timp oarecare și într-o regiune anumită, dar creșterea râului nu poate fi determinată de ele, iar în ajungerea țintei lui finale, formațiunile terenului pot să-i pună în cale piedeci, să-l iezească sau să-i netezească drumul, nici odată să-l oprească. Influențele externe vor explica de multeori pentru ce literatura noastră a luat anume direcții, dar dezvoltarea ei urmează din sine: râul crește prin apele ce se revarsă în el prin afluenții lui, creșterea unei literaturi o fac scriitorii ei însemnați, bărbații ei mari.

**Influențele
externe.**

Și fiindcă fu vorba de «bărbații mari», e locul să spunem că metoda evoluționistă pe care o urmăm nu ne va împiedeca să adoptăm încălta și metoda biografică, care izvoarește dintr-o concepție individualistă a istoriei. Căci scriitorii mari sânt cei ce imprimă pecetea personalității lor literaturii unui popor, și dacă ei sânt fii epocii și ai țării lor și, prin urmare, stăpâniți de ideile generale ale mediului în care trăesc, nu e mai puțin adevărat că ei sânt și sămănătorii de idei, că originali-

**Scriitorii
mari.**

tatea lor modelează felul de a gândi al generațiilor viitoare. De aceea lor le vom rezervă cele mai multe pagini, asupra operei lor ne vom concentra cu deosebire atenția și, întrucât este de folos spre a pricepe opera, și asupra vieții lor. Astfel, urmărind evoluția firească a literaturii noastre, ne vom opri pentru un timp pe loc, de câteori va apărea un scriitor nou în drumul nostru, căutând să-i fixăm personalitatea întreagă. Procedând în felul acesta, ne putem asemăna celui ce-și alunecă privirea pe un cer înstelat de vară, căutând să cuprindă pe retină spațiul întreg de deasupra sa; când însă un meteor întrerupe liniștea fixă a tăriei, ochiul îl va urmări pe cer până se stinge. Un fel de meteori sânt și scriitorii ce luminează câmpul literar, unii mai scilipitori, alții mai puțin strălucitori; e firesc ca, zărindu-i, să nu-i pierzi din ochi până dispar. În schimb, asupra scriitorilor mici, asupra multelor condeie sânguincioase, care, fără să fi putut da vremii lor scânteia originalității, fără să fi deschis drumuri nouă de gândire, totuși au bătaie și au lărgit, cu opera lor, mai mult sau mai puțin anonimă, calea pe care un neam întreg a putut înainta spre progres, vom putea vorbi numai în «privirile generale» de la începutul capitolelor, în care vom cercă să subsumăm toate manifestările mărunte și factorii culturali, ca tiparul, școala, etc.

Iubirea
față de
subiectul
tratată.

Încă un lucru aş vrea să accentuez la acest loc. Iubirea față de subiectul tratat. Din fericire, cercetările noastre istorice-literare, și cele istorice în general, au trecut de stadiul romantic al patriotismului rău înțeles, «care credea că educația noastră națională trebuie bazată pe neadevăruri sau reticențe» (I. Bogdan), când orice traducere sau compilație a veacurilor trecute eră considerată ca o operă originală, și criticii literari întrebuițau superlative și se extaziau în fața unor versuri mediocre. Pe cât de greșit și de copilăresc e acest procedeu, pe atât de eronat e cel ce crede că o istorie literară trebuie să fie o lungă listă de nume și de cărți și cel ce are un vecinic surâs compătimitor față de naivitățile de gândire și stângăciile de formă ale scriitorilor din vremile trecute. Înainte de a luă pana în mână ca să scrie despre literatura unui popor, cercelătorul literar trebuie să aibă în suflet iubirea pentru subiectul său, acea iubire care îl va face să urmărească cu atenție simpatică până și avânturile naive și greșelile grosolane de formă ale scriitorilor de tranziție.

Dacă nu ne vom mulțumi de a examina meticulos și de a judecă rece operele ce ne-au rămas dela înaintași, ci ne vom strădui să pătrundem și în sufletele celor ce le-au scris, să recunoaștem ideile pentru care au luptat și idealurile în jurul cărora s'au grupat, alunci printre versuri șchioape și banale vom avea satisfacția de a zări uneori icoanele mari, așa cum le adăpostea sufletul lor înainte de ce ei ar fi încercat să le aștearnă pe hârtie; dacă, recelind vorbirea cutărui orator, împodobită cu fraze ce astăzi sânt banalizate și ne par declamatorice, vom cercă să punem în ele căldura convingerii cu care au fost rostite și să ne lepădăm de ucigătorul spirit zeflemist al zilelor noastre, — atunci vom putea și noi resimți fiorii care cuprindeau pe cei ce o ascultau. Datoria istoricului literar este dar de a se transpune în vremile cu care se ocupă, și adesea măsura cu care va judecă opera unui scriitor vechiu îi va fi dată de însuflețirea cu care o primeau contemporanii lui. Când această însuflețire îl va cuprinde și pe el și o va putea împărtăși și ascultătorilor sau cetitorilor săi, atunci scopul unei lucrări ca cea de față va fi atins în cea mai mare parte.

Căci scopul meu nu e de a da o lucrare pur științifică, ci de a face ca cunoștințele despre istoria literaturii noastre să pătrundă în cercurile largi ale publicului românesc. Liste bibliografice, stabilirea de amănunte biografice, urmărirea atentă a influențelor externe asupra cutărui scriitor și deslegarea multelor probleme neelucidate încă, vor lipsi în lucrarea aceasta, care nu cuprinde cursurile făcute la Universitatea din Cernăuți, în fața unor elevi pregătiți, în care profesorul vrea să deștepte dorul de lucrări științifice independente, ci cursurile populare, ținute înaintea unui public cult, căruia am căutat să-i dau câteva cunoștințe, dar mai ales să-i deștept interesul pentru trecutul nostru literar, înaintea unor ascultători pe care doream să-i încălzesc și să-i indemn a luă în mână cutare carte prăfuită, cărora voiam, prin caracterizări în linii mari, să le dau priceperea pentru preocupările literare ale înaintașilor. Cel ce își dă seama că altul e stilul unei cărți menite de a fi numai citită și altul trebuie să fie stilul adoptat de conferențiar, va înțelege și felul de a se prezenta al acestei lucrări, care a fost rostită înainte de a fi scrisă. Scoțând în relief anume fapte, insistând mai cu dina-

Cursuri
populare.

dinsul asupra unor momente din care i se pare că se desfac mai limpede notele ce caracterizează o epocă sau activitatea unui scriitor, conferențiarul va fi nevoit să treacă peste alte părți, să retacă amănunte pe care ascultătorul nu le poate grupă astfel ca în mintea lui să se închege o imagine lămurită. Dând acum la tipar aceste cursuri populare, nu le-am schimbat decât foarte puțin, voind să păstrez caracterul lor de conferințe, ale căror proiecțiuni luminoase apar aici ca ilustrațiuni.

CAPITOLUL I.

Înainte de întâia carte românească.

I. STĂPÂNIREA CULTURII BISERICEȘTI ÎN HAINĂ SLAVONĂ.

Începuturile literaturii române se pierd în negura deasă care învăluie, pentru cercetătorul de azi, trecutul neamului nostru. Dacă istoria poate totuși reconstitui din datele răslețe, păstrate prin documente streine, câteva capitole, nu totdeauna limpezi, dar adesea glorioase, din trecutul nostru, datele acestea nu pot spune aproape nimic, nici celei mai ingenioase minți reconstructive, asupra vieții culturale a celor mai vechi Români.

Începuturile.

Conservarea în limba noastră a cuvintelor de origine latină a *scrie* și *carte*, sub forma corespunzătoare cu legile fonetice românești, dovedește că noțiunile exprimate prin aceste cuvinte au fost în toate timpurile curențe la poporul nostru și ne îndreptățește să credem că, după stingerea culturii romane în regiunile dunărene, strămoșii noștri n'au uitat niciodată meșteșugul de a scrie și de a ceti cărți. A deduce însă din aceasta că în veacurile zbuciumate din aproape întreg evul de mijloc ar fi existat o literatură românească scrisă, este de sigur greșit, și cu greu se vor împlini vreodată nădejtile acelor optimiști care cred încă că vreo întâmplare norocoasă va scoate la lumină vreun manuscris în limba străveche românească. Chiar dacă, în împrejurările mai mult decât nefavorabile pentru ivirea unei mișcări literare, s'ar fi aflat pe acele timpuri un fiu al neamului nostru care să-și aștearnă gândurile pe pergament, scrisul său n'ar fi fost românesc, ci în limba modelelor sale, grecească sau slavonă.

**Influența
slavonă.**

Influența slavonă datează la noi din timpuri vechi. Limba română păstrează urme atât de adânci de această influență, încât nu ne mai putem îndoi o clipă că comunitatea noastră cu Slavii a dăinuit veacuri întregi. Au trebuit să se scurgă mulți ani până când masele mai compacte de Slavi din sudul Dunării au înghițit cele mai multe insule de Români din mijlocul lor, și s'a scurs vreme îndelungată până ce, printr'o desnaționalizare lentă, Slavii din ținuturile românești de astăzi, din nordul fluviului, au fost absorbiți de către strămoșii noștri. Procesul acesta de desnaționalizare a fost accelerat atuncia când organizațiile primitive de triburi din sud-estul european se schimbară în organizații mai perfecte, transformându-se mai în urmă în state naționale. Slavii de sud ajunseră cu mult înaintea noastră la aceste organizații, silindu-ne să ne dezvoltăm sub înrăurirea lor. Influența aceasta n'a fost numai politică, ci și culturală, căci fiind în nemijlocita apropiere a imperiului bizantin, care pe acest timp ducea facla culturii mondiale, popoarele slave de sud ajunseră în curând la o înflorire literară pe care n'au mai ajuns'o de atunci veacuri întregi. Hotărâtoare în privința aceasta a fost recunoașterea jurisdicțiunii patriarhului din Constantinopol (870) și introducerea (888) ritului slav în locul celui grecesc în biserică, pe la sfârșitul domniei întâiului domnitor creștin al Bulgariei, Boris-Mihail.

Cu mult înainte de întemeierea Principatelor, Românii fură apucați în vârtejul acesta puternic din nemijlocita lor apropiere, organizându-se în mare parte după modelul slav, iar biserica noastră fiind din cele mai vechi timpuri strâns legată cu a vecinilor din sudul Dunării, se introduse și la noi ritul slav. Chiar după sfârșirea întâiului imperiu bulgar prin Vasile Bulgarotonul, când biserica Bulgarilor fu grecizată, noi trăiam din tradiția mai veche. Va fi scăzut poate influența slavonă pentru câțva timp, dar preoții noștri, sfințiți de episcopii dela Silistra și Vidin, continuau de a sluji bulgărește în bisericuțele noastre de lemn, până când, prin crearea imperiului româno-bulgar (1187—1257), episcopiile dunărene devenira din nou răspânditoare de cultură slavonă, trimițând chiar vlădici slavi pe pământ românesc.

Subt cei dintâi Domni români, influența slavonă, în loc să scadă, crescă și mai mult, și limba întrebuițată în biserică de-

veni limba oficioasă de stat, precum, în apus, statul și biserica întrebuișau deopotrivă limba latină. În curând evenimentele istorice aveau să pregătească terenul pentru ca Țările române să devină chiar focarul culturai slavone.

Semiluna răsări în zare și Osmanii se răspândiră ca o furtună asupra Peninsulei-balcanice. Abia la Dunăre se oprî furtunosul Baiazid, lovit în piept de toiagul moșneagului viteaz Mircea. Țările dunărene rezistară furtunii mult timp dupăce popoarele balcanice fură subjugate și dupăce pe turnul sf. Sofii din Constantinopole se ridicase alemnul turcesc. Ca într'un loc de adăpost veniră în Țările române călugării dela miază-zi, aducând cu sine tezaurele de cărți bisericești slavone. Mănăstirile din Țările române, al căror număr creștea din ce în ce, fură inundate de călugări streini. Pe vremile acestea, când sentimentul național nu există încă, criteriul care despărțea sufletește popor de popor nu eră limba, ci religiunea eră valul cel mare care acoperea cu apa sa pe toți cei de o lege. Călugării nu făceau deosebire între ortodocșii de aceeași limbă și cei streini, ci, venind la noi, ei intrau numai ca propoveditori culturali, iar nu ca agenți slavi sau greci.

Domnii români se complăceau în rolul acesta de sprijinitori ai ortodoxismului, și chiar cu mult mai târziu, când cultura slavonă începea să dispară și limba română se răspândise în literatură, vom vedea încă voievozi, ca Mateiu Basarab, tipărind în Țara-românească cărți pentru slujba slavonă.

Într'o vreme când orice mișcare culturală se reflectă prin biserică, ortodoxismul nostru a fost evenimentul cel mai grav în urmări pentru dezvoltarea noastră culturală, căci el ne-a legat pentru veacuri întregi cu cultura orientului, formând un zid despărțitor față de catolicismul vecinilor noștri din vest și din nord, care ne-ar fi putut transmite cultura apuseană.

Astfel se începe pentru noi Români ceea ce cu veacuri înainte se întâmplase în apus: mănăstirile devin focarele culturii și în ele se concentrează aproape toată mișcarea literară a timpului, care-și păstrează caracterul religios și haina slavonă. Aici, în lăcașurile de reculegere sufletească, împopulate mereu de emigrații fugiți dinaintea Turcilor, se continuă, pe teren românesc, literatura slavă. Cărțile sfinte se copiau în zeci și sute

Mănăstirile, focarele culturale.

de exemplare, care se scriau cu slova caligrafică a măiestrilor răbdurii, se împodobeau cu inițiale, vignete și miniaturi artistice și se legau în scoarțe pompoase de metal prețios. Lucrări originale nu par a se fi scris decât puține, precum e bunăoară panegiricul în slava sfântului Ioan-cel-nou, ale cărui moaște fură aduse la 1400—1401 la Suceava, scris de Gheorghe Tâmblac, de origine bulgară, ajuns mai în urmă mitropolit în Chiev și mort în Serbia, ca egumen de mănăstire, departe de Țările române, pentru care el n'a fost decât unul din mulții streini cu învățătură, adăpostiți o bucată de timp între zidurile ospitaliere ale mănăstirilor noastre. Nici traduceri nouă din grecește nu par a se fi făcut în mănăstirile noastre, căci prin activitatea anterioară a traducătorilor bulgari, mai ales a lui Eftimie și a școlii sale, cărțile mai importante erau traduse toate. Dar s'a copiat mereu, mai ales prin Homor, Voroneț și Putna, și ca o dovadă de măiestria și valoarea artistică a acestor copii poate servi frumosul Evangheliar pe pergament dela popa Nicodim, scris la 1404—1405.

Școlile
mănăstirești.

Tot pe lângă mănăstiri erau și școlile, puține câte vor fi existat, toate de slavoneste. Mai ales cele alipite de sediul unei episcopii se bucurau de o deosebită îngrijire. Despre cea din Suceava știm că a fost ridicată de Alexandru cel Bun la rangul de școală domnească și pusă sub îngrijirea vestitului predicator Gheorghe Tâmblac. Moise filosoful, pomenit de un document din 1423 pare a fi fost dascăl la această școală. Tradiția vorbește și de școala din satul *Rădășeni* în Moldova, pe la mijlocul veacului al XVI-lea, în care se spune că ar fi învățat Ștefan Tomșa. Dintr'un uric dela 1563 aflăm de un *Micul* care a învățat «în scaunul orașului București», etc. La aceste școli mănăstirești se aduceau încă în sec. al XVII-lea copiii cu sila, punându-se la învățătură, spre a scoate din ei preoți. «Așa se fac oameni de treabă; dintre aceia sânt vlădici și egumeni și preoți și diaconi pe la slintele mănăstiri», spune un document contemporan (ap. Iorga). Încercarea lui Ieracție Despotul (1561—1563) de a întemeia un fel de Universitate cu bibliotecă la Cotnar, de unde profesori renumiți aduși din streinătate, ca *Kasper Peucer*, *Iohann Sommer*, *Iohann Rheticus* ș. a. aveau să răspândească învățăturile umaniste între Românii și Sașii din acele părți, nu izbuti și fu considerată ca un atac fățiș adus ortodoxismului de acest Domn eretic.

Pagina întâia a evangheliei lui Marcu din EVANGHELIIARUL slav, scris de Nicodem la 1405 în mănăstirea Tismana.

(Muzeul de antichități din București).

Caracterul cosmopolit și savant al culturii religioase.

Cultura care se putea răspândi din chilioarele strimte ale mănăstirilor era unilaterală, fiind pătrunsă de spirit religios și cosmopolit. Învățăturile lui Hristos, oricât de sublime ar fi ele și oricât de adâncă e învățătura exprimată într'însele, nu pot servi de îndemn unei literaturi bogate și multilaterale. Ele au slujit însă ca temelie unei culturi teologice, care, prin firea ei savantă și aplecarea spre polemici, a influențat adânc chiar și acea ramură literară care a fost reprezentată în epoca veche la noi de scriitorii cei mai luminați, de cronicarii noștri. Născută din mănăstiri, începută în limbă streină, istoriografia noastră crește și se înalță prin munca unor mireni, care sânt însă atât de pătrunși de acest spirit religios, încât văd pretutindeni semne cerești diriguind evenimentele istorice, iar plăcerea de a polemiza cu izvoarele lor și de a afișa cu orice ocazie erudiție, îi face adesea reci și fără farmec. Prin cătușile care țintuiau ochii monahilor în jurul acelorasi idei și spre textele sfinte, din care nici o iotă nu putea fi schimbată, a fost împiedecată dezvoltarea unei literaturi libere în cugetare și fără prejudecăți, de poeți răpiți de avânt sacru, cu ochii întinși în jurul lor, nu în lumea transcendentală.

Pe lângă aceea, mănăstirile au fost totdeauna cuibul internaționalismului. El are rădăcini în însăși învățătura fundamentală a Mântuitorului: iubește pe aproapele tău ca pe tine însuși, — precept care exclude ideea naționalismului ce așază granițe între om și om, aprinde pasiuni între semeni și ridică brațul înarmat asupra vecinului. Pe lângă aceste idei cosmopolite, care au împiedecat atâta timp naționalizarea literaturii române, în mănăstiri trebuia să se desvolte și spiritul de clasă, sectarismul, care excludea mulțimea dela îndeletnicirile literare. Clerul, care deodată cu îmbrăcarea reverendei se înveșteă cu drepturi și privilegii extraordinare, a format din ce în ce mai mult, cu cât creșteau favorurile pe care Domnii pioși i le hărăzeau din belșug, o clasă care se izolă de mireni, înfrățind între sine pe oameni care în copilărie învățaseră dela maicele lor limbi diferite. Îmbrăcat în haina unei limbi streine, scrisul lor răspânditor de cultură în Țările române putea excita evlavia credincioșilor, le putea înalță sufletele spre plaiurile fericirii vecinice, dar nu era în stare a le da acèle zvâcniri de inimă, din care curge izvorul inspirației vecinice.

Pagina întâia a evangheliei lui Ioan din EVANGHELIARUL slav, manuscris dela 1436 din mănăstirea Neamțu.

(După Stelian Petrescu, *Odoarele dela Neamțu și Secu*).

Lipsa unui mediu cultural în afară de mănăstiri.

Pe când în apus, unde cu veacuri înainte găsim stări analoge, încetul cu încetul, pe lângă cultura ce pleacă din mănăstiri, se alcătuiă la Curțile domnitorilor, în jurul aristocrației și în clasa de mijloc, din ce în ce mai puternică, o literatură profană, în limba națională, la noi lipseau cu desăvârșire condițiile acestea. Înzadar le vom căuta la Curtea păstorilor aromâni din Pind, înălțați prin vitejia lor personală pe un tron din care n'au avut vreme să facă un centru de cultură, și nu le aflăm nici la întâii voievozi din nordul Dunării, care în domniile lor scurte și pline de lupte sângeroase împotriva râvnitorilor streini și a pretendenților interni, n'aveau nici priceperea nici vremea să depună spada spre a întinde cununi de laur celor ce le-ar fi putut cânta vitejia. Cum s'ar fi putut naște în sufletul lui Mihnea sau Mircea Ciobanul porniri nobile, cum putea Doamna Chiajna să facă loc unor idei senine între gândurile ei ambițioase și pe lângă dorul ei de răzbunare? Boierii trăiau la țară, fără necesități culturale și preocupați adesea de gânduri de parvenire, iar în orașele dela poalele Carpaților lipsea o viață orășenească românească, căci întemeietorii lor, Sașii ardeleni, au avut în toate timpurile grija de a se izola față de neamurile în mijlocul cărora trăiau, înfruntând superioritatea lor culturală nu spre a face și pe alții părtași la ea, ci spre a exploata economiceste pe cei mai puțin înaintați în cultură decât ei.

În astfel de împrejurări, la noi, biserica rămâne, în toată epoca veche a literaturii noastre, stăpână pe cultura timpului, și pe când biserica apuseană e nevoită să țină seamă de înflorirea culturală din jurul ei și să primească de voie de nevoie protecția asupra artelor, biserica noastră ortodoxă, mai seclară și nesilită de împrejurări, a putut să se mențină fără de a face concesii timpului.

2. CELELALTE ARTE.

Tipicul și profesionalismul; puritatea formei.

Aceeași influență covârșitoare a avut-o biserica și asupra celorlalte ramuri ale artei. Și ele apar închise aproape cu desăvârșire în incinta mănăstirilor, și ele sânt stăpânite în evoluția lor de același conservatism, care opește orice avânt inovator și toarnă plumb în aripile geniului descoperitor.

Când, prin invazia Turcilor și prin cucerirea Bizanțului, o cultură veche amenință să se stingă, o parte însemnată din cei ce, în imperiul bizantin, alcătuiău clasa savanților, a literaților și a artiștilor, se refugie în Italia, ducând cu ei sămburele renașterii, biserica apuseană, înțelegând glasul vremii, în marile

Portretul lui Ștefan cel Mare, cu icoana Maicii Domnului, din
EVANGHELIIARUL slav dela Homor, din anul 1473.

(După I. Bogdan, *Evangheliarele dela Homor și Voroneț*).

ei aspirațiuni de cucerire și mărire, a știut să pună în serviciile sale noul avânt, și în loc de a ridică stavilă în calea lor, ea a promovat talentele originale ce apăreau în mediul atât de prielnic al Italiei, bogată în centre de cultură.

Altă parte a refugiaților din Peninsula-balcanică a ajuns în Țările române, unde, ca și pe Muntele Atos, câțva timp existau singurele centre importante care deveniră depozitarele artei bizantine. Dar ortodocșii adăpostiți la noi întâriră ortodoxismul și arta fu strânsă de pravilele celei mai conservative dintre biserici. În calea unei desvoltări în direcții nouă se iviră cele două piedeci mari pentru orice progres artistic: *tipicul*, care sugrumă orice originalitate și *profesionalismul* care alungă arta în mâna celor nechemați și fără aplecări pentru ea. Astfel perfecționarea artelor la noi nu putu duce spre forme nouă, ci înflorirea lor constă, pe lângă îmbogățirea mijloacelor tehnice, în *puritatea* vechilor forme, la care numai încetul cu încetul, sub înrăurirea vecinilor, se adaogară câteva elemente apusene.

Cu toate acestea, înflorirea a fost, mai cu seamă în epoca Domnilor mari din pragul veacului al XVI-lea. Căci orice epocă de înflorire literară sau artistică e strâns legată de mecenași. Munificența pentru biserică a unui Ștefan cel Mare sau Neagoe Basarab eră proverbială. Așa încât pe vremea lor s'au putut naște acele monumente de artă, despre care unul dintre cei mai buni cunoscători ai artei bizantine a scris de curând: «În văile părăsite ale Bucovinei sânt comori de artă, cum nu se mai întâlnesc nicăiri pe lume. Pe pereții exteriori ai bisericilor din Sucevița, Voroneț, Mănăstirea Homorului, Vatra Moldoviței, etc. se văd acele icoane ale teologiei ortodoxe care te răpesc cu totul și care, cu colorile lor vli, privite de departe, îți fac impresia unui covor persan. Așa mândrie nu mai întâlnești aiurea. Și această bogăție de colori te stăpânește și mai mult în interiorul bisericilor, unde i se adaogă luciul abundent al aurului, pe care câteva raze discrete de soare, pătrunzând prin ferestre, îl ridică la un puternic efect artistic... Nu Muntele Atos a influențat Moldova, ci, dimpotrivă, cultura cea mare a acesteia și comorile ei artistice, au influențat întreaga desvoltare a artei atonice». (I. Strzygowski).

Pictura.

În apus, înainte de înflorirea artelor, pe a căror culmi se ridicase Leonardo de Vinci, Michelangelo și tovarășii lor, înainte chiar de puternicul curent prerafaelit al celor ce pregăteau renașterea, întâlnim, alături cu înflorirea literară din Trecento italian, spiritele originale și talentele mari care rupseră cu tradiția artei

Evangelistul Mateiu, miniatură în același manuscris.

(După I. Bogdan, *op. cit.*)

bizantine. Giotto, acest începător al picturii nouă, introduce întâia oară viață în pânzele sale, desmormind mădulele sfinților bizantini, înlemniți în pozițiile lor rigide, reprezentând scene vii, introducând acțiunea în locul simbolului tipic.

În orient, aceste avânturi nutrite de studiile renașterii lipseau. Interiorul, uneori și păreții din afară ai bisericilor noastre continuau a fi pictați cu scene din testamentul vechiu și nou, decorațiunea, de altfel pompoasă și bogată în aur și în culori vii, eră grea și apăsătoare, iar liniile n'au ajuns să treacă porțiunile prescrise de tradiție și să dea naștere la forme nouă. Chiar și figurile omenești, sfinții din icoane și din miniaturile cărților, par mai mult niște amănunte decorative, cu figurile lor țapene și cu statura lor înaltă, dreaptă, îmbrăcată până la gât, vecinic în aceleași poziții convenționale, cu aceleași gesturi înlemnitate, cu fața posomorită și serioasă, exprimând ascetism și severitate. Poezia acestei picturi zace mai ales în naivitatea concepțiunii vechiului creștinism, cu duioasele lui simboluri: un miel, un porumb, un ochiu... și în podoaba decorațiunilor și a colorilor. Ceea ce minți geniale descopăr în apus și ceea ce inovatori culezători introduc în pictură, la noi lipsește. Umbra nu e văzută de pictor, căci el nu cunoaște lumina, perspectivele, care fac ochiul nostru să zboare pe întinderi nemăsurate cuprinse într-un petec de pânză, nu-s cunoscute, peisajul e desprețuit și o stâncă continuă a reprezintă un munte, un pom o pădure, doi stâlpi un palat, când în general, zugravul crede de cuviință să dea și un fond tabloului său și nu se mulțumește cu frumosul ultramarin din care se desprind figurile sale. Nici nu mai vorbesc de nuduri, de această cea mai desăvârșită frumusețe ce s'a creat vreodată. Unde s'ar fi pomenit culezătorul care să încerce a ne arăta pe Susana în baie, un subiect care a ademenit aproape pe toți pictorii mari ai apusului?

Încătușată în lanțurile tradiției neiertătoare, tot ce putea să producă ca perfecționare această pictură eră o dezvoltare a portretului și acele variațiuni fără număr și uneori admirabile ale artei decorative, așa cum le găsim adesea pe pereții bisericilor ori în vignetele și inițialele manuscriselor din epoca aceasta. Bucovina e mai ales bogată în astfel de monumente din timpurile cele mai înfloritoare ale artei noastre, de pe vremea lui Ștefan cel Mare. Firește că nu mai ne e dat astăzi să știm nu-

mele acelora care au dus arta aceasta bizantină la cea mai mare înflorire a ei, căci artiștii, de obște călugări, erau prea modești ca să-și iscălească numele sub operele lor. Numai dintr'o frumoasă evanghelie, păstrată în biblioteca din Munchen, care are patru icoane mari, aflăm de un diac Teodor Mrișescul, care pe la 1492 lucră pentru Ștefan cel Mare. Încolo, aceste opere artistice sânt anonime, ca și arta țarancelor noastre, care în minunatele lor țesături și cusături continuă arta decorativă, bogată în culori alese și infinită în varietatea liniilor. Liniile acestea, fiind plăsmuite în stative, trebuie să fie drepte, să se frângă în unghiuri și să formeze acele minuni de figuri geometrice, pe cari le admirăm tot atât de mult ca armonia discretă a colorilor din alesăturile țărănești.

Sculptura. Cei doi Pisano, tatăl și fiul, Nicolò și Giovanni, au apucat, în apus, dalta sculptorului în mână, rupând ca tradiția bizantină, care nu admitea chip cioplit și însuflețiră piatra. Din blocul de marmură răsăriră figuri omenești, mai întâi în basso-reliefuri, apoi, deodată cu aștinerea mai cu dinădinsul a privirilor asupra statuelor antice, săpătura merse mai adânc, trupurile omenești se desprinseră de fondul de piatră, apărând întregi, despărțindu-le de realitate numai social pe care erau așezate. Și încetul cu încetul căzură și hainele de pe aceste trupuri, care se arătară goale, în toată măreția și frumusețea care li-a dat-o firea. Cum se puteau împăca aceste nuduri cu spiritul bisericii ortodoxe, care predică ascetismul, care voia să depărteze privirile credincioșilor de la frumusețea lumească a naturii, îndreptându-le numai spre frumosul lipsit de contururi al fericirii vecinice? Dar trupul bărbătesc cu mușchii încordați al unui Sfânt Sebastian nu corespondează de loc cu concepția orientală a sfinților cei slăbiți în chinuri, cei ce și-au omorât trupul pentru ca să-și fericească sufletul, dar un braț rotund al Marjei Magdalena, care se desprindea din cutele largi ale mâneicii pentru ca să cuprindă capul lui Hristos, putea, tocmai prin frumusețea sa, să învie marmora rece, să dea privitorului imaginea brațului femeii vii, să personifice oarecum ispita pământească. Canonul opreă sculptura și canonul a fost ascultat. Și deoarece sculptura nu eră tolerată în biserică, ea a lipsit și aiurea.

Tot ce s'a sculptat la noi Românii, au fost săpăturile în clopote și în monete, câteva flori stilizate și ornamente în

chenarele adesea foarte frumoase de pe la uși și ferestre, precum și pe lespezile de mormânt, pe care ici și colo întâlnim și câte-o figură omenească gravată în lînii, obiceiul venit dela Sașii din Ardeal, dela care vom fi primit și acele medalioane cu gravuri fantastice care împodobesc pereții din afară ai bisericilor lui Ștefan cel Mare. Încolo, numai câteva săpături în metal, în aurul și argintul care servește spre îmbrăcarea icoanelor cu haine în falduri convenționale, care nu trădează nici o linie a corpului, și pe scoarțele cărților sfinte. Orice talent de sculptor a fost deci înăbușit la noi și redus la săpăturile, adesea minunat de frumoase, în lemnul ce servea de strane, grinzi și stâlpi de biserici și de case. Acest rost pur ornamental al sculpturii îl mai întâlnim până azi la poporul nostru, care își încrestează adesea cu atâta măiestrie podoabele arhitecturale și mobilele casei, uneori și uneltele sale, precum furci, buciume, blide, etc.

Muzica.

Ceva mai târziu, însă cu pași și mai repezi urmă, în vestul european, progresul în muzică. Această e poate acea ramură a artei, a cărei dezvoltare e mai strâns legată de progresul general, de un mediu cult. E instructiv să constată cum la noi, Românii de azi, care am făcut într-o jumătate de veac o săritură atât de uriașă înainte, priceperea pentru muzică se găsește în măsură atât de mică. Acei fii de boieri care cu 60—70 de ani în urmă plecau în străinătate să-și facă studiile, și-au însușit cu o repeziciune, care face onoare calităților intelectuale ale Românului, tot ce însemnă progres în apus față de țările noastre. Ei s'au întors în țara lor nu numai ca bărbați de stat și ca literați, ci și ca pricepători ai artelor plastice: colecțiile bogate particulare de tablouri celebre și pinacoteca din Iași o dovedesc îndeajuns. Numai pentru muzică n'a avut pricepere aproape nici unul dintre bărbații mari ai generației de la 48, numai pentru această ramură a artei, care nu cere numai inteligență, ci și o valoare morală a inimei, o adâncime a sufletului, pe care n'o poate da decât o creștere de multe generații. Pe când poezia noastră a ajuns înălțimile la care a ridicat-o Eminescu, iar pictura noastră e reprezentată prin geniul lui Grigorescu, muzica încă nu își are reprezentantul ei genial, deși în poporul nostru există, fără îndoială, materialul să-l creeze; pe când de mai bine de o jumătate de veac critica noastră s'a desbărat de admirația exagerată pentru poeții minusculi care

Legătura aceluiași manuscris, făcută în anul 1487.

(După I. Bogdan, *op. cit.*)

speculau nota patriotică, abia au trecut doi ani de zile de când se putea citi într'o revistă serioasă un articol în care un profesor de muzică din provincie, care n'are alt merit decât de-a fi armonizat în mod primitiv câteva cântece populare, e comparat cu Richard Wagner!

Chiar și în apus, care de mult avuse un Trecento în literatură și un Cinquecento al artelor plastice, muzica s'a dezvoltat mai încet. Și tot în biserica catolică, care a știut să împace în toate vremile canoanele cu spiritul timpului, s'a făcut evoluția ei. Organele și muzica instrumentală pe care ea a admis-o, au fost una din condițiile de căpetenie ale acestei dezvoltări. În curând apoi vocile se înmulțiră și crescură într'un cvartet. Pe lângă tenorul de la început, care avea să cânte evanghelia (și acest «tenor» nu înseamnă o voce înaltă de bărbat, ci numai în mod incidental se alegea pentru funcțiunea de cântăreț astfel de voci, mai plăcute la auz) s'a adăugat, în curând o a doua voce, mai înaltă, care pentru aceea s'a numit «alto», deși în dezvoltarea sa de mai târziu nu avea să rămână vocea înaltă propriu zis, căci acestor două voci li s'au mai întevărășit două, cea joasă «basso» și cea mai de deasupra, «soprano». Și tot din serviciul bisericesc s'a dezvoltat mai târziu opera, precum din cultul bisericesc al catolicilor a răsărit drama modernă.

În orient, dimpotrivă, muzica, în loc să progreseze, a degenerat și convenționalismul a dat roadele sale dănuoase mai ales în privința aceasta, *tipicul* devenind aici *lipic*. «Pe când în apus, dintre cele douăsprezece game ale muzicii antice s'au ales numai două, cea majoră (ionică) și cea minoră (eolică), biserica orientală a menținut opt — cele opt glasuri — care însă cu timpul, adăogându-li-se diverse cadențe melodice, au devenit opt melodii consacrate, după care se cântau toate cântările bisericești» (G. Dima), împiedecând orice avânt de dezvoltare în direcții nouă. Serviciul divin luând proporții prea mari pentru timpul relativ scurt în care trebuia celebrat, cântările bisericești, în loc să-și păstreze mișcarea de coral, care le-ar fi fost firească, începură să fie stâlcite printr'un mers prea repede. La aceasta se adăuseră câteva abuzuri curioase, precum cântarea pe nas și luarea prea sus a tonului: unii cântăreți bisericești își împlântau chiar pe dinafară degetele în beregată ca să-și scurteze coardele vocale și să poată cânta mai înalt. La poporul nostru și azi

Pagina întâia din evanghelia lui Marcu a **EVANGHELIIARULUI** slav, scris la 1502 din ordinul lui Ștefan cel mare pentru mănăstirea Bistrița.

(Miniaturile evangheliștilor sânt aceleași ca în **Evangheliarul dela Homor**).

(Muzeul de antichități din București).

există părerea că «frumos» și «Inalt», la cântare, sânt noțiuni identice. Ceeace a fost însă mai nefast pentru dezvoltarea muzicii în biserica răsăriteană, e împrejurarea că ea deveni cu totul profesională. Cântăreț nu se făcea totdeauna cel ce avea, dacă nu talent, cel puțin predispoziție muzicală, ci mai ales cel care avea știința de carte necesară. Muzica orientală (turcească), care cu timpul începă să fie apreciată în Țările române, fiind și ea primitivă, n'a fost în stare, cu monotonia ei melodică, cu capriciile ei ritmice și cu imperfecția instrumentării, să dea o învioreare muzicii românești. Ca un fapt vrednic de relevat amintim că cel ce a dat un avânt acestei muzici orientale, fiind însuși compozitor și teoretician, a fost Domnul român Dimitrie Cantemir.

Arhitectura. Numai arhitectura a ajuns în orient la o înflorire mai mare și a prosperat și la noi. Stilul bizantin e, firește, cel ce stăruie mai departe, dar încetul cu încetul primește unele inovațiuni apusene, aduse de meșterii poloni și mai ales sași, precum a fost acel Vitus-Weit, care a lucrat la Mănăstirea dela Argeș. Nu este cu puțință să arăt la acest loc dezvoltarea destul de bogată a acestui frumesc stil în zidirea bisericilor și a caselor noastre, ajunge să menționez că bisericile devin mai lungărețe decât în orient și se adoptă un nou sistem de bolți, care se sprijină una pe alta, iar la uși și la ferestre arcurile bizantine sânt adesea frânte în stil gotic, după modelul vecinilor noștri din vest și nord. Arhitectura pare a fi fost singura artă care preocupă cercurile mai largi. Clădirile oamenilor avuți nu se făceau numai după trebuințe practice, ci și după preocupări estetice, așa încât din ele s'a ales cu timpul chiar un început de stil românesc

Lipsa unui mediu artistic. Îndată însă ce treceai pragul spre a intra în casă, preocupările artistice nu par a fi stăpânit în interioare. Afară de icoanele convenționale de pe pereți, cu greu se va fi întâlnit undeva pictură în casele boierești. Portretele pe care le cunoaștem se găsesc toate în biserici, reprezentând pe ctitorii și familiile lor. În general trebuie să ținem seamă de o împrejurare, accentuată de dl Iorga în studiile sale despre arta veche românească: Predilecția boierilor în timpurile acelea eră mai mult o sete de podoabe în îmbrăcăminte și în scule decât după obiecte de artă. Banii nu se puteau plasa atunci în case de păstrare și nu se băgau în întreprinderi comerciale. Astfel, averea care nu eră reprezentată

Pagina întâia a evangheliei lui Marcu din EVANGHELIIARUL slav, manuscris dela 1512 din mănăstirea Neamțu.

(După Stelian Petrescu, *op. cit.*)

În moși, se schimba în aur și se prefăcea în bijutării, în șaluri și covoare scumpe orientale și în scule de metal prețios. Prin Insași firea lor, giuvaericele nu sânt menite de a da un avânt deosebit artei, deoarece valoarea lor nu e numai în lucru, ci mai ales în prețul pietrii și a metalului. Șalurile, mătășurile și covoarele cu colorile lor vii și cu modelele lor fantastice erau une-ori adevărate opere de artă, deși nu de artă românească. Și diferitele scule, argintării și arme vor fi fost lucrate artistic. Furnisorii acestora erau mai ales Sașii, în special cei din Brașov, care ajunseră chiar la alcătuirea unui stil deosebit, adaptând formele occidentale gustului oriental al cumpărătorilor. Știm chiar despre Ștefan cel Mare că și-a comandat o sabie la Genovezi, dar că nu i-a plăcut și că a fost mai mulțumit de cea furnisală de meșterii sași, care i-o făcură «a la facione valachesca».

3. NEAGOE BASARAB.

O singură dată, în epoca această stăpânită de cultura mănăstirilor, întâlnim un literat pe tronul unei Țări românești. Faptul acesta e atât de neobișnuit, încât sânt unii erudiți, ca dl D. Russo, care se îndoiesc că într'adevăr falmoasele Învățături ale bunului și credinciosului Domn al Țării românești, Neagoe Basarab Voievod, cătră fiul său Teodosie Voievod ar avea de autor pe Neagoe, presupunând că ele ar fi fost compilate din scrieri streine abia în secolul XVII de un Pseudo-Neagoe, vreun călugăr admirator al acestui Domn care făcuse atâtea binefaceri pentru biserică. De fapt, manuscrisul în care ni s'au păstrat Învățăturile în limba românească datează de la anul 1654. Dar critica internă a operei arată că pe lângă capitolele de interes general, lucrarea aceasta cuprinde o mulțime de părți din viața intimă a Voievodului român, expuse adesea cu un lirism atât de mișcător, încât cu greu s'a putut naște în sufletul unui om strein de durerile și preocupările lui Neagoe. Afară de aceea, există în biblioteca națională din Sofia niște fragmente ale acestor Învățături, scrise în limba slavonă, care par a infățișa redacția lor primitivă, mai veche cu mai bine de o sută de ani decât traducerea românească. Căci e mai presus de orice îndoială că originalul Învățăturilor a fost scris în limba aceea în care, pe la începutul veacului al XVI-lea, se făcea exclusiv literatură în Țările române, în slavonește. Faptul acesta l-a îndemnat chiar pe dl St. Ro-

Pagina întâia a evangheliei lui Mateiu, cu chipul evanghelistului, din EVANGHELIIARUL slav, manuscris dela 1555 din mănăstirea Neamțu.

(După Stelian Petrescu, *op. cit.*)

mansky, care în timpul din urmă a scris un studiu mai mare în limba germană despre «Învățători», accentuând cu toată hotărârea paternitatea lor pentru Neagoe, să considere lucrarea aceasta de cea mai valoroasă scriere a literaturii slave din veacurile care s'au scurs după stingerea vieții literare la Slavii de sud. Așa vor face toți cei ce judecă apartinerea unui scriitor la literatura unui popor sau a altuia, după criteriile formale. Pentru noi însă, care, înainte de a căuta să stabilim locul ce i se cuvine în istoria unei literaturi, ne dăm seama de sentimentele intime ale unui scriitor, Neagoe Basarab e al nostru. Am șters, fără a stă nici un moment la îndoială, din lista scriitorilor români numele unui Gheorghe Țamblac, care a trecut ca un strein printre noi înainte de a se retrage în țară streină, strein de noi prin naștere și preocupat în cursul șederii sale la noi de gânduri și idei fără nici o legătură intimă cu neamul nostru; nu vom căuta să revindecăm pentru noi nici pe Antioh, marele fiu înstreinat al lui Dimitrie Cantemir, și cu regrete, dar fără durere, vom recunoaște de scriitoare franceză pe acea descendentă a Brâncovenilor, ale cărei versuri frumoase sânt iscalite în zilele noastre de Confesa de Noailles. Dar ar fi împotriva bunului simț de a considera printre streini pe unul dintre cei mai buni Domni ai Românilor, numai pentru că pe vremea sa nu-i putea trece prin gând nici unui învățat de a scrie în altă limbă decât în cea slavonă. Dar aceasta ar însemna a șterge din literatura noastră Cântarea României pentru că autorul ei, crescut în școală franceză, a așternut-o pe hârtie mai întâi în limbă streină, sau de a considera pe un N. Iorga numai pe jumătate scriitor român, fiindcă adresându-se unui cerc mai larg de cetitori, și-a scris Istoria poporului românesc în limba germană.

Neagoe a fost unul dintre puținii pretendenți de tron de pe acele vremuri, care în tinerețe a primit o creștere deosebit de îngrijită. Trăgându-se după mamă de neamul cucernic al Banilor oltenești, având de unchiu pe Banul Barbul, întemeietorul mănăstirii Bistrița, călugărul Pahomie de mai târziu, el a stat din tinerețe în legături strânse cu călugări învățați, celebrii tocmai în vremile acestea. De la marele Nifon, organizatorul bisericii muntene, el va fi primit mai întâi dragostea de a se familiariza cu scrierile filosofice-religioase ale timpului;

un document contemporan ne spune că pe când Nifon căzuse în disgrația lui Radu-vodă, Neagoe, pe atunci un simplu «vătav de vânători», îl sprijineă pe ascuns. Mai târziu el are de dascăl pe învățatul călugăr Maxim (fiul unui «despot» sârbesc, pe a cărui nepoată Milița o luă în căsătorie) și pe mitropolitul Macarie.

Ajungând Domn al Țării-românești, el avu parte de o domnie relativ lungă (1512--1521) și pacinică. Convins că un domnitor este trimis de Dumnezeu, el se încunjură cu tot fastul ce trebuia să ridice splendoarea tronului în fața supușilor săi, și chiar dincolo de granițele țării, în fața lumii ortodoxe, pe care se crezută dator s'o protejeze. Munificența sa nemaipomenită nu se restrânse asupra mănăstirilor din țară, ci el «fu ctitor mare a toată Sfetagora» trimițând anual 8000 de aspri la două mănăstiri din Sfântul-munte și făcând danii princiare la multe alte biserici din Peninsula-balcanică și chiar din Asia-mică. Iar când se termină (1517) aceea capod'operă arhitectonică care e Mănăstirea dela Argeș, la sfințirea ei fură de față, pe lângă întreg clerul Țării-românești și pe lângă staretul din Sfântul-munte, cu suita sa, patru mitropoliți ai bisericii ortodoxe — cei din Serres, Sardia, Midia și Melitena — având în fruntea lor pe patriarhul din Constantinopole.

Pe o frescă, a bisericii mănăstirești din Argeș, se vede portretul lui Neagoe și a soției sale, încunjuțați de copiii lor: Teodosie, Petru și Ioan, de o parte, și Stana Ruxandra și Anghelina pe de altă parte. În mijlocul familiei sale, așa ni se evocă și astăzi figura acestui Domn, dotat cu un adânc simț pentru viața familiară.

Către fiul său Teodosie se îndreaptă «Învățăturile» Principelui filosof. După modelul străluciților împărați bizantini, care scriau «Oglinzile domnitorilor», având, poate, înaintea ochilor Învățăturile lui Vasile Macedoneanul către fiul său Leon sau ale lui Manuil Paleologul, el voiă să lase o îndrumare celui menit să-i urmeze pe scaunul domnesc, pe care însă o moarte fără vreme l-a răpus în toiul luptelor pentru tronul vacant.

Precum nu se puteă altfel în vremile acelea, când originalitatea nu eră o condiție a unei opere de artă, «Învățăturile» sânt în mare parte compilate după scrierile religioase, filosofice și distractive curente ale timpului. Cartea regilor, Panegiricul

Legătura EVANGHELIARULUI dela Voroneț (manuscris slav din 1550), făcută la 1557.

(După I. Bogdan, *op. cit.*)

scris de Eftimie în slava lui Constantin și a Elenei, Fiziologul, Cuvântările lui Ioan Gură-de-aur, romanul lui Varlaam și Ioasaf, Dioptra lui Philippus Solitarius ș. a. au servit de izvor pentru compunerea acestor învățături despre felul cum se cade Domnilor să șadă la masă și cum vor mânca și cum vor bea, păstrând cumpătul și fugind de ispitele beției, cum Domnul trebuie să trateze cu boierii (care pe atunci aveau o influență atât de puternică la Curte), ocolind hatărurile, evitând nepotismul și căutând dreptatea, care trebuie să fie la temelia oricărei judecăți, cum se cinstește biserica, cum se aleg sfinții folositori și cum se cheltuește pe lucruri umanitare banul prisositor, care «să nu gândești că este câștigat de tine, ci... l ai luat de la săraci și de la cea ce sânt subț biruința ta», cum se primesc solii streini cu toată cinstea ce li-se cuvine, dar în același timp cu demnitate, răspunzându-li-se astfel ca «să fie toate răspunsurile tale mai bune, și să fie stăpânului solului ca niște săgeți dacă le va auzi». Numai când acești soli vin de la păgâni, adaugă înțeleptul Domn, să nu cauți atât să le impui prin strălucire și cuvinte alese, ci să îi seama că «toată mintea și înțelepciunea lor este mâna cea întinsă și darul să le dai și să le umpli gurile tuturor de toate».

Culegând din fet de fet de serieri, din care copiază uneori pagini întregi, — schimbând doar alocuțiunea «sufletul meu» din original, în «fiul meu» — legând diferitele fragmente între sine în mod foarte abil, adăugând la înțelepciunea altora cugătările înțelepte dictate de experiența sa, Neagoe a scris o lucrare care în cea mai mare parte a ei denotă și un talent de scriitor. Stilul lui e avântat, plin de comparații deosebit de frumoase prin simplitatea lor și întrețesut de imagini poetice foarte vii uneori, precum e aceea pe care de curând a citat-o Regele Carol într'un memorabil discurs: «Mintea este steagul trupului și, până stă steagul la războiu, tot este războiul acela nebiruit și nepierdut, iar dacă cade steagul, războiul este biruit și nu știe unul pe altul cum pier». Un deosebit avânt primește stilul său când în acest Domn, pacinic de altfel, se aprinde viteazul care dă sfaturi cum se poartă un războiu, îndemnând pe boierii săi să nu-și părăsească țara nici în cele mai grele situațiuni. El, care în tinerețe gustase pânea amară a pribegiei, exclamă: «Că eu am fost pribeg și de aceea vă spui că este traiu

Portretele lui MATEIU BASARAB și al DOAMNEI ELENA, legate la 1644 într'un Evangheliar din 1543 (pe foi volante, la sfârșitul evangheliei lui Mateiu) de la biserica Sf. Nicolae din Chilia, (Muzeul de antichități din București).

și hrană cu nevoie pribegia... Nu fireți ca pasărea aceea ce se cheamă cuc, care-și dă ouăle de le clocesc alte pasări și scot pui, ci fiți ca șoimul și vă păziți cuibul vostru...», iar îndreptându-se către fiul său, îi spune: «tu să mergi drept, față la față spre vrăjmașii tăi, fără nici o frică. Iar de vor fi ei mulți, nimic să nu te înfricoșezi, nici să te îndoiești, că omul viteaz și războinic nu se sperie de oamenii cei mulți, ci, cum răsipește un leu o cîreadă de cerbi și cum omoară un lup o turmă de oi, cât de mare, așa și omul viteaz și bărbat și hrăbor nu se înfricoșază de oameni mulți».

Dar sufletul acestui Domn vibrează în acorduri de adevărată poezie, atunci când loviturile sortii îl fac să-și piardă rând pe rând pe iubiții săi, mai întâi pe maică-sa, Neaga, care-l iubea atât de mult încât «și la moartea ta îți rămase inima cuprinsă de dorul și de mila mea și ochii tăi nu se săturau de vederea mea», apoi pe fiul său Ioan și pe domnița Anghelina, în sfârșit pe Petru, la mormântul căruia găsește următoarele accente de un lirism admirabil, înrudit atât de aproape cu bocetele poporului român: «O, fiul meu Petre, iată că-ți trimit coroana, surgiucul și diademele pentru că tu erai stâlparea mea cea înflorită, de care pururea se umbră și se răcorea ochii miei, iar acum stâlparea mea s'a uscat și florile s'au veștejit și s'au scuturat, și ochii miei au rămas arși și pârliti de jalea înfloririi tale. O, iubitul meu Petre! eu gândeam și cugetam să fii Domn, și să veselești bătrânețele mele oarecând cu tinerețele tale și să fii biruitor pământului, iar acum, fiul meu, te văd zăcând sub pământ, ca un trup al fieștecăruia sărac. Într'o vreme îmi erai drag, iar acum te-am urit; într'o vreme îmi eră milă de tine, iar acum nu mi-este milă... O, fătul meu, căci nu mă acopere mai bine pe mine pământul decât pe tine, și mă lăsași la bătrânețele mele!»

O scriere străbătută de atâta înțelepciune și de atâtea frumuseți poetice e vrednică de a fi citită și în ziua de azi. Putem fi mândri că la începutul literaturii noastre apare un scriitor de o valoare literară atât de mare, tocmai pe tronul unei țări românești. După aproape două veacuri aveă să răsară pe alt scaun de Domn român un literat tot atât de strălucit, pentru că după alte două sute de ani să troneze, pe scaunele unite ale lui Neagoe Basarab și Dimitrie Cantemir, poeta-regină Carmen Sylva.

Pagina întâia a evangheliei lui Luca, cu chipul evanghelistului, din EVANGHELIARUL slav, manuscris dela 1664 din mănăstirea Secu.

(După Stelian Petrescu, *op. cit.*)

4. ÎNCEPUTUL ISTORIOGRAFIEI ROMÂNE.

Istoriografia română începe acolo unde este a se căuta începutul oricărei mișcări literare în epoca aceasta, în mănăstiri, iar impulsul ei, în influența slavonă. Limba în care s'au scris întâiele lucrări de natură istorică, nu putea fi nici ea alta, decât cea slavonă.

Pomelnice
și anale.

În mănăstiri eră obiceiul a se purta pomelnice, în care se însemnau evenimentele mai importante atîngătoare de acele mănăstiri, în notițe scurte și fără nici o pretenție literară. În mănăstirile domnești aceste începuturi de istoriografie națională pomeneau, pe lângă evenimentele importante pentru istoria mănăstirii, și data suirii pe tron a Domnilor, numeau părinții lor, însemnau numărul anilor de domnie și data morții; rar întâlnim câte un cuvânt mai mult. Subt influența analiștilor sârbi se desvoltară cu timpul, din aceste pomelnice, analele Țărilor românești, cu caracter oficial, supravegheiate mai târziu de Domn, căruia și plăcea a fi laudat în ele. Aceste anale oficiale, care primesc în cele din urmă un colorit panegirist, plin de laude slugarnice la adresa Domnilor, trec de la mănăstire la mănăstire, după locul pe care și-l alegeau Domnii ca lăcaș de odihnă pentru osămîntele lor; din relațiunile mai bogate despre evenimentele atîngătoare de către mănăstire — un incendiu, clădirea unei aripi nouă, moartea egumenului, etc. — putem face astăzi deducții asupra lăcașului sfânt în care se continuă scrierea oficială. Căci între mănăstiri există o emulație de a deveni «domnești» și a se împărtași astfel, nu numai de o cinste, ci și de favoruri mai mari. Astfel vedem într'un rând cum Grigore, egumenul mănăstirii Pobrata și mitropolitul de mai târziu al Moldovei, îl convinge pe Petru-vodă, care începuse clădirea Pobratei, să-și aleagă în această mănăstire locul de odihnă: «Mă nevoiui cu mult necaz și meșteșug de îndemnaiu pe Petru-vodă și pe Doamna sa, cu copiii lor, ca să-și aleagă locul de îngropare în acea mănăstire, măcar că din vechimi se înmormântă Domnii la Putna, încât călugării putneni până mai dăunăzi ocărau cu mari blestemuri și supărări» (ap. Iorga).

Originalele acestor pomelnice și anale nu le mai cunoaștem. Avem însă diferite copii, păstrate prin zbornice slavone împreună cu alte scrieri; astfel, în urma descoperirilor făcute de

NEAGOE BASARAB cu familia sa, fresco dela
mănăstirea de Argeş (inainte de restaurare).

(Muzeul de antichităţi din Bucureşti).

d-l I. Bogdan și a diferitelor sale studii, completate în urmă de St. Orășanu și d-l N. Iorga, putem reconstrui azi un tablou aproape complet al începutului istoriografiei moldovene și cunoaștem chiar numele celor mai însemnați între cei dintâi istoriografi români. Cât despre istoriografia munteană, de sigur că existau și acolo asemenea pomelnice și anale scrise slavonește. Dar ele nu au fost grupate, ca în Moldova, într'un corp de cronici și nici una nu ni s'au păstrat până azi. Despre existența lor putem face deducții numai din întâile cronici românești, care le-au utilizat mai târziu.

Analele de
la Bistrița
și de la
Putna.

Vechile anale, cu știri scurte din istoria țării și înșirarea seacă de date, repetându-se la fiecare Domn stereotipul «au domnit atâția ani și apoi au murit», ni s'au păstrat în două corpuri, în Analele dela Bistrița, care încep cu Dragoș, întemeietorul Moldovei (1359), și ajung până la 1506, și în Analele dela Putna, care încep și ele dela 1359 și se continuă, în redacția lui Brzeski, până la 1505. Dela întemeierea Putnii (1466) prin Ștefan cel Mare, analele acestea din urmă înregistrează tot mai multe date relative la mănăstire. Pe cât de mare e valoarea istorică a acestor scrieri, lipsite de orice părtinire și vrăjmășie, pentru datele pe care le conțin și obiectivitatea lor desăvârșită, pe atât de mică e valoarea lor literară, căci ele sânt lipsite de orice căldură. Sentimentul religios predomină: toate vin dela Dumnezeu, căruia avem să-i mulțumim pentru binele și pentru relele ce cad pe capul nostru.

Cronicarul
Macarie.

Întâiul cronicar român e Macarie († 1558). A fost egumen (1523) la mănăstirea Neamțu (care prin activitatea lui Teoctist «învățat ca nimenea altul» devenise un focar de cultură) și ajuns mai târziu (1532) episcop de Roman.

Între operele slave care se copiau în mănăstirile noastre și care produceau admirațiunea nețărmurită a cetitorilor, eră pe vremea aceasta traducerea slavă a cronicei lui *Constantinos Manasses*, pe care a prelucrat-o, după o sută de ani, și Moxa. Aceasta eră un fel de istorie universală, care se extindea dela facerea lumii până la 1081 și aveă mai mult forma unui roman istoric, în versuri — nu mai puține de 6733! — foarte bombastice și întrefesute cu flori de stil și apucături retorice de

gust bizantin. Manasses deveni măiestrul lui Macarie, care la 1542 se apucă să scrie istoria țării sale, începând-o cu moartea lui Ștefan cel Mare (1504), adică din timpurile pe care le apucase el, și sfârșind-o cu instalarea protectorului său Petru Rareș în a doua domnie (1541). După vreo zece ani el continuă lucrarea sa, descriind evenimentele dintre anii 1541 și 1551.

Valoarea istorică a cronicii lui Macarie e discutabilă, căci acest om nu eră preocupat atât de faptele pe care aveă să le povestească, cât mai ales de felul cum le va scrie, de modul cum va rotunzi fraza, dându-i un aer de erudiție mai mare. Cu cât un mod de exprimare eră mai complicat și mai sucit, cu atâta eră mai pe placul lui Macarie, care, în loc să spună bunăoară: «anul 7058 (=1550)» scrie: «în anul ce se capătă, dacă numeri de 7 ori câte o mie, și de 5 ori câte 5 și câte 5 de 5 ori și a opta rotație». Dl. I. Bogdan a arătat cum Macarie a împrumutat dela Manasses, cu puțin scrupul și sigur fiind de efectul favorabil ce-l va produce la cetitor, nu numai cele mai multe asemănări, reminiscente mitologice, excursii morale, exclamațiuni, tropi și figuri retorice, ci chiar părți întregi pe care le aplică la eroul povestirii sale. La descrierea fugii lui Petru Rareș prin munți, Macarie compilează 2 pasaje din Manasses, unul asupra pornirii la vânat a lui Marcian și soților săi, altul asupra pozițiunilor ocupate de Iustinian lângă Constantinopole în lupta cu Philippic, rivalul său, și lui Macarie îi trebuiă o descriere de munți și păduri; puțin îi păsă dacă unul umblă în ele la vânat, iar altul caută scăpare dinaintea vrăjmașilor».

Un ucenic al lui Macarie a fost Eftimie, egumenul mănăstirii Neamțu (1553—1556), trecut mai în urmă, din cauze politice, în Ardeal, unde deveni episcop. Pe timpul egumeniei sale, el a continuat a scrie cronica Moldovei dela 1541 până la 1553, anul instalării în a doua domnie a lui Alexandru Lăpușneanu, din a cărui poruncă scriă, pentruca faptele petrecute dela 1541 încoace «să nu rămână acoperite de adâncimile uitării». Precum dascălul său făcuse din cronica sa în mare parte panegiricul lui Petru Rareș, tot astfel Eftimie are pentru Alexandru Lăpușneanu cele mai mari laude. În general, el stă sub influența directă a lui Macarie, pentru care are o admirație nețârmurită, considerându-l de «învățătorul Moldovei». Fiind însă mai puțin

Eftimie

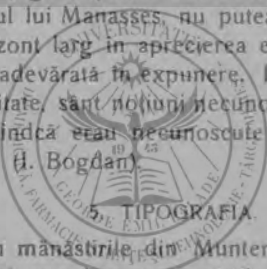

erudit și având ceva mai mult simț istoric, cronica sa a fost ferită de rătăcirile stilistice ale predecesorului său.

Azarie.

Nu tot astfel călugărul Azarie, căruia i se atribue cronica Moldovii care începe dela 1550 și se continuă până la 1574, fiind istoriograful lui Petru Șchiopul. El scrie, întocmai ca dascălul său, sub nemijlocita înfrurire a lui Manasses, din care împrumută pasagii întregi spre a-și împodobi povestirea, fără scrupule când falsifică istoria. Astfel, povestind moartea lui Ștefan, el îi pune în gură pe patul morții următoarele cuvinte: «vai de tine, dreptate, pe tine te plâng și după tine oftez, căci înainte de mine tu ai pierit și ai murit», care sânt luate întocmai din Manasses, unde acesta reproduce cuvintele lui Palamede, condamnat la moarte de Agamemnon.

«Cine-și câștigă noțiunile sale de... istoriografie din opere ca... hronograful lui Manasses, nu putea să aibă nici cunoștințe bogate, nici orizont larg în aprecierea evenimentelor și persoanelor, nici artă adevărată în expunere. Individualitate, personalitate și obiectivitate, sânt noțiuni necunoscute cronicarilor noștri din sec. XVI, fiindcă erau necunoscute și izvoarelor dela care s'au adăpat ei».

Pe când în mănăstirile din Muntenia, și mai ales în ale Moldovii, înfloreă arta de a copia cărțile sfinte slavone și de a le împodobi cu inițiale și miniaturi pompoase, în care aurul și chinovarul nu se cruță, din apusul îndepărtat veneă invenția modestului măiestru Guttenberg și cu ea deodată sentința de moarte a manuscrisurilor.

Invenția aceasta, cu urmări atât de grave și binefăcătoare pentru dezvoltarea literaturii universale, achizițiunea aceasta a apusului luminat, nu însemnează totuși, deocamdată, o etapă de însemnătate extraordinară în dezvoltarea literaturii românești. Precum a arătat N. Hodoș, ea nu ne-a venit de-a dreptul din țările apusene, ci făcu un încunjur, dela Veneția prin Cetinie, până a ajunge la noi.

Deși teascurile cu buchii se așezau în Țara-românească pe o vreme, când ele lipseau încă în multe țări, totuși din

Pagina întâia (tipărită cu roșu) a LITURGHIERULUI SLAVONESC din 1508, tipărit de MACARIE.

(După I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*.)

aceste teascuri nu ieșiră la început decât tipărituri slavone, unele din cele dintâi în această limbă. Precum dar în mănăstirile românești se continuă tradiția literară a Slavilor subjugăți de Turci, tot astfel acum arta tipografică în Muntenia e pusă în serviciul aceleiași literaturi slavone.

**Tipograful
Macarie.**

Veneția, acest puternic centru de comerț, pricepă folosul cel mare ce avea să-l aducă noua invenție și cercă să câștige oarecum monopolul ei. În afară de literile latine, se săpară aici și slove grecești și buchi chirilice pentru țările răsăritene, cu care Regina mărilor purtă un comerț înfloritor. Un călugăr sârb, Macarie, își făcu la Veneția, pe la sfârșitul veacului al XV-lea, ucenicia în arta tipografică. Pe acest Macarie îl vedem tipărind la Cetinie cele dintâi trei cărți slavonești cunoscute până acuma, cu slovă adusă din Veneția. Nu se știe, dacă el a trecut marea cu învoirea Venețienilor, de care domnitorul montenegrin depindea politicește și economicește, sau că venirea lui între conșăionali a fost mai mult o fugă. La tot cazul, în târgușorul balcanic nu era mult teren de activitate, precum nu era pe aceste vremuri nici în alt țăraș al Peninsulei-balcanice stăpânite de Turci. Răspândirea cărților slavone era anevoioasă, și Veneția nu putu să facă negoțul dorit.

Pe vremea aceasta domnea în Țara-românească Radu cel Mare, un om cucernic și sprijinitor al lăcașurilor sfinte, iar în fruntea bisericii ajunsese un vâstar de Domn din Serbia, călugărul Maxim. În astfel de împrejurări a fost firesc ca Macarie să privească spre Muntenia vecină ca spre cel mai sigur teren de activitate. Va fi venit deci, aducând cu sine săculețul cu buchi, (căci pe vremurile acelea o tipografie se instala ușor și, afară de litere, pe care puținii meșteri le știau săpă, ea constă din niște instalații primitive, pe care le putea întocmi orice tâmplar). Macarie începă deci a tipări cu aceeași slovă, de proveniență venețiană, ca și în Cetinie, mai întâi un Liturghier, care poartă stema Domnului muntean.

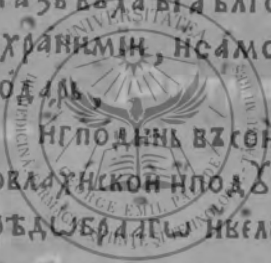
La 1508, când țiparul era sfârșit, Radu murise și în locul lui urmă acel Mihnea, dușman al călugărilor, prieten al catolicilor, care bombardează cu tunuri mănăstirea Bistriței. Subt el Macarie nu a continuat, bine înțeles, tipărirea, ci va fi căutat să ducă la adăpost sigur sculele sale prețioase. Imediat însă

ПОНІЖЕ НЖЕ ВЪ ТРОНИЦИ ПОКАЛ
 НЪ ЕМИН СѦ • БѦГО ИЗВОЛН ЦРКВѦ ВЪ СВОЮ Н
 СПЛѦНИТИ СТЫМНН ЛИНГАМИ • ВЪ СЛАВО
 СЛОВІЕ И ПЪЛАЗОУ ПРОЧИТАЮЩИМА

ЕГО РАДН АЗЪ ВЪХА ВЪ БѦЛГО ВЪРНЫ
 НБГОМЪ ХРАНИМИН, НСАМО ДРЪЖА
 ВНЫН ГПОДА ДѦ
 ВОЕВОДА НГПОДА НЪ ВЪ СОН ЗЕМЛН
 ОУГГРРОВАЛАХИНСКОИ НПОДЪ НАВИЮ •

СНЬ ПРѢДЪ ОБРАДѦ ИВЕЛНКААГѦ
 ПЪЛАЗОВОДЕ • ЦЪЗЪ ЗРЕВНОВА ХЪ ПОСПЕШЕ
 НІЕМЪ СТЫГО ДХА • НА ЛЮБОВІЮ ЕЖЕ КЪ БЖТЬ
 ВНЫМЪ Н СТЫН ЦРКВАМЪ • ПАПНСА ХЪ СІЮ
 ДШЕ ПОЛЪЗНОУЮ КННГОУ ГЛѦЕМИН МОЛНТЬ
 ВНЫКЪ • МОЛЮЖЕ ЮНІЕ Н СЪ ВЪЗРАСТЫШЕ, Н
 СТАРІЕ, ЧЬТОУЩЕ НЛИ ПРѢПН СОУЮЩЕ ЛЮ
 БВЪ ХВѢ РАДНН СПРАВАЛЪНТЕ НА СЖЕ ОУСРЪ
 ДНО ПОТЬШАВШНХ СЕ НА СІЕ ДѦЛО БЛВНТЕ •

Jacres

Începutul prefeții MOLITFELNICULUI slavonesc din 1545, ti-
 părit de LIUBAVICI.

(După I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*)

după suirea pe tron a lui Vlad cel Tânăr, apare la 1510, Octoiul tipărit de el, iar cu doi ani mai târziu, când în scaunul țării se ridică Neagoe Basarab, apărută, la 1512, o Evanghelie întreagă, tipărită luxos, pe pergament și colorată ca cele mai frumoase manuscrise contemporane.

Dimitrie Liubavici. Cu vreo trei decenii în urmă se începe un alt șir de tipărituri, tot de un Sârb, Dimitrie logofătul Liubavici, cu altă literă, mai mică și mai urtă, la Târgoviște, unde îl întâlnim lucrând mai târziu cu doi ucenici, probabil Români, Opre și Petrea. Între cărțile care s'au tipărit în această tipografie este un Molitvelnic (1545) și un Praxiu (1547).

După aceste începuturi, arta tipografică în Muntenia înceată pentru aproape un veac. În Moldova a fost vorba, la 1562, să se întemeieze o tipografie subț Despot, dară lucrul fu zădărnicit; astfel arta tipografică întârzie și aici cu un secol.

În răstimpul acesta se tipărește însă în Ardeal cărți bisericești. Prin faptul că sânt de astădată imprimate de meșteri români, în limbă română, ele au o însemnătate deosebită și lor va trebui să le consacram mai târziu un capitol special.

6. LITERATURA POPULARĂ.

Ceea ce caracterizează începuturile literare la Români este deci desăvârșita lor dependență de literatura slavă. În mănăstiri, stăpânită de spiritul religios al timpului, se aciolase toată cultura și întreaga activitate literară; o clipă doar dacă o zărim înălțată până la tronul unui Principe-filosof, și el stăpânit de literatura religioasă, și el îmbrăcându-și gândurile într'o limbă streină

Mulțimea, care 'n timpurile acestea eră alcătuită aproape exclusiv din clasa țărănească, nu luă parte directă la toate aceste manifestări literare, scrise într'o limbă pe care n'o pricepeă. Și totuși, masa aceasta mare de țărani plugari și de țărani ciobani, care chiar în condițiunile mai mult decât nefavorabile actuale desvoltă o literatură atât de frumoasă, de bună seamă eră predispusă, mai ales în acele timpuri, de a cânta dorurile și bucuriile sale, de a preamări faptele eroilor ieșiți din rândurile ei, de a continua tradiția basmelor pline de minunății potrivite cu fantazia sa bogată, de a turnă în forma poeziei superstițiile și temerile ei de

draci și de puteri supraomenești. De sigur că neamul nostru cu predispoziții poetice atât de remarcabile, care salută în versuri nașterea noului născut, care învață în copilărie poveștile cu smei care doinește de dor și de vitejie în vârsta îndrăgostirii, care știe să ureze mirilor atât de frumos și are bocete atât de pătrunzătoare pentru cei morți, — e neîndoios că neamul românesc a avut o bogată literatură populară pe vremea când necazuri mai mari îi ațâtau în suflet durere și ură mai inflăcărată, când natura mult adorată eră mai aproape de el, când ocaziile de a săvârși fapte vitejești erau mai dese și vitejia personală mai vrednică de preamărit, când religiunea însași, în loc să curme, nutreă credințele deșarte. Într'adevăr, forma în care se prezentă serviciul divin Românului eră menită să dea timbrul miraculosului întregului cult creștin, căci până și evanghelia se cetea într'o limbă nepricepută de mulțimea ascultătoare. Frânturi de cuvinte neînțelese se strecurau din serviciul bisericesc în descântecile și farmecele babelor, în care le întâlnim, stâlcite uneori, și astăzi. Preoții aceia simpli credeau cu toții în mistificațiunile ce se strecurau în literatura creștină, ei erau tot atât de superstițioși ca poporenii, vecinica frică de drac nu eră o glumă, ca în ziua de azi. Din sudul Dunării, care nutreă pe atunci cultura noastră, veneau fel de fel de învățături nouă, se răspândeau secte ca maniheismul, bogomilismul și altele, toate aducând nouă credințe deșarte, nutrind fantazia cu basme nouă. Scrierile apocrife și viețile aventuroase ale sfinților, pe care teologii orientului le prelucrau în ediții nouă, tot mai bogate și mai augmentate, pline de creațiunile unor fantazii excitate prin ascheză, pline de vedenii și arătări mistice, deveniră tot mai mult un fel de roman mare și fioros, care treceă în tradiția orală a poporului. Chinurile iadului căpătau în imaginația celor bântuiți de teama lor forme tot mai precise, ele ajungeau să fie descrise în toate amănuntele lor, iar sufletului i se puneau vămi în trecerea lui prin văzduh; multele ispite lumești deveneau, în mintea celor îngroziți, părți din genialitatea vecnicului amăgitor.

Astfel, cu cât legendele acestea și scrierile apocrife se răspândeau mai mult, cu atât ele se amestecau mai tare cu basmele străvechi. În legendele protejate de biserică intrau elementele poveștilor populare, iar în acestea încăpeau elemente creștinești. Venerea, zeița adorată de strămoșii noștri, deveni o

sfântă creștină, care-și pierdu podoabele trupești în schimbul celor sufletești; ei i se adăogară, ca tovarășe, sfânta Miercuri și sfânta Duminecă, uneori și celelalte zile din săptămâna creștină, care, grație unei confuziuni de nume, deveniră persoane active în poveștile noastre. Stratul creștin care se suprapuse pe cel păgânesc, dădu basmelor tradiționale o formă nouă, nu mai puțin fermecătoare în naivitatea concepțiunii și în puterea fantaziei, la tot cazul foarte interesantă pentru amestecul bizar al celor două elemente.

Astfel se întâmplă că în același basm care are încă urzeala, mai veche decât romană, a credinței despre metamorfoze, se amestecă legende cosmogonice creștinești, și ele de origine străveche. Se întâmplă chiar că Dumnezeu se coboară pe pământ ca să-și facă apariția în același basm, care începe cu un mit despre Iupiter... «Au fost odată un moș și o babă, care nu se învrednicise să aibă copii. Într-o zi baba, directcând prin casă, dădu de un bob de piper. Voi să-l măture, piperul sări pe masă, îl dădu jos, piperul pe scaun, îl șterse cu palma, piperul iar pe masă. De neceaz îl înghiți și purcese grea și la împlinirea vremii născu pe Pipărus-Pătru...», care-i viteaz ca orice semizeu din miturile Românilor, deși mama lui nu avea nici frumusețea unei Leda sau a unei Io, iar tatăl său nu se travestise nici în lebedă, nici în nouă, ci într'un insolent fir de piper.

Un studiu în privința aceasta, făcut de un om nepreocupat de dorul de a găsi rămășițe romane în orice element al basmelor noastre, de un cercetător cu cunoștințe teologice și de folclor comparat, și înainte de toate cu cumpăt în judecată, ar putea scoate la iveală multe lucruri interesante și instructive, și ne-ar face cu puțință ca în acest capitol de cea mai stearpă producție literară să putem înregistra câteva pagini frumoase sub titlul de «literatura populară». Căci aici, înainte de a vorbi de literatura cultă, e locul de a cerceta pe cea populară. E de ajuns să auzim în basmele și în poeziile poporului nostru despre monștri care-și mănâncă copiii, sau despre căsătorii între frate și soră, fie ele puse chiar și numai în sarcina soarelui și a lunii personificate, pentru ca să știm că astfel de minunății n'au putut fi create de o minte din veacul al XV-lea, ci că ele sânt rămășițe literare, devenite mit, din veacuri străvechi.

Cât timp ne lipsesc însă astfel de studii pregătitoare, preferim a nu ne aventură pe terenul nesigur al folclorului comparat, a nu ne hazarda pașii pe această grămăjuie de pietre, pe care o simțim năruindu-se sub noi de câte ori călcăm pe ea. Ne vom mulțumi deci cu aceste câteva constatări și nefiind în stare să deosebim încă limpede sămburele străvechiu de elementele mai nouă, suprapuse, neputând constata ce este împrumut și ce e produs al fantaziei poporului român, va trebui să renunțăm la metodă istorică și ne vom conduce mai mult de considerații de natură estetică. Astfel capitolul bogat despre literatura noastră populață va putea urmă abia târziu de tot, atunci când se va arăta și influența cea mare și binefăcătoare ce a produs-o ea asupra literaturii culte la începutul epocii moderne.

Dacă facem abstracție de aceste producțiuni pur fantastice, de basmele și miturile noastre populare, și ne îndreptăm atenția spre poeziile cu conținut epic, regăsim uneori persoane și evenimente cunoscute din istoria poporului nostru.

Rolul cel mare al Turcilor în cântecelor bătrânești datează de pe vremea invaziunilor continue și necruțătoare ale stăpânilor Peninsulei-balcanice. Haiducii sânt în mare parte cu puțin anteriori lui Tudor Vladimirescu, etc.

Dar și aceste poezii care reînvie figuri istorice, nu trebuie datate totdeauna fără critică. Precum basmul despre «Prăslea cel voinic și merele de aur» din colecția Ispirescu se regăsește întocmai într'un basm albanez («Răiosul» din colecția G. Meyer), tot astfel legenda Mănăstirii dela Argeș, în care se pomenește numele lui Negru-vodă și despre a cărei zidire istoria ne lămurește, arătându-ne cu date sigure că a fost întemeiată de Neagoe Basarab, nu putem s'o transpunem fără șovăire pe acele vremuri. Legenda aceasta poate fi cu mult mai veche decât mănăstirea de Argeș și numai localizată de popor asupra acestei faimoase opere de artă, poate fi însă și mai nouă și adusă în legătură abia mai târziu cu zidirea ei. La tot cazul, ea se găsește și la Aromâni, care știu să ne istorisească despre zidarul ce și-a îngropat nevasta în podul dela Arta, și la alte popoare, la Greci, Sârbi, Albanezi, Bulgari și Unguri.

O au acești vecini de la noi, sau noi am luat-o dela ei? Răspunsul la această întrebare e foarte greu de dat; dar el nici nu are o importanță tocmai așa de mare. Căci nu

subiectul face opera de artă, ci felul cum el se răsfrânge prin sufletul artistului. Dramele lui Shakespeare rămân capo d'operele neîntrecute ale acestui geniu, cu toate că subiectele lor sânt împrumutate din toate părțile; felul cum le-a prelucrat acest fiu al Angliei face din ele cele mai prețioase opere de artă ale literaturii englezești.

Sămburele epic al baladei *Miorița* este, în cecece privește invenția lui, aproape fără nici o importanță. El devine operă de artă abia atunci când poetul popular își dă prisosul sufletului său românesc, spre a exprima raportul de intimitate între cioban și miorița lui, când din simplele versuri ale artistului anonim se desface maiestatea morții în cadrul naturii întregi sau tremură delicata iubirii filiale, și simțim fiorii adevăratei opere geniale când ni se evocă figura mamei bătrâne, cu inima sângerată de îngrijorare:

Din ochi lacrămând,	Fețișoara lui
Prin câmpi alergând,	Spuma laptei,
De toți întrebând	Mustăcioara lui
Și la toți zicând:	Spicul grâului;
Cine-au cunoscut,	Perișorul lui
Cine mi-au văzut,	Pana corbului;
Mândru ciobanei	Ochișorii lui
Tras prin 'un inel?	Mura câmpului?

Nota această lirică, care stăpânește chiar și poeziile epice ale poporului nostru, zădărnicește orice încercare a istoricului literar de a da poezia populară. Doinele și cântecele care și iau ființa din sentimente generale, străvechi și totdeauna nouă, precum sânt dragostea, dorul, jalea, aleanul, nostalgia etc., nu sânt localizabile; o doină pe care o culegem azi poate să fie de ieri sau de acum o mie de ani.

Nu ți-a fi, badeo, păcat,
C'aseară te-am așteplat...
Tot cu foc și cu lumină
Și cu dor dela inimă?
Dac'am vâst că nu mai viu,
Pusei dorul căpătău,
Cu uritul mă 'nvăliu,
Doamne, rău mai odihniu!

De când datează doina aceasta, admirabilă prin exprimarea scurtă și atât de evocativă a sentimentelor de dor nestins?

Sau luați bocetul următor:

Ce e omu'n asta lume?
Plânge și se veseleşte,
Nu ști moartea când sosește;
Lasă prunci și lasă casă,
Când îi viața mai frumoasă,
Și se duce'n altă țară:
De-acolo nu'ntoarce iara!

A fost plăsmuit ieri cântecul acesta sfâșietor de inimă, în fața durerii obștești, la gura unui mormânt deschis, sau filosofia amară de la sfârșit s'a născut în mintea vreunui contemporan al marelui Dante, pe când acesta țintuia de-asupra Infernului cuvintele: «Lasciate ogni speranza, voi ch'entrate»?

CAPITOLUL II.

Întăiele scrieri și tipărituri în limba română.

7. ACTE ȘI NOTIȚE ROMĂNEȘTI.

Evenimentele istorice au făcut ca limba slavonă, fiind limba bisericii, să fie singura întrebuințată în actele publice și în literatură. Știința de carte aveau aproape numai călugării, care făceau însă toții școala de slavonie, încât întrebuințau limba streină chiar când scriau cronicile țarilor lor. În astfel de împrejurări, întrebuințarea limbii române în scris nu se putea face decât în mod excepțional de cei ce scriau incidental, pentru trebuințele lor zilnice, fără de a ști slavonește.

Întăia urmă databilă despre întrebuințarea limbii române în scris e din a. 1484. Despre jurământul omagial pe care Ștefan cel Mare îl făcu regelui Poloniei Cazimir, se spune că «haec inscriptio ex valachico in latinum versa est». Din nefericire nu ni s'a păstrat ciorna românească, pe care marele Domn, înainte de a o fi dat secretarului, sau s'o traducă, o va fi scris însuși în limba sa, cumpănind bine fiecare cuvânt din importantul act. Avem însă o scrisoare românească din anul 1521, prin care un Câmpulungean cu numele Neacșu, înștiințează pe judele Brașovului despre trecerea Turcilor peste Dunăre. Neacșu, nefiind om învățat, nu va fi știut slavonește, și i a fost de sigur peste mână să dea scrisoarea aceasta de natură confidențială vreunui pisar s'o traducă slavonește, mai ales că judele Brașovului știă bine românește. Notițe scurte românești se găsesc incidental și pe alte documente din întăia jumătate a veacului al XVI-lea, dar abia pe la sfârșitul lui actele și scrisorile românești încep să se înmulțească, mai ales în regiunile muntene din apropierea Ardealului și în scrisorile trimise în Transilvania. La 1573 întâlnim printre cei ce scriu românește pe un egumen al mănăstirii Bistrița Olteniei, ceea ce e o dovadă despre declinul culturii slavone chiar și în mănăstiri. În același timp se

inmulțește și numărul gloselor românești în cărțile slavone, dovedindu-se astfel trebuința unor ajutoare pentru înțelegerea lor. Tot la sfârșitul veacului XVI dă boierul moldovean Luca Stroici unui prieten din Polonia acea mostră de «Tatăl-nostru» românesc, scris cu litere latine, despre care pe nedrept s'a făcut atâta caz în istoria literaturii române. În sfârșit, la 1600 e dată întâia poruncă în limba românească de Mihaiu Viteazul, ca Domn al Ardealului.

8 ÎNTĂIA INFLUENȚĂ APUSEANĂ.

În felul acesta, incetul cu incetul se putea generaliza, de-odată cu treptata scădere a cunoașterii limbii slavone, uzul de a scrie românește. Dar e evident că impuținarea acestei culturi slavone înseamnă în același timp declinul culturii mănăstirești și, de-odată cu ea, a culturii timpului în de obște. Astfel, în Principatele române, lipsea condiția ca începutul de a scrie românește să devină începutul unei literaturi în limba națională. Condiția aceasta a existat însă în Ardeal, și ea se datorește unei influențe apusene. Pe când în Principate se făceau întâiele încercări de a-și așterne gândul în limba părintească, în Transilvania existau ca și întregi talmăcite în românește.

Dacă pe la sfârșitul veacului XVI documentele românești se inmulțesc în părțile din nemulțumirea apropiere a Ardealului și dacă în ele felul de a se exprima nu mai e atât de stângaci ca mai înainte, aceasta se datorește în mare parte tocmai cărților care treceau munții și se răspândeau în Țările românești.

Husitismul. Biserica catolică, ajungând la o putere extraordinară, care aduse cu sine o îndepărtare tot mai mare de simplitatea creștinească și o apăsare de nesuportat asupra credincioșilor, se iviră, pe la sfârșitul evului de mijloc, glasuri din ce în ce mai puternice care protestau împotriva jugului și a stricării moravurilor și cereau o *reformă* a bisericii. Învățăturile englezului Wicleff aflare răsunei și în afară de hotarele țării sale, cu deosebire în regatul Boemiei, unde, înaintea lui Luther, predică Ion Huss doctrina nouă. Acesta fu persecutat și ars pe rug, dar flacăra care i-a mistuit corpul s'a întins cu o repezițiune uimitoare, cuprinzând, în afară de Boemia, părți mari din Ungaria, din Ardeal și din Moldova.

Întăiul act istoric de stat scris românește: O poruncă dată la 1600 de MIHAIU VITEAZUL, ca Domn al Ardealului.

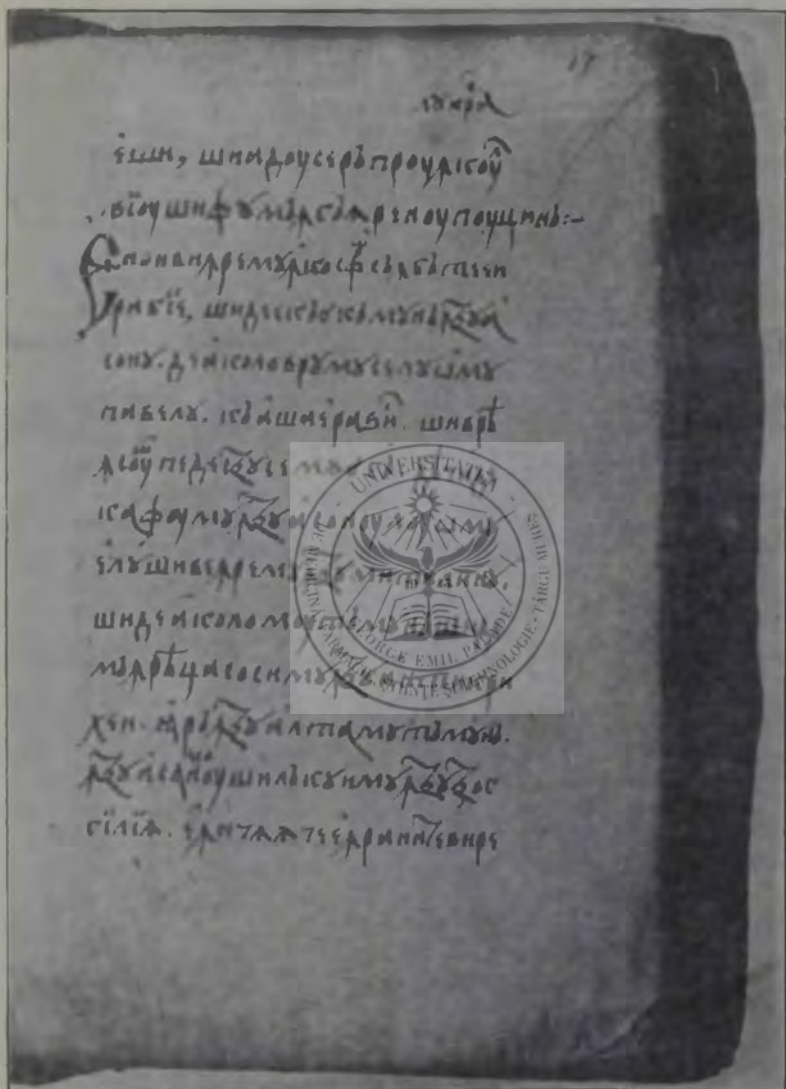
(După N. Iorga, *Câteva documente de cea mai veche limbă românească*).

E mai presus de orice îndoială că ereticii din părțile Cene-
dului, ale Orăzii-mari, din Banatul timișan, din Ardeal și din
Moldova, despre care fac mențiune o mulțime de documente
de pe la jumătatea veacului al XV-lea, erau în mare parte Români.
Dar nu trebuie să ne închipuim acest husitism românesc ca o
trecere conștientă de la o lege la alta. Ruperea de sub puterea
episcopilor, predicată de Huss, eră pentru Români o luptă contra
episcopilor catolici care-i persecutau și-i dijmuiiau. Pentru Ro-
mânii asupriți, nouăle învățături erau o ocazie binevenită de a
sfărma jugul asupritorului de alt neam. Puținele inovațiuni față
de legea lor le-au primit pe nesimțite și le-au pierdut iară
fără să bage de seamă, căci ele se reduc la amănunte teologice,
pe care Românii ardeleni nu erau destul de învățați ca să le
poată distinge.

Cea mai mare importanță o avea faptul că Husiții propa-
gau legea sfântă în limba fiecărui neam. Cât de binevenită
le va fi fost mai ales Românilor ardeleni această inovație,
preoților aceloră care trebuiau să facă slujba în limbă slavonă,
având ei înșiși o cultură slavonă atât de primitivă, încât abia
puteau ceti, fără de a pricepe bine, textul biblic! Cât de bine-
venit credincioșilor, cărora le fu dat acum deodată a înțelege
cuvântul mântuitor.

E meritul lui Iorga de a ne arătat că acestei propagande
husite între Români se datorase întâiele traduceri de cărți sfinite
în limba română. Nu știu încă nici cine, nici când — pe cât
se pare, în a doua jumătate a veacului al XV-lea, — nici unde —
sânt indicii care ne fac să localizăm întâiele noastre texte vechi
în regiunea din nordul Mureșului. — dar e aproape sigur că,
la indemnul husiților de alte neamuri, s'a apucat vreun preot
român să traducă cărțile slavone în limba românească.

Limba pe care o scriă eră stângace, căci nimeni n'o mlă-
diase încă pentru cerințele literare, și ea svăcneă sub condeiu
precum zburdă un cal neinvățat pe care un îndrăzneț a încă-
lecat fără șa. Dar tocmai în zburdălnicia ei ne e prețioasă, căci
ea ne dă o imagine cum vorbeau strămoșii noștri înainte cu
patru veacuri și jumătate, într'o regiune care păstră multe cuvinte
și construcțiuni latine, pierdute pe aiurea din graiu. La «neam»
se ziceă gintu (gens), la «treabă» op (opus), la «doresc» de-
șider (desidero), la «ginere» mărit (maritus), la «frică» te-

O pagină din CODICELE VORONEȚEAN.

(După I. al lui G. Sbiera, *Codicele Voronețean*).

moare (timor), se distingeă încă între gură, care ca și nemțescul «Maul» se întrebuință numai pentru animale, și între rostul omenesc, a sărută avea încă înțelesul latinescului «salutare», prepoziția pe (pre) încă nu eră întrebuințată la acuzativ (ca la Aromâni, Megleniți și la Români din Istria) și în locul perifrasticului «dacă aș fi fost» se conjugă se eu fure, se tu furi, etc. (fuerm, fueris). Și în pronunțare erau deosebiri mari. Astfel strămoșii noștri aveau vocale nazale, ca Francezii și Portugezii, aveau rotacism (n prefăcut în r între vocale), etc.

Exemplul anonimului sau anonimilor care au dat întâiele cărți românești a fost urmat de alții și copiile și nouăle traduceri par a fi dăinuit mult timp după ce mișcarea husită a fost potolită, după ce micile modificări ale cultului primite de Români dela husiți au fost uitate din nou. Din nenorocire nu ni s'au păstrat decât puține documente din vremea aceasta, iar aceste puține poartă și ele pecetea vremilor mai nouă, nu sânt originale din sec. al XV-lea, ci, precum dovedește hârtia și scrisoarea, numai copii și copii de pe copii din sec. al XVI-lea.

Vom înțelege ușor de ce ele s'au pierdut. Înainte de toate în Ardeal nu existau acele mănăstiri bogate și protejate de domnitori, ca în Țările române, ca să păstreze cu scumpătate manuscrisurile caligrafiate pe pergament scump și împodobite cu desemnuri colorate. Cei ce scriau și copiau în Ardeal erau preoți simpli și săraci, care n'aveau nici învățătura să așeze cu artă literă lângă literă, nici banii trebuitori să cumpere pergament și văpseli. Cărțile acestea s'au scris deci pe hârtie proastă, cu cerneală spălăcită; cele mai multe vor fi pierit cu vremea rupându-se și zdrențuindu-se. Nici o podoabă nu le făcea prețioase, nici o arhivă nu le-a asigurat viitorul. Dacă câteva din ele s'au păstrat în vreo mănăstire moldoveană, ele erau ținute în mod clandestin, căci biserica din Principate, sub influența slavismului și a teologilor erudiți pe care-i adăposteă, nu putea suferi cărți bisericești scrise românește, considerându-le de potrivnice canoanelor și privind pe Ardelenii husiți ca pe nișteeretici.

Codicele Voronețean. Cel mai vechiu dintre manuscrisele care ni s'au păstrat, o traducere a «Faptelor apostolilor», s'a găsit în Bucovina, la mănăstirea Voronețului. El e însă fragmentar și e evident că a fost rupt de bună-voie, deoarece un oarecare Constantin din

Руліінесъи іхъкошхъмаре
 несъсплпъ, шиптаіюіса
 пѣлхн. шнахліопѣпирѣ
 димфінлхнісълъ.
 Аѣсфѣшежѣомедрѣе.
 рѣуопѣоірѣ, хѣмѣрѣ
 жѣ, аѣахѣрѣ аѣжѣт
 бѣ. ѡлѣрѣ жѣ ѣѣѣ.
 іѣтѣмѣлхмѣнѣіѣрѣшѣрѣ
 лхіілъфѣпѣе. Аѣрѣсѣлѣне
 іѣвѣрѣсѣфѣларѣомѣлѣнѣіѣ
 грѣнѣа : іѣтѣіѣсѣѣ.

Кѣнѣпоѣмоѣрѣнѣлхнісѣсълъ ѣ
 вѣнѣпѣхѣрѣсѣславнѣсѣ, іѣнѣ
 шнѣрѣсѣлѣіѣсѣтѣпорнѣрѣѣ
 нѣіѣсѣрѣсѣфѣіѣтѣрѣхѣмѣнѣрѣ. ѣ

Dorna din mănăstirea Voronețului a scris pe el la 1733: «Această carte au fost scrisă pe rumânie și nu-i bună de nimica». E vestitul *Codice Voronețean*, editat cu multă îngrijire de Dl I. Sbiera. Deși exemplarul pe care-l cunoaștem e o copie din sec. al XVI-lea, copistul a păstrat cele mai multe dintre particularitățile limbii originalului, precum e rotacismul consecvent, păstrarea lui *u* final, semnul *κ* pentru indicarea vocalelor nazalizate ș. a., particularități care în parte se mai păstrau încă și în limba copistului. În alte privințe însă el a modernizat limba originalului, întâmplându-i-se cu toate acestea să transcrie ici și colo forme ca *întânia*, *cleamă-se* (alături de formele modernizate *întâia*, *chiamă*), care dovedesc că originalul din sec. al XV-lea păstră încă pe *n* și pe *l* muiat, precum până azi ele se conservă în dialectele din sudul Dunării și la Istro-români.

**Psaltirea
scheiană.**

Tot din vremea aceasta trebuie să fie și traducerea Psaltirii, care ni se păstrează în mai multe copii, dintre care cea mai importantă e *Psaltirea scheiană*, numită astfel după Dl Sturdza Scheianul, care a dăruit-o Academiei Române. De un deosebit interes este mărturisirea credinței de la urmă, în care se strecoară «filioque» al bisericii apusene, prin ceea ce se dovedește încă odată că la temelia acestor traduceri trebuie căutată o influență apuseană.

Unele dintre aceste exemplare sânt bilingve, dând și textul slavon pe lângă traducerea românească — un obicei care avea să dăinuască și mai târziu — ceea ce le face să apară ca un fel de simbol al luptei ce se dădea între tradițiune și între spiritul inovator: cei ce țineau la obiceiul vechiu și nu se puteau împacă cu introducerea limbii naționale în biserica română, aveau puțința să găsească și textul slavon consacrat, pe când traducerea românească alăturată le dădea înțelegerea textului.

Evanghelia

Și *Evanghelia* a fost tradusă de sigur tot în vremile acestea, deși n'o cunoaștem decât din copii și din tipărituri din a doua jumătate a veacului al XVI-lea. Dar și evangheliile, așa cum ni le-a păstrat bunăoară Coresi, cuprind cele mai multe din trăsăturile caracteristice ale traducerilor husite. Limba lor e curățită de multe provincialisme, căci până a ajunge la Brașov sau în Țara-românească, aceste copii au suferit unele modernizări. Cu toate acestea însă ele cuprind încă multe arhaisme și reprodus textul slavon în aceeași traducere servilă, uneori nein-

Pagina întâia din evanghelia lui Luca, a EVANGHELIARULUI
copiat de Radu din Mănicești, la 1574.

(După o fotografie în posesia dlui *Dr. E. Kaluzniacki*).

jeleasă (fiindcă tălmăcea cuvinte, iar nu fraze) caracteristică tocmai pentru întâii traducători, din vremea husită.

Alte
traduceri.

Dar, începutul fiind făcut, activitatea aceasta de traducători nu s'a restrâns la textele biblice, ci ea pare a se fi extins și asupra altor scrieri care erau în legătură mai mult sau mai puțin strânsă cu biserica, precum predici, scrieri apocrife, în parte de origine bogomilică ș. a. Cel puțin judecând după limba lor, multe dintre traduceri cuprinse în Codicele sturdzan, de care va fi vorba mai târziu, sânt cu mult mai vechi decât copierea lor prin popa Grigore din Măhaciu.

9. A DOUA INFLUENȚĂ APUSEANĂ.

Luterani-
smul și cal-
vinismul.

Tot în Codicele Sturdzan ni s'a păstrat copia întâii cărți românești tipărite (la Sibiiu), a *Catehismului din 1544*, din care nu mai există nici un exemplar tipărit și care, precum a dovedit Dl I. Sbiera, a fost tradus din limba germană.

Căci a doua influență apuseană, careia se datorește răspândirea de cărți tipărite românește, ne-a venit, în sec. al XVI-lea, prin mijlocirea Nemților și Maghiarilor din Ardeal, care căutau să câștige pentru învățăturile lui Luther și ale lui Calvin pe Românii transilvăneni, punând noua invenție a tiparului în slujba propagandei lor. Un document contemporan ne spune că acest catehism, care spunea credincioșilor români: «zi o c e n a ș (Tatăl-
nostru) românește, să înțelegem» a găsit mulți cumpărători printre preoții români, pe când o parte din ei îl condamnav, privind cu ochi neîncrezători această inovație.

Cel doi
Tordași.

Mai ales Maghiarii calvini căutară să atragă pe Români la credința lor. Ei așezară episcopi româno-calvini și căutară să le dea cărți românești. Unul dintre acești episcopi, Pavel Tordași, a tradus, pe cât se pare, o *Liturghie* românească, pe care o vindea cu 32 de dinari preoților români. De curând s'au descoperit în scoarțele unei legături din a. 1601 niște foi dintr'o *Psaltire* — prețul ei eră un fiorin — pe care același Tordași a dat-o la tipărit în anul 1570. Ea e scrisă cu litere latine și cu ortografie ungurească. Fragmentul pe care îl cunoaștem, numit, după posesorul lui, *Fragmentul Teodorescu*, cuprinde niște psalmi în formă de cântări bisericești, precum se obișnuiesc în biserica calvină, traduși după cartea ungurului Szegedi Gergely. Celalalt episcop Tordași, Mihail, împreună cu Ștefan Herce, predicatorul

Inițiala K.

a

a) Într'un Evangheliar slav manuscris din 1502 (cf. pag. 29).

(Muzeul de antichități din București).

b) în Liturghierul slav tipărit* de Macarie la 1508 (cf. pag. 47).

(După I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*)

c

c) în Evanghelia cu învățătură românească tipărită de Coresi la 1581 (cf. pag. 72).

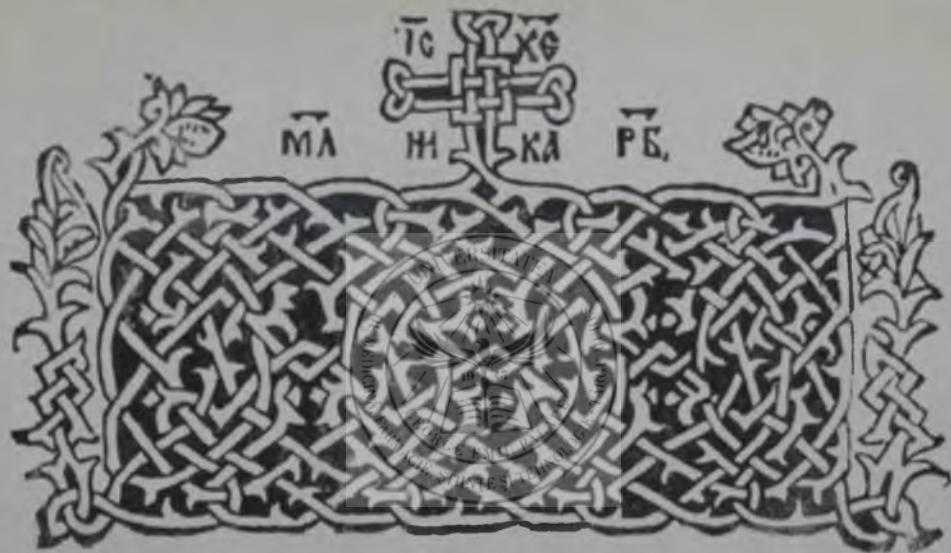
(După I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*)

din Caransebeș, cu dascălul Efrem Zacan, cu Moise Petișel, predicator în Lugoj, și cu protopopul Huniedoarei Archirie, s'au apucat de traducerea Vechiului Testament, nu din evreește, grecește și sârbește, precum se spune în introducere, ci, după cum s'a arătat de curând, din traducerea ungurească a cărților lui Moisi, făcută de Heltay (1551). S'au tipărit, sub titlul de *Palia*, la Orăștie, la a. 1582, cu cheltuiala lui Francisc Geszty și «cu știrea Măriei lui Bator Jicmon, voevodul Ardealului... pentru întrămătura besoarecei sfântă a Românilor», numai cele două dintâi cărți, Facerea și Exodul, de astădată însă cu chirilice, de diacul Marien și de Șerban, fiul lui Coresi.

10. DIACONUL CORESI.

Numele de care se leagă, în istoria literaturii române, începutul răspândirii de cărți românești prin tipar este al diaconului Coresi.

Pe acesta îl cheamă Sașii brașoveni, din Târgoviște, unde probabil își făcuse ucenicia de tipograf la Dimitrie Liubavici, și-i dădură în grijă tipărirea de cărți bisericești pentru Români. Scopul Sașilor, care erau protestanți, va fi fost de sigur și acela de a-i atrage pe Români la credința lor, cu atât mai mult, cu cât știau că prin aceasta făc o plăcere regelui Ioan Sigismund, care trecuse la reformatiune și pe care-l vedem dând porunci Românilor să treacă la noua lege, să citească românește cărțile sfinte și care decretă la 1567 prin Vlădica Gheorghe, pus de el, ca limba slavonă să fie izgonită și înlocuită în biserică prin cea română. Dar Sașii, care aveau în Brașov o tipografie și o fabrică de hârtie, mai urmăreau și scopuri curat negustorești, voind să răspândească nu numai în Ardeal, ci și în țările românești, cu care aveau un negoț înfloritor, aceste cărți bisericești, mai ieftine decât cele copiate cu mâna. De aceea, cât timp purtătorii cheltuielilor sânt juzii brașoveni Hans Benkner — Hanăș Beagner — și Lukas Hirscher — Lucaciu Hrăjil — o parte mare din cărțile tipărite sânt slavone, altele slavo-române, iar în cele românești nu se face propagandă pentru noua învățătură, ci, dimpotrivă, în predoslovii se cere iertare de la cetitori că li se dau cărți bisericești în limba română, citându-se în sprijinul acestei inovațiuni cunoscutele cuvinte ale apostolului Pavel către Corinteni: «în sfânta besoarecă mai bine e a grăi cinci cuvinte

Vignetă, în felul celor din manuscrisele anterioare, din EVANGHELIARUL românesc tipărit de Coresi (1561).

(După I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*)

cu înțeles decât 10 mii de cuvinte neînțelese, în limbă străină». Înainte de a tipări o carte atât de importantă ca *Evanghelia cu învățatură*, Sașii se consultă cu mitropolitul Ghenadie al Ardealului și caută originalul slavon în Țara-românească, la «arhimitropolitul» Serafim din Târgoviște. În astfel de împrejurări nu e mirare că această carte se vindea foarte bine dincolo de Carpați, precum mărturisește Hirscher însuși într'o scrisoare către judele Bistriței.

Aceste constatări sânt necesare spre a înțelege activitatea lui Coresi, căruia pe nedrept i s'a dat numele de «părinte al literaturii române», atribuindu-i-se intenții pe care nu le-a avut, anume că, angajându-se față de Sași și Unguri de a propaga învățăturile nouă printre conaționali săi, el ar fi căutat să mențină legea cea veche în cărțile ce le dădea Românilor, făcându-și de «menire a vieții sale înlocuirea limbii slavone prin cea română». Vedem chiar, dimpotrivă, că pe la 1564 el primește a tipări, din însărcinarea lui Ferő Miklos, *Tâlcul evangheliilor*, în care se strecoară unele învățături reformate. *Motivelnicul* de la sfârșitul acestei publicații e tradus din ungurește. Deci partea pe care a avut-o la această lucrare Coresi, care n'avea de unde ști ungurește, e numai cea de tipograf, și poate nici tiparul nu l-a făcut el, decât în parte, dându-și numai numele său de vestit tipograf, spre a mări importanța cărții.

Căci a *tipări* cărți românești trebuie să fi fost în vremile acelea un merit cel puțin tot atât de mare ca și de a le fi tradus. Astfel se explică și împrejurarea că Coresi se dă de *autor* al unor cărți pe care el le *tipărește* numai. Și *Evangheliarul* din 1561, și *Psaltirile* din 1570 și 1577 și probabil și *Praxiul* din 1563 s'au tipărit după manuscrise mai vechi, care redau într'o formă mai mult sau mai puțin modernizată traduceri din școala traducătorilor husiți. Astfel evangheliile tipărite de Coresi, în toate cărțile sale românești, sânt aproape identice cu copia după un *Evangheliar* mai vechiu pe care a făcut-o, la 1574, pentru Cercel-vodă, *Logofătul Radu din Mănăești*.

Și mai mult ne bate acest lucru la ochi la *Psaltirea* din 1577. Prefața lui Coresi e scrisă într'o limbă atât de apropiată de a noastră, încât oricine o înțelege astăzi fără greutate: «Cu mila lu Dumnezeu, eu, diaconu Coresi, deaca văzuu că

КУМНЛА АУ ДОУМНЕНЕУ ЕУ ДІАВОНЬ ІСОУЕ
 СН . ДѢКА ВЪЗДІО ІЗ МАН ТОВАТЕ АНБН
 ЛЕ АУ СЪВАНТОВА АУ ДОУМНЕНЕУ ЛАН
 ЗА . НОМАННІ РЪМАНІН НАВЪМЪ . ШН ХС
 ЗІКЕ . МАДЕН . СД . ЧННЕ ЧЕТЪРЕ СЪАЦЕ
 АТЪГЪ . ШН ПЛВЕЛЪ АПЪЛЪ МЪЖ СКРНЕ ЛА КО
 РИНТЬ . РНЕ . ІЗАНТРОБ СЪРЕНЪ МАН ВЪЗ
 ТО ЧННУНІУВНІТЕ ІЗ АЦЕЛЕСОВА МІЕУ ІЗ
 ГРАЖЕІСЪ , ІКА ШН АЛАЦІН ОЗАВЪЦЪ ДЕ ІЗ
 ТЪ ОУАТОНЪ РЕКЪ ДЕНОВНІТЕ НЕАЦЕЛЪСЕ
 АН ГРААТЕ АНБН **ДЕРЕНТЬ АУТЪА ФРА**
 ЦІН МІЕН ПРЕ ОУЧНОРЪ . СІКРНЪКАМЪ АТЪ
 СТЕ ПЪЗАТНОН ІЗ ОУВЪТА . ДѢМЪСКІСЪ ДЕ
 А ПЪЗАТНОРЪ СРЪВЪСАЖ ПРЕ АНБЖ РЪМАНЪ
 ІСАЖ . СЪВЪ ФІЕ ДЕ АЦЕЛЕГЪТЪРЪЖ . ШН ГРЪ
 МЪ ГНУНОРА . ШН ВЪ РОГЪ ІКА ФРАЦІН МІЕН
 СЪЧЕТНЦІН ШН БННЕ СЪСОКОТНЦІН КЪВЕЦН ВЕ
 АН ШН ВЖ ІЗЕ ІЗ ДАДЕВЪЛЪ . ВЛѢТО ЗПЕ

Epilogul PSALTIREI slavo-române, tipărită de Coresi la 1577.

(După I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*)

mai toate limbile au cuvântul lui Dumnezeu în limba [lor], numai noi, Românii, n'avăm...», dreptu aceeaia, frații miei, preuților, scrisu-v'amū aceaste Psăltiri cu otveatū, de-amū scosū den psăltirea sârbească pre limbă rumânească, să vă fie de înțelegătură...» Dacă deschidem însă Psăltirea însăși, dăm de o limbă aproape neînțeleasă, cu mult mai veche ca forme și atât de stângace în expunere, încât imediat bănuim că e anterioară lui Coresi și că a fost scrisă pe când nu există încă o tradiție literară, care să fi mlădiat limba. De fapt, textul acestei Psăltiri e aproape identic cu cel al Psăltirei scheiene, atât doar că reproduce — cu o mulțime de greșeli de lectură — o copie făcută în regiunile din sudul Transilvaniei. Deci asigurarea din prefață, că ar fi tradusă de Coresi din slavonește, nu e vrednică de crezare.

În astfel de împrejurări, nu vom atribui lui Coresi o prea mare parte de traducător — nici la tălmăcirea acelei mari opere de erudițiune teologică care este Evanghelia cu învățătura din 1581, deși preșlovia ni-l prezintă ca «meșter învățat într'acest lucru». El va fi fost tipograful iscusit, iar traducătorii, acei doi preoți de la biserica sf. Nicolae din Șcheii Brașovului, pomeniți în prefață, popă Iane și mai ales popă Mihaiu, fiul popă Dobre, despre care știm că a învățat carte slavonească în Serbia, că fusese hirononit (1576) în Țara-românească și ajunsese preot mai întâi în Râșnov, apoi la Brașov (1578), unde a făcut mult bine bisericii și poporenilor săi în cursul celor trei decenii de preoție.

Dar faptul că diaconul Coresi răspândește prin tipar vechile traduceri și tălmăciri nouă în toate regiunile locuite de Români, constituie un merit mai mare decât dacă el și-ar fi întrebuințat timpul cu traduceri migăloase. Prin activitatea sa mare el contribuie în primul rând la *stabilirea unei limbi literare românești* înțelese pretutindeni.

Cel ce întrebuințează mai întâi o limbă spre scopuri literare, fixează în scris, în mod firesc, graiul popular vorbit în regiunea sa. Să ne închipuim că în regiunile din nordul Mureșului s'ar fi pronunțat în secolul al XV-lea, ca în cele mai multe părți românești de azi, chept în loc de «piept», ghine în loc de «bine», hier sau șer în loc de «țier», ș. a. m. d. Cei dintâi tălmăcitori ar fi scris atunci chept, ghine, hier și

ТОШМ (И ПОКАШСКИ •

ШПНКА НАПОКЛАНІЕ •

КОПЦУ, ОДЕЮТЪ •
ПАТОСЪ, Б • ПИДГА

ДЕВИНОА СЪЛАТЪ •
КАПРЪ, А ДЪЦАНМЕКА •

БІДІ ВЕРІЛА ОНО •
А ПІ РИСТА ПИШАКА
ІСХ ОУТЕНІДИ
ІСХ АННОБІГЛА
МЕ • ПОТГО
ДІМ ІФАРСЕВЕ ПОСТІ
МОА ДНОГА • СІТІМ
ЦЫКЕ ТВОУ НЕЛОСТА
ТА • ПІРАТІ ПІДІТЪ СІД
ДОГАТЪ ОНУДЕ БРАТ
ПІВ ПЛАКАТИ ВЪЛІЛ
КО ІРАВА ОДНІУВЪ
ЖІМЪ, ПІМІДЪТЪ ЖЕ
ДІМ ІГХА ОУМІТЪСА
АМНУ ЖІЛІ, ПІТОГ
ДІ ПОСТАТЪСА • ПІК
ОДТЕО ПІНОГІАЛІ
ІТЪ

ДІМ ТРАТЕ ВЕРІЛА •
АПРОМАРЪСА КІТРЕ
ІС ОУТЕНІДИ АХІ ІС
АНЪ ГРЕНІДА • КІТРЕ
НОН ШДХ ОНІТАНО
ТІ ДЪАТЪ • ПІРА ОУ
ТЕНІТЪ ТІМ КЪ ПО
ТЪОКЪ • ШІДІ КЪ ОУ
ІС • АХІ ПОТЪАТОРИ
ПЪНТІВ ПІДІТЪСА
КАТЪ ВРЪСА КЪ ПІНО
ІТЕ ГІРАТІЕ, ПІНО
КАМІХ СІВА АХІ
ДЕЛ ІН ДІАРАВА Ш
АТОНУЕ ПОТЪВОРЪ •
ПІДІЕНІДА ПЪ КІР
ПІПЪ.

ГРНОТЪ ДІАМІА ПАЛТА
И СІДІЕНА ПІРІТЪ
ВІТХЪ • КІЗМАТЪСО
КОПЦЕМЪ БОЖ • АРІ
ДІА ІГОРШІН ДІРА СІК
ДІТЪ • ПІЖЕ СІДІЕНА
ТЪІЕНА ПОВЪАВА БУХ
ВІТХЪ • ПІДЕ АЖЕНІ •
ТО ПОСАДАТЪСА ІТЪ
СІМ ПІНО ПІРОЛІТЪ
СІМ ПІНО ПОСАНА
ІТЪ ПІВ СІАША ПІ
ІНО НОВО ВІТЪХЪ
ОУМІТЪСА ПІДІ

КЪ ПЕТЪРЪ ДІМНО: ІСІ
ДІНТЪЛЪ БЪКЪ • КЪ
СПАРІЕ ПІТЪКЪ АБ ПІ
ВІШІАНТЪ ШІАМА РІ
ГЛЪРА ВЛІФІ • ПІТЕ
АПЛЕ ВІННІМОА ДІМЪ
САУБЪ БЪКЪ • СЕМО АЛТЪ
СПАРІЕ ОБОРА СІУН
ШЪ ВІНДЪЛЪ ВЪРСА СЕ
БА • ШІОУВЪСОА ПІ
РА • ДІМІСА АПЛЕ ВІМНА
НОВА ДІЛЪ ПІДЪ ПОН •
ШЪ АЦІАН ДОН БІВІЕ
ВОРЪ СІДЪ •

ПІНО ПІРАТЪСКИ ОД
КОПЦЕМЪ СІСІТЪ КЪ
ВІРА ДІВА СІМІЕ
КАМІХ СІВА АХІ
ДЕЛ ІН ДІАРАВА Ш
АТОНУЕ ПОТЪВОРЪ •
ПІДІЕНІДА ПЪ КІР
ПІПЪ.

ОСІМІТЪ ВІНАРЕ СІМ
САТА АННІ СІМІВАТЪ
І КІАТЪ ЛАКІПЪ КЪ
ШІДІА ПІДІ КАПЪ •

БІДІЛА ОНО •
ВІН СІ ПІВ ПІ
ШЕДЪ • КАПІЛІОН
СА БІДІ ГЛА •

ПІ ПІРАТЪСА ВРЪСА
ПІНО ДІАЛІВІ
ПІНО • АНДІНІСО
АБІГІРАТЪ

Pagină din EVANGHELIARUL slavo-român din Petersburg.

(După o fotografie în posesia dlui I. Bogdan).

urmașii lor ar fi continuat să scrie astfel, fixând pentru totdeauna în limba noastră literară aceste forme pe care noi le simțim urite și care ar face ca limba noastră scrisă să se depărteze foarte tare de oricare altă limbă romanică. Dar întâii traducători husei vorbeau în satele lor graiul sonor și puternic din Transilvania de nord, care în același timp e și temelie dialectului bogat moldovenesc. În drumul lor spre miază-zi, copiiiindu-se mereu, scrierile acestea au pierdut unele arhaisme și particularități dialectale neînțelese aiurea (bunăoară rotacismul) și s'au apropiat tot mai mult de dialectul din Ardealul sudic, identic, în trăsăturile sale principale, cu cel din Muntenia. Tipărindu-le, Coresi a stabilit o formă a limbii care era înțeleasă pretutindeni. Prin legăturile comerciale ale Sașilor brașoveni cu Țările românești, aceste tipăriri s'au răspândit (cu atât mai lesne, cu cât trebuința lor era simțită din ce în ce mai mult) și în Principate, unde cunoștințele de slavonește scădeau mereu.

Oricât de sterile sânt, din punct de vedere pur literar, aceste tipăriri, și oricât de modest este rolul de scriitor al lui Coresi, activitatea sa a avut urmări foarte importante, căci prin ea s'a dat un puternic impuls naționalizării literaturii noastre. Din lupta mornită cu curențele stăpânitoare venite din orient, cele două curențe apusene, reprezentate prin mișcarea huseită și prin tipăriturile ardelenice, au făcut să iasă învingătoare limba română. Izvorul din care literatura se adapă și acuma, rămâne același și pot ingradit în curtea bisericii, dar apa lui curge limpede și răcoritoare, făcând de-acî înaintea câmpiile prin care trecea fertile și pentru alte genuri literare.

11. LITERATURA PROFANĂ.

Cărți populare.

Alături de cărțile sfinte și de literatura bisericească patronată de biserică, precum predici, tratate teologice, vieți de-ale sfinților, cărți de rugăciuni ș. a., circulau de timpuriu în Țările române o mulțime de scrieri de natură mai mult distractivă. O mare parte din ele sânt strâns legate de literatura bisericească, fiind un fel de derivat al ei. Scrierile *apocrife* sau *cărțile mincinoase*, deși nu patronate, erau totuși tolerate de biserică, căci ele erau în strânsă legătură cu istoria biblică, pe care o amplificau cu o mulțime de elemente nouă, dând amănunte despre facerea lumii, despre viața familiară a lui Adam

și despre judecata din urmă, istorisind despre călătoria apostolului Pavel și a Maicii Domnului în iad, descriind cu un naturalism neîmpodobit muncile lăcașului de vecinică ispășire a păcatelor, etc. Ele popularizau științele astronomice și astrologice, în *zodii gromovnice* și *trepelnice*, care făceau prorocii asupra viitorului din stele, tunete și din tremurarea cutărei părți a corpului omenesc, etc. Astfel ele satisfăceau curiozitatea credincioșilor și nutreau fantazia lor dispusă spre credințe deșerte. Pe lângă ele existau câteva romane ce se răspândiseră din orient asupra întregii Europe, dintre care unele cu tendințe moralizatoare, ca *Varlaam și Ioasaf*, altele simple povestiri fantastice, întretesute de elemente din poveștile populare, precum e povestea lui *Alexandru Machedon*, *Mitul troian*, ș. a. Filosofia popularizată era depusă în colecțiile de *florilegii*, adică *pilde filosoficești*, scrieri moralizatoare, care poartă titluri diferite, precum *Floarea Darurilor*, *Albina* etc., în *Fiziolog* se cuprindeau cunoștințele de istorie naturală ale timpului, tichuite în pilde și istorioare despre dobitoace și năraurile lor, iar *Hronografele* erau niște tratate de istorie universală, care se citeau cu deosebit interes.

Toate aceste scrieri, care formau literatura distractivă a timpului, se răspândeau în zeci și sute de copii slavonești prin părțile locuite de Români. Ele sânt toate de origine bizantină și — lucrul acesta trebuie accentuat — nu alcătuiau floarea acestei literaturi atât de bogate. Cultura popoarelor slave de sud nefiind nici odată deosebit de dezvoltată, scriitorii slavi n'au trecut, fără să le aprecieze, numai pe lângă capod'operele clasicității eline cetite la Bizanț, ci și pe lângă lucrările de valoare ale scriitorilor bizantini, pentruca să se oprească la scrierile cu conținut naiv, romantic sau mistic, care corăspundeau gustului lor literar și gradului lor de cultură. Cei ce le citeau la noi erau pușinii cunoscători de carte slavonă. Dar nu trebuie să ne închipuim că ele rămăneau cunoscute numai de aceștia. Mai mult decât oricare alt gen literar, ele se răspândeau în păturile largi ale populațiunii, căci pușinii cari le știau ceti în limbă streină le istoriseau și le răspândeau prin tradiție orală, și astfel ele îmbogățiră cu elemente nouă literatura noastră populară.

După ce întâii traducători au dat în limba română părțile mai importante din Biblie, a fost firesc ca activitatea lor să se

extindă și asupra acestei ramure literare, care prin cuprinsul ei atrăgea mai mult pe știutorii de carte. Precum am spus mai înainte, avem motive să credem că traduceriile acestea au început să se facă foarte de vreme. Deși nici unul dintre manuscrise nu datează mai de mult decât începutul secolului al XVII-lea, totuși limba le arată pe unele din ele a fi copii după traduceri din epoca husită. Avem și exemplare slavo-române, care de asemenea, prin punerea alături a textului original și a traducerii, se dovedesc a aparține unor timpuri vechi. Nu trebuie să uităm că tocmai prin setea cu care se citeau, astfel de scrieri, făcute pe material ieftin, trecând din mână în mână, se uzau și se ferfeniteau repede.

Codicele
sturdzan.

Cel mai vechiu e amintitul *Codice sturdzan*, publicat de Hasdeu. El a fost scris în cea mai mare parte de un preot Grigorie din satul Măhaciu de lângă Turda Ardealului, pe la 1600. Despre bucata întâia ni se spune că a fost scrisă «în luna lui Martie, 19 zile, în zilele regelui Sigismund Bathori, când fu bătut Mihailu-vodă la Mirislău, anul de la Adam 7108, de la nașterea lui Hristos 1600».

Deci, pe când în nemulțumirea sa apropiere se începea actul final al acelei zguduitoare tragedii, pentru care popa Grigorie nu avea nici o înțelegere, acest simplu preot copia scrierile românești ce-i ajungeau în mână și din care voia să-și alcătuiască o mică bibliotecă, găsim în acest codice miscelaneu chiar și un «Tatăl nostru» unguresc, scris cu litere chirilice. Importanța lui stă tocmai în bizareria cuprinsului, din care ne putem face o imagine asupra lecturii predilecte a timpului. Aici întâlnim Legenda Duminecii — astăzi: Epistolia Domnului Isus Hristos — cu îngrozitoare amenințări pentru cei ce nu țin Dumineca, alături cu o predică de Paști; o rugăciune pentru scoaterea dracilor urmează după legenda, de origine bizantină, a sfintei Vineri, căreia îi urmează, între altele, și azi populara Epistolie a Maicii Domnului și Legenda lui Avram, apoi omiliile lui Efrem Sirul, ale cărui scrieri «erau atât de gustate, încât se citeau după sfânta scriptură în multe biserici» ș. a. Alături de bucăți cu limba arhaică a întâielor traduceri husite, găsim copia Catehismului dela 1544, cu limba lui cu mult mai modernă, lipsită de rotacism și de alte particularități arhaice.

Un alt codice miscelaneu, scris la 1620, tot în Ardeal, e *Codex Neagoensis*, numit astfel după donatorul lui. El a fost scris de popa Ioan Românul din Simpetru (probabil, Simpetrul Hațegului) și cuprinde, pe lângă lucruri trebuincioase preoților (precum un scurt tratat despre datoriile preoților la spovedanie și la daruri și o rânduială a vecerniei, scrisă slavonește), o «rojdeniță» (zodiile) și o «Alghinușă» (31 de istorioare moralizatoare). Dar partea cea mai importantă a acestui codice o constituie începutul lui, în care se cuprinde *Alexandria*, cea mai iubită carte populară până în ziua de astăzi, pentru conținutul ei romantic și fantastic. Lucrarea popii Ioan din Simpetru nu e o traducere originală, ci, precum a arătat în urmă dl N. Cartoian, e copiată după o traducere mai veche din sârbește, din a doua jumătate a veacului XVI.

Codicele
lui Ioan din
Simpetru.

Pe când tânărul popă Ioan din Simpetru copia *Alexandria*, în același an 1620, scrie călugărul Мохале, sau scurtat, Моха, lucrarea sa intitulată *De începutul lumii dentâi*. Episcopul de Râmnic, Teofil, îndeamnă pe călugărul său oltean Moxa, care se vede a fi fost un cărturar ascuțit, să talmăcească «în limba noastră» unul din acele hronografe, care începeau cu facerea lumii, cuprindeau istoria biblică, treceau la istoria bizantină, întretesută de vieți de ale sfinților, și sfârșeau cu istoria turcească. Întemeiat pe Hronograful lui Manasses, din care și scosese învățătura cu un veac înainte și cronicarul Macarie, apoi pe niște anale bulgaro-slave din veacul al XV-lea, Moxa își alcătuiește scrierea sa într-o frumoasă limbă românească, prescurtând originalul și oprindu-se mai mult la descrierile împodobite și la părțile anecdotice. Istoria sa se sfârșește pe la mijlocul veacului XII, dar mai târziu el revine asupra ei și o continuă «dintr'alte izvoade» până la a. 1489. Foarte rar se întâmplă ca vreo dată din istoria universală să-i amintească evenimente din trecutul Românilor, precum bunăoară anul 1359 (6867), când face observarea: «atunci s'au început a se descălecă țara Moldovei». Lucrarea lui Moxa e cea mai veche istorie universală în limba română.

Hrono-
graful lui
Moxa.

Din anul 1639 avem un *Cuvânt* la înmormântarea jupănesii Sofronia, soția logofătului Pătrașcu Ciogolea, din satul Calafendești, în sudul Bucovinei de azi. L-a scris caligrafic dascălul Toadâr, care fusese chemat cu ani înainte din satul Feldra, lângă Bistrița Ardealului, ca să instruiască copiii boie-

Dascălul
Toadâr.

rului moldovean și care crezú că nu-și poate arăta mai frumos recunoștința sa față de familia în mijlocul căreia petreceă, decât traducând din slavonește — sau poate copiind numai o traducere mai veche — una dintre splendidele cuvântări hrîstomice, atât de prețuite pentru frumusețea stilului lor.

CAPITOLUL III.

Epoca de înflorire (1640—1720).

12. PRIVIRE GENERALĂ.

După strălucirea de o clipă a lui Mihaiu Viteazul, urmă un timp zbuciumat, în care istoria Românilor prezintă înfățișarea tristă a unui șir necurmat de sfâșietoare lupte interne. Stările politice din Ardeal nu erau mai favorabile unei dezvoltări culturale, astfel încât și acolo, după activitatea de douăzeci de ani a harnicilor traducători de scrieri bisericești în limba română, nu mai vedem tipărindu-se, în curs de jumătate de veac, nici o carte. Dar munca traducătorilor ardeleni n'a fost stearpă, ci pilda lor a fost imitată și tălmăcirile pe românește se extind și asupra altor ramuri literare. Astfel văzurăm, în cele dintâi patru decenii ale veacului al XVII-lea, traducându-se și copiindu-se, în cele mai opuse colțuri ale românismului, scrieri cu un conținut variat, care nu mai aveau decât slabe legături cu biserica. Literatura ieși din incinta bisericii, ea fu democratizată, limba română își câștigă drepturile ei naturale, și astfel nu trebuiau decât să se ivească stări politice mai favorabile pentru ca poporul românesc, dotat dela fire cu calități intelectuale strălucite, să desvolte o activitate literară înfloritoare. Condițiile acestea fură date când pe tronurile celor două Principate ajunseră Domni luminați, care se îngrijiră și de starea culturală a popoarelor lor. Șirul lor îl deschide, în Țara-românească, Mateiu Basarab (1632—1654) și în Moldova, Vasile Lupu (1634—1653). Subt ei și subt urmașii lor, cu deosebire subt Domnii munteni Șerban Cantacuzino (1678—1688) și Constantin Brâncoveanu (1688—1714), literatura nu mai e surghiunită în mânăstiri, ci principii români sânt protectorii oficiali ai ei. Alături deci, între boierii celor două țări se ivesc tot mai mulți cărturari și unii dintre ei, precum Udriște Năsturel, Stolnicul Cantacuzino, frații Greceanu, Radu Popescu în Muntenia, Grigore

Mediul cultural.

Ureche, Miron Costăn, Ion Neculce în Moldova sânt erudiții timpului și cei mai de seamă scriitori. În același timp, în fruntea bisericii române stau arhipăstori luminați, care sprijinesc năzuințele culturale sau apar înșiși ca literați: Varlaam și Dosofteiu în Moldova, Ștefan, Varlaam, Teodosie și mai ales Antim și Damaschin în Țara-românească, Iorest, Simeon Ștefan și episcopul-martir Sava Brancovici în Ardeal.

Tiparul. Prin sprijinul ce-l acordă domnitorii literaturii, se reintroduce și tiparul, mai întâi în Muntenia, unde o sută de ani nu mai lucrase tipograf, apoi în Ardeal, și în sfârșit, sub Vasile Lupu, se activează întâiul teasc tipografic și în Moldova. Tiparul încă nu ajunge, e adevărat, un mijloc de a răspândi cultura în păturile cele mai largi ale populațiunii, căci el e încă prea scump și ippesc cu desăvârșire spiritele comerciale care să știe trage folos material din setea de învățatură a populației. Astfel el păstrează în tot cursul veacului al XVII-lea un caracter oficios, și nici o scriere distractivă sau istorică nu vede în timpul acesta lumina tiparului.

Cărți de legi. Totuși, întâia oară în acest secol, tiparul iese din serviciul exclusiv al bisericii și vede în tipărindu-se cărți de legi. Începutul îl face *Pravila dela Dăvora* (1640), tradusă după un nomocanon slav de călugărul Moxă. Ea apare sub protecția lui Mateiu Basarab și cuprinde în ea legiuiri curat bisericești, destinată fiind numai pentru preoți. În predoslovie se spune curat că «intru mână de mirean să nu dea, nice la măscărici, să nu fie tocmealele sfinților apostoli și a sfinților părinți batjocurite». După șase ani (1646) apare însă marea lucrare juridică «scoasă din cărți elinești și lătinești» de Logofătul Eustratie, *Pravilele împărătești* cunoscute și sub numele de *Pravila lui Vasile Lupu*, care alcătuiesc «unul din cele dintâi coduri în Europa în limbă națională» (S. Longinescu).

Decăderea culturii slavone. În măsură ce limba română se întrebuițează tot mai mult spre scopuri literare, se restrâng cunoștințele de slavonește. Încă pe la sfârșitul veacului al XVI-lea am văzut că se înmulțesc actele scrise românește. Numărul lor crește în secolul al XVII-lea atât de mult, încât cele slavone devin tot mai rare. Cu toatecă limba slavonă se învață mai departe la școlile mă-

năstirești, cunoscătorii acestei limbi sânt tot mai puțini, și Mitropolitul Dosofteiu se plânge de lipsa de știință de carte slavonă de pe vremea sa. Dicționarele slavo-române, al căror număr se înmulțește, sânt și ele o dovadă de necesitatea tot mai mare a lucrărilor ajutătoare pentru înțelegerea cărților slavone, care se mențin încă în biserică. Deși între anii 1680 și 1720 se tipăresc în Muntenia optsprezece scrieri slavo-române, ele aparțin toate literaturii bisericești și singura carte tipărită numai în slavonește e o gramatică a acestei limbi.

Fiul rătăcitor, din EVANGHELIA ÎNVĂȚĂTOARE, Govora (1642).

(După I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*)

Dar chiar și în sânul bisericii se încinge o luptă mocnită împotriva limbii slavone, și deși tradiția e încă puternică și conservatismul clerical îi pune piedeci necurmute, graiul strămoșesc câștigă redevă după redevă și sfârșește prin a izbândi o victorie definitivă și în lăcașul de închinare. Relațiile literare dintre cele trei provincii locuite de Români devin din ce în ce mai strânse, apar ediții speciale destinate pentru Românii de peste hotare,

Literatura religioasă.

Stema Basarabilor din PRAVILA DELA GOVORA (1640).

(După I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*)

iar ucenicii autorilor bisericești trec dintr'o provincie în alta ca să continue opera măiestrilor lor. Astfel se stabilește, prin biserică, o unitate culturală a tuturor Românilor, pe care o exprimă mitropolitul Teodosie chiar în prefața Liturghiei dela

Stema Moldovii din PRAVILELE ÎMPĂRĂTEȘTI, Iași (1646).

(După I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*)

1680 cu cuvintele: «Între Rumâni ce zisem, cuprindem și pe Moldoveni, că tot dintr'o fântână cură». Românismul se accentuează de acum chiar și în titlul cărților. Astfel Cazania lui Varlaam și Pravila lui Vasile Lupu se numesc «Carte românească de învățătură».

Străduin-
țele lui
Mateiu Ba-
sarab. Pe-
tru Movilă.

Ajungând pe tronul Țării-românești Mateiu-vodă, el urmează tradiția înaintașilor săi din neamul Basarabilor, și din tipografia sa din Câmpulung și, mai în urmă, din Govora, voește să trimeată cărți bisericești «Bulgarilor, Sârbilor, Ugrovlahilor, Moldovenilor și alții», care aveau aceeași lege și «aceiași vestit dialect slovenesc ca limbă». Dar vremile trecute nu mai puteau fi înviate. Centrul ortodoxismului în haină slavonă începuse de-acum să se mute spre est, în Rusia, din ce în ce mai puternică. Dar dacă nu ne-a mai fost dat să fim purtătorii culturii slavone, soarta a voit ca din sânul Românilor să se nască cel mai mare apostol cultural al împărăției moscovite. Cel ce avea să devină la vârsta de treizeci și șapte de ani vestitul mitropolit al Chievului, acel erudit ca nimeni altul în întreg sud-estul european, cel ce a înființat vestitele școli rusești și a răspândit în întreg răsăritul creștin cărți bisericești, eră un fiu de Domn moldovean, Petru Movilă (născ. în 1596), zguduit în suflet de sângeroasele lupte ce se dădeau între membri familiei sale pentru tronul Moldovii, schimbă hlamida de purpur, ce i o lăsa în perspectivă ambițioasă sa maică, cu haina modestă de monah. Învațatul rus Wenenin zice despre el: «E întrebarea, care dintre cei doi bărbați cu numele Petru este reformatorul îndrăzneț al imperiului rusesc și căruia prin urmare i se cuvine titlul istoric de «mare», Petru I, împăratul Rusiei, sau Petru Movilă?». De la el primii Mateiu Basarab buchile pentru tipografia sa, dar tot el, prin concurența sa puternică, a fost cauza că tipografia Domnului muntean nu putea emula cu cea din Chiev. Astfel, în curând, alătura de cărțile slavone, încep să apară cărțile românești. E adevărat că tipăriturile pentru slujba bisericească (Liturghierul, Molitvelnicul, etc.) urmează să fie slavonești (în număr de nouăsprezece), dar pe lângă Pravilă, încep să se introducă timid și scrieri bisericești pentru folosința preotului, tipărite românește. Începutul se face cu Cazaniile, iar pe la sfârșitul domniei lui Mateiu Basarab (între 1650 și 1652), apar trei cărți româno-slave (Înmormântarea preoților, Botezarea și Miruirea, și Sfinjirea bisericilor), în care tipicul e arătat românește.

Mateiu-vodă nu și-a restrâns însă părinteasca sa privighere asupra țării sale, ci s'a îngrijit și de hrana sufletească a Românilor ardeleni, de care-l lega tradiția de protector, întemeiată în mod atât de strălucit de un înaintaș al său. Chiar din cea dintâi

Noul Te-
stament de
Bălgrad.

Ⓐ ЛЕΞΙΚΟΝЪ СЛАВЕНО

ВЛШЕСІКЫН · ПЪМЪТЪКОВАПІЕ ·

Ⓐ

Ⓐ

Ⓐ

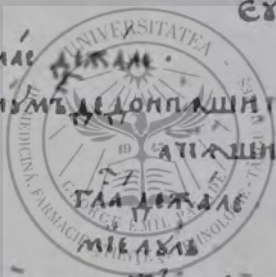
Ⓐ

Ⓐ

Ⓐ

Ⓐ

Ⓐ

ГЛАВ · ЛАНУМЪ ДЕТОНПШН ПРЪДШН ·

Ⓐ

Ⓐ

Ⓐ

Ⓐ

Pagina întâia a LEXICONULUI slavo-român a lui MARDARIE COZIANUL.

(După Gr. Creșu, *Mardarie Cozianul, Lexicon slavo-român*).

carte românească ieșită de subț teascurile govorene, el făcū o ediție anume pentru Transilvania, apoi trimise la Alba-Iulia buchile cu care aveā sā se începā acolo noua serie de tipārături, iar «smeritul» («staha») Silvestru, tipograful său, trecū munții ca sā se punā în serviciul episcopului român din Ardeal. Ce mulțumită mai frumoasă îi puteau aduce primitorii, decât următoarele cuvinte prin care pentru întâia oară se exprimā la noi în mod hotărît nu numai trebuința unei limbi literare românești, ci și ideea unității noastre etnice? «Aceasta încă vā rugām sā luați aminte că Rumânii nu grăesc în toate țările într'un chip, încă neci într'o țară toți într'un chip; pent'aceia cu nevoie poate sā scrie cineva sā înțeleagā toți, grāind un lucru unii într'un chip, alții într'alt chip: au veșmânt, au vase, au altele multe, nu le numesc într'un chip. Bine știm că cuvintele trebuie sā fie ca banii, că banii aceia sânt buni carii imblā în toate țările, așā și cuvintele, acelea sânt bune, carele le înțeleg toți. Noi drept aceia ne-am silit, den cāt am putut, sā izvodim așā cum sā înțeleagā toți; iarā, sā nu vor înțeleage toți, nu-i de vina noastră, ce-i de vina celuia ce-au rāsfireat Rumânii print'r'alte țări, de și-au mestecat cuvintele, de nu grăesc toți într'un chip». Cuvintele acestea se găsesc în predoslovnia, iscălită de Mitropolitul Simion Ștefan, a *Noului Testament* tipărit la Bălgrad (Alba-Iulia) în anul 1648. Traducerea se întemeiază și ea pe «întorsura de demult», pe care o îndreptează însă nu numai în privința limbei, ci și cu privire la text, care se colaționează, precum ni se asigurā, cu textele slavone, latine și grecești, tot astfel precum *Psaltirea*, apărută cu trei ani mai târziu, se spune că erā tradusă de-adreptul din limba jidovească. Deși asemenea afirmațiuni trebuie primite cu oarecare rezervă, nu e mai puțin adevărat că «Noul Testament» e rodul unor serioase năzuințe de a răspândi cultura printre Românii ardeleni din partea unor bărbați luminați, precum erā superintendentul calvinilor Ștefan Geley sau Gheorghe Rákoczy, care «cu mult chelciug» trimiteā tineri «în țări străine, sā învețe cu de-adinsul cuvântul lui Dumnezeu din scriptura jidovească». Astfel, cartea aceasta e cea mai de valoare traducere biblică ce o avem noi, deopotrivă izbutită prin claritatea stilului, ca și prin frumusețea limbii. Ardealul a fost provincia românească în care limba strămoșească a pătruns

Vignetă din NOUL TESTAMENT, Belgrad (1648).

(După I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*)

măi de vreme în biserică. Aici știința de carte slavonă eră mai puțin răspândită, aici s'a răspândit mai întâi cuvântul lui Dumnezeu în limba națională, și la lățirea lui contribuie în mare măsură mai târziu un Moldovean, dascălul Vasile Sturzea, ca harnic traducător al cărților de slujbă bisericească. Multele manuscrise (Ceasloave, Octoihuri, etc.) din vremea aceasta dovedesc că preoții dela sate nu mai puteau întrebuința cărțile slavone și deci eră iluzorie porunca pe care în anul 1698 o dădă patriarhul Ierusalimului Dionisie episcopului Atanasie, când îl sfinți la București, ca să se nevoiască ca slujba bisericii «să se citească pe slavonească sau elinească, iar nu românească».

Mitropolitul
Moldovei
Varlaam.

Gelos de înflorirea culturală de la curtea rivalului său din Țara-românească, Vasile Lupu întemeiază la Iași vestita școală de la Trei-Ierarhi, cu o tipografie, în care apar, pe lângă «Pravilă», cele *Șapte taine* (1644), în traducerea logofătului Eustratie. În străduințele sale, Domnul moldovean e ajutat de Mitropolitul Varlaam, cunoscut mai ales pentru *Răspunsul* (1645) ce-l dădă *Catehismului calvinesc* din anul 1642, după ce mai întâi se ținuse în Iași un sinod ecumenic, la care participară și Ierarhi ruși și greci din țările vecine. Opera de căpetenie a lui Varlaam e însă *Cazania* adunată din toți tâlcovnicii Evangheliei, dascăli bisericești *noastre*, tipărită la Iași, în anul 1643, sub titlul *Carte românească de învățătură*. În opoziție cu *Cazania* lui Coresi, tâlcuirile textului evanghelic nu se pierd în subtilități teologice, ci ascultătorilor li se dau predici în care sânt povestite viețile sfinților. Astfel importanța literară a acestei scrieri e deosebită, iar limba lui Varlaam, fiu de țăran din regiunile Putnei, este viguroasă, deși are un colorit dialectal pronunțat. Activitatea lui Varlaam fu continuată de urmașul acestuia, Dosofteiu, a cărui operă e atât de importantă, încât vom reveni asupra ei.

Biblia dela
București.
Episcopul
Damaschin.

Subt Șerban Cantacuzino limba română pătrunde tot mai adânc în biserică. Subt privigherea Mitropolitului Teodosie, se publică cu cheltuiala Domnului și se împart în toată țara, în dar, *Liturghia* (1680), *Evanghelia* (1682) și *Apostolul* (1682). La 1688 apare apoi într'o splendidă ediție, la București, *Biblia* întreagă, tradusă cu multă osteneală din grecește de boierii din jurul Domnului, dându-se astfel pentru întâia oară neamului românesc întreaga Scriptură sfântă în graiul strămoșesc. Cu toate

Omofoare ale MITROPOLITULUI VARLAAM, păstrate la
mănăstirea Secu.

(După Stelian Petrescu, *op. cit.*)

acestea, sub domnia lui Șerban-vodă și în tot cursul lungii domnii a lui Brâncoveanu, căruia îi plăcea să treacă de protectorul ortodoxismului, vechea tradiție a limbei slavone se mențină încă în biserică. Însuși Mitropolitul Teodosie apare ca păstrător al acestei tradiții, declarând în introducerea Liturghiei din 1680, că dă românește numai tipicul, pentru ca preoții necunoscători de slavonește sau de grecește să poată ști slujba, «iară liturghia toată a o prepune pre limba noastră și a o mută, nice am vrut, nice am cutezat». De asemenea Antim Ivireanul, care a contribuit atât de mult la promovarea literaturii bisericești, nu are nici o publicație curat românească de ritual. Cel care prin activitatea sa neobosită a făcut pasul din urmă pentru izbânda desăvârșită a limbii românești în biserică, traducând, pe lângă multe alte scrieri bisericești, și toate cărțile de ritual (Molitvelnicul, Ceaslovul, Octoihul, Triodul, etc.), a fost urmașul lui Antim în scaunul episcopesc din Râmnic (1708), Damascchin († 1725), care mai înainte purta modestul titlu de «dascăl».

Literatura profană.

Activitatea traducătorilor nu se restrânse însă asupra scrierilor religioase, ci ea se îndreptă tot mai cu dinadinsul asupra literaturii profane, care formă lectura de predilecție a publicului mare.

Varlaam și Ioasaf.

Istoria lui *Varlaam și Ioasaf* e azi o carte populară, pe care țaranii noștri o citesc cu aceeași plăcere ca pe Epistolia Maicii Domnului sau Minunile Sfântului Sisoie. Prin secolul al XVII-lea însă gustul literar al claselor suprapuse nu eră prea rafinat și astfel vedem că însuși învățatul cumnat al lui Mateiu Basarab, Udriște Năsturel, e cel ce tâlmăcește din slavonește în limba țării sale această istorioară naivă, în care e preamărit creștinismul.

Învățăturile lui Neagoe și Viața lui Nifon.

Cu încetarea culturii slavone începe să se simtă tot mai viu nevoia de a tâlmăci pentru păturile largi ale populațiunii și acèle cărți pe care cu o sută și mai bine de ani înainte le scriseseră Românii în limba literară a timpului, în cea slavonă, sau pe care streinii le scriau despre Români. Astfel la a. 1654 s'au tradus într'o frumoasă limbă românească *Învățăturile lui Neagoe Basarab*. Mai veche cu un an este traducerea din slavonește a *Vieții lui Nifon* de Gavril, protul mănăstirii dela Alos. Această scriere hagiografică e de cea mai mare impor-

Vignetă din CARTEA ROMÂNEASCĂ de învățătură a MITROPOLITULUI
VARLAAM (1643).

(După I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*)

tanță istorică, căci descriind viața plină de fapte mărețe ale patriarhului de Constantinopol Nifon, care a petrecut câțiva timp la curtea lui Radu cel Mare, și ale cărui moaște au fost aduse în țară și așezate la Mănăstirea-Dealului de celalalt mare Basarab, de Neagoe, cuprinde o mulțime de date istorice de cea mai mare însemnătate despre Basarabi.

Letopisețul moldovenesc.

Tot pe timpul acesta se află un traducător și pentru corpul cronicelor moldovene, scrise în limba slavonă și deci acum neînțelese de cei mai mulți. Deși o astfel de traducere nu ni s'a păstrat, existența ei e mai presus de orice îndoială, prin mărturisirea întâilor cronicari naționali, care vorbesc mereu de un *Letopiseț moldovenesc*. Acesta eră traducerea în românește a corpului de cronici slavone, într'o redacție mai completă decât a lui Azarie, ajungând până la Domnia lui Petru Șchiopul.

Cronica lui Brancovici.

Și istoria altor țări stărnește interesul unora dintre traducătorii acestui timp. Astfel cunoaștem trei manuscrise ale unei traduceri făcute în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, pe cât se pare, de Gheorghe Brancovici, fratele episcopului ardelean, și cuprinzând *Cronica Sloveanilor, Iliricului, Misiei cei din sus și cei din jos*.

Versuri despre Ioasaț stâlpnicul

Nu lipsesc nici încercările versificate. Astfel, din anul 1699 avem o traducere în versuri a cântării prin care *Ioasaț stâlpnicul* își ia rămas bun de la plăcerile lumești și se încrede scutului sigur al pustietății din codru. Scriitorul acestor stihuri e un Dosofteiu din Hurez.

Nu vom mai cită alte scrieri, căci cele înșirate ne permit să ne formăm o idee despre ceea ce alcătuiă pe timpul acesta lectura de predilecție a publicului. De altminteri, cât timp materialul bogat de manuscrise din biblioteca Academiei Române și din colecțiile câtorva particulari nu va fi studiat, cu greu ne-am putea face o idee lămurită asupra întregii literaturi profane din această epocă. Sigur e că multe din copiile din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, și chiar de mai târziu, sânt făcute după traduceri mai vechi. Ceea ce merită însă a fi relevat, e faptul că, începând cu anul 1700, când Antim tipărește la Snagov *Floarea Darurilor*, literatura distractivă cucerește și tiparul, rezervat până atunci numai cărților patronate de biserică sau de Domn. Astfel se întâmplă că la anul 1714 văzū lumina

SFÂNTUL IOAN DELA SUCEAVA, ilustrație din aceeași carte.

(După I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*)

tiparului chiar și *Alexandria*, această carte «plină de basne și scornituri», precum o numește Miron Costăn.

Influența grecească.

De pe la mijlocul secolului al XVII-lea scrierile distractive nu mai sânt traduse exclusiv din limba slavonă, ci tot mai des întâlnim tălmăcirile din limba «proastă grecească» (neo-greacă). De asemenea logofătul Eustratie spune că a «scos» pravilele «din limba cea mai subțire și mai ascuțită», și tot din grecește e tradusă și Biblia de la 1688.

Grecii se întâlnesc de vreme în Țările române. Întemeindu-se (la anul 1359) mitropolia Ugro-Vlahiei, domnitorul Alexandru cere patriarhului din Constantinopole să-i trimeată un arhieru. Cel dintâi arhipăstor al acestei mitropolii e un Grec (Iacint Critopol) și tot Greci au fost cei doi urmași ai săi. Și mai târziu vedem pe Domnii munteni invitând la curtea lor fețe bisericești din răsărit unde întâlnim Greci învățați ca pe Nifon și ca pe Gavril, biograful său. Dar Grecii au venit mai ales după cucerirea Constantinopolei de Turci, adesea nechemăși. Un pamflet bizantin («Coborrea lui Macarie în Iad», din anul 1415) ne spune că emigranții greci, trecând Dunărea, își agoniseau averi frumoase în slujba Domnilor munteni. Încă în secolul al XVI-lea îi vedem câștigând tot mai mult teren, și puterea lor crește în măsura în care ei se întăresc și în Constantinopolea plină de intrigi și prosperă pentru ele. De timpuriu ei încep a avea o influență mare asupra Domnilor români. Mihnea, fiul unei Grecoaițe, eră mai mult Grec decât Român. Subt Radu Mihnea, fiul acestuia, întâlnim la curtea Domnului român pe învățatul Grec Mateiu al Mirelor și pe Ieroteu, mitropolitul de Monembasia, și-l vedem pe Chiril Lucaris trecând prin Țările-române. Pe vremea aceasta încep să se închine mănăstirile către Athos, mai ales subt Radu-vodă Grecitul. Când ajunseră Mateiu Basarab și Vasile Lupu pe tronurile române, ei erau considerați de Greci ca protectorii grecismului, mai ales cel din urmă, care în casa sa vorbea grecește și care dădă poruncă ca în toate mănăstirile mai mari să se primească călugări greci, ca să învețe pe fiii boierilor literatură și știință greacă. Școala de la Sf. Sava din București și, mai ales, Academia întemeiată de Vasile Lupu la Trei-Ierarhi sânt numite de istoricii literari ai Grecilor «vetre de lumină» și aici întâlnim ca profesori

КЪ ТРЪ СОЛОУЪНИ КЪ ТЕТРИ

СВѢТЪ ПАВЪЛЪ ДОНЪТЪНЪ .

К А П И Т У ЛЪ .

ВЪСТА ШИ ТИХАНЪ ШИ
ДОУЪНИМЪРЪ КЪ СВѢТЪНЪ СЪ
ДОУЪНИМЪРЪ ТРЪ ДМНЪ
КЪ ПЪРНЪТЪНЪ ШИ ДОУЪ
НЪЛЪ СЪ ХЪ ДАРЪ КОЛО
ШИ ПЪРНЪТЪНЪ ДМНЪ
ПЪРНЪТЪНЪ НОСТРЪ ШИ
ДОУЪНЪ СЪ ХЪ МЪЛ
ШИ ШИМЪЛЪ ДМНЪ СЪ ПЪ

Хрѣ пѣтрѣ та пѣтрѣ во , поминире двѣи фѣ
кѣндѣ ла рѣчѣнаѣ нѣстрѣ . Не фѣтѣтѣ помѣ
ниндо пре вѣн , делѣкрѣль крѣвѣнѣнѣ , шѣ сѣте
нѣла драгоствѣнѣ шѣ фѣгѣрѣнѣнѣнѣ нѣдрѣдѣнѣ доуѣ
нѣлави нѣстрѣ сѣ Хѣтѣ фѣнѣнѣтѣ дѣнѣсѣлави шѣ
нѣрѣнѣтѣлави нѣстрѣ . Шѣнѣнѣнѣ фѣрѣнѣнѣнѣнѣнѣ

Pagină din BIBLIA DELA BUCUREȘTI (1688).

(După I. Bianu și N. Hodoș, op. cit.)

pe învățații greci Paisie Ligarides, pe Nicolae Kerameus și pe Ieremia Cacavela. Subt Duca-vodă se ridică cea dintâi tipografie pentru cărțile grecești în orient, și instalarea ei fu supravegheată de însuși patriarhul Ierusalimului Dosofteiu «pe care-l putem privi ca pe cel dintâi statornicitor al renașterii grecești în principate» (Iorga). Subt Const. Cantemir, care nu eră un om învățat, în biserica curții, când Domnul eră de față, se cântă dintr'o strană românește și din alta grecește, iar el ia de învățător pentru beizadeaua Dimitrie pe vestitul Cacavela. Grecii prosperară și în Muntenia subt Șerban Cantacuzino, care se consideră înrudit cu împărații bizantini, și subt urmașul acestuia, subt bogatul Const. Brâncoveanu, care făcu o tipografie pentru toate limbile orientale și era darnic cătră învățații timpului. Între anii 1680 și 1720, față de cele treizeci și cinci de cărți românești ieșite de subt teascurile muntene, avem treizeci și opt de cărți grecești, una greco-română și două greco-arabe. La noi lucrează un Hrisant și un Dosofteiu Notară, răspândind cultura timpului, care acuma în orient eră cea grecească.

A treia influență apuseană.

Cu toate acestea, veacul al XVII-lea nu e cu totul închis nici influențelor apusene. Mai ales pentru Românii din Ardeal și din Ungaria, care începeau, deși în număr mic deocamdată, să treacă prin școlile humaniste ale Sașilor și Ungurilor. Un bănățean, al cărui nume nu ni s'a păstrat, a întocmit pe la mijlocul sec. al XVII-lea chiar un *Dicționar român-latin*, iar la a. 1674 vedem pe un Haliciu, Român din Caransebeș, trimițând din Basel, unde studia, o poezie în hexametre latine și române prietenului său Franciscus Păpai. În școlile latine ale Ardealului au primit instrucție și câțiva din copiii pretendenților de tron și ai boierilor refugiați peste munți dinaintea persecutorilor lor. Unii dintre boierii țării, precum Udriște Năsturel, se ocupă cu traduceri din latinește în slavonește, iar unii dintre fiii de boieri mari, precum stolnicul Cantacuzino de mai târziu, studiază chiar la școlile înalte din Italia. La Academia din Iași întâlnim ca profesor de latinește pe Pavel Kozenski, care fusese profesor la Universitatea din Cracovia. În Țările române se înmulțește și numărul streinilor care se adăpostesc pe la curțile Domnilor; dintre aceștia unii erau secretari de curte pentru corespondența cu streinătatea și pentru misiuni diploma-

tice. Vreunul dintre acești streini va fi compus, poate din însărcinarea Domnului doritor să-i preamărească faptele într'o limbă care putea fi celtită în streinătate, poate numai din interes științific, acel *Letopiseț latinesc*, despre care vorbesc atât de des întâi cronicari moldoveni și care nu s'a restrâns la traducerea vechilor cronici slavone, ci le-a augmentat cu amănunte scoase mai ales din izvoare polone.

Una dintre cele mai interesante și caracteristice figuri ale veacului, pe care însă n'o putem menționa, decât în treacă, în acest capitol de considerații generale asupra culturii timpului, este spătarul Nicolae Mălescu, supranumit «Cărnul». Ca și Petru Movilă, ca și Antioh Cantemir mai târziu, acest Român luminat n'are o însemnătate directă pentru literatura noastră, oricât de mare i-ar fi rostul în istoria culturii rusești. Originar din părțile Vasluiului, a ocupat întâiu funcția unui treti-spătar deci nu tocmai o funcție înaltă, deși era prea învățat și cărturar și știa multe limbi: elinește, slavonește, grecește și turcește» (Neculce) și se bucură de protecția lui Ștefăniță, fiul lui Vasile Lupu, care «giuca chiar cărți eu dînsul». Dar Mălescu nu i-a fost recunoscător și s'a amestecat într'o conjurație, care fiind descoperită, de pedeapsă i s'a tăiat nasul. Nenorocitul o luă în lume și în curând «Nicolaus Spatarius, baro ac olim generalis Walachiae» e în Stockholm, unde scrie cărți lămuritoare ale ortodoxismului. La 1668 murind protectorul său Gheorghe Ștefan, care într'o vreme îl trimisese într'o misiune la Ludovic al XIV-lea, Mălescu rămâne singur și negăsind un rost vieții sale în apusul bogat în oameni luminați, el se îndreaptă spre Rusia, unde bărbați atât de potriviți pentru diplomație și cu atâtea cunoștințe erau foarte rari. Aici îl vedem îndeplinind misiuni importante și scriind fel de fel de cărți. Mai interesant e că el, un Român, a fost cel dintâiu explorator și descriitor mai însemnat al Chinei, unde fusese trimis în primăvara anului 1675 într'o solie. Descrierea lui a făcut-o în rusește și apoi a tradus-o și grecește. Tot el a fost cel ce a descoperit rămășițele satelor gotice din Rusia. A murit la începutul veacului al XVIII-lea, departe de țara sa și de aspirațiile ei.

Cea mai puternică influență apuseană ne-a venit din Polonia, unde pe vremile acestea pătrunsese, ca o toamnă târzie,

Spătarul
Mălescu.

Școlile
polone.

renașterea din Italia. Mulți din boierii moldoveni petreceau ani întregi în țara învecinată, fie că se simțeau mai bine în mediul cultural al orașelor polone, fie că erau nevoiți să se băjenească din țara lor. Contactul acesta eră atât de viu, încât boierii obișnuiau să-și trimeată fiii la învățătură în școlile Poloniei, de unde se întorceau cu o cultură superioară. Acești tineri au fost cei ce au adus vechea noastră literatură la cea mai mare înflorire.

Istoriografia națională.

Căci înflorirea literaturii noastre vechi nu se datorește numai harnicilor traducători de scrieri bisericești și profane, ci mai ales scrierilor originale, în care se descrie trecutul românesc, cronicilor, scrise de-acuma în limba strămoșească și având de autori pe cei mai învățați și mai talentați scriitori ai timpului.

În Moldova. Logofătul Eustratie.

Patria istoriografiei naționale este Moldova. Aici se scrisese cel dintâi corp de cronici, pe când limba literară eră cea slavonă, și tot aici au lucrat cei mai mari cronicari ai noștri. Pe lângă «letopisețul latinesc» despre care am vorbit, circulă de timpuriu și un «letopiseț moldovenesc», care, după cum văzuserăm, eră o traducere a corpului de cronici scris în limba slavonă. Acest letopiseț a fost continuat, pentru timpul de la Petru Șchiopul până pe la mijlocul veacului al XVII-lea, de un cronicar român. Sânt indicii serioase ca să credem, cu dl C. Giurescu, că acest cronicar este Eustratie logofătul, despre care știm că a mai scris sau tradus și alte cărți. Din nenorocire, letopisețul acesta, care poate fi considerat ca cea dintâi cronică originală scrisă în limba românească, nu ni s'a păstrat. Din mențiunile lui Simeon dascălul putem însă deduce că el se restrângea la enumerarea unor evenimente istorice, povestite pe scurt, fără amănunte și fără idei personale.

Astfel, cel ce de mai bine de două veacuri și jumătate trece de începătorul istoriografiei naționale, vornicul Grigorie Ureche, deși nu mai poate fi numit cel dintâi cronicar moldovean, este totuși cel ce a deschis șirul marilor povestitori ai trecutului românesc. La el întâlnim mai întâi acele calități, care ni-i face pe cronicarii moldoveni atât de apropiați și opera lor atât de prețioasă din punct de vedere literar. Despre el, precum și

despre urmașii lui, Miron și Nicolae Costăn și Ion Neculce vom vorbi pe larg mai târziu.

Cronica lui Ureche nu ni s'a păstrat decât în compilația lui Simeon dascălul. Și aceasta ni s'a transmis numai în copii târzii și defectuoase, așa că azi e foarte greu a deosebi ce aparține lui Ureche și ce compilatorului său. Se pare însă că Simeon dascălul care cunoștea toate izvoarele lui Ureche și pe lângă ele și câteva izvoare nouă, precum letopisețul moldovenesc în redacția lui Eustratie, apoi un letopiseț unguresc și câteva cronici polone nouă, a controlat și a rectificat toată partea scrisă de Ureche, adăugând amănunte nouă și continuând letopisețul acestuia până după domnia lui Vasile Lupu. Despre acest Simeon dascălul nu știm nimica și soarta a voit ca până în timpul din urmă, când dl C. Giurescu i-a recăștigat locul ce i se cuvine în istoria literaturii noastre, numele lui să se perpetueze într'o lumină greșită. În străduința să anume de a nu lăsa neutilizat nici unul din izvoarele sale istorice și de a-și îmbogăți letopisețul cu toate știrile și datele ce-i stăteau la dispoziție, el a introdus, dintr'un letopiseț unguresc, faimoasa tradiție a originii Românilor de la tâlharii din temnițele Romei, aduși de Traian pe vremea craiului unguresc Laslau. Urmașii săi, crezând că la acest adaos se reduce întreaga activitate a obscurului dascăl și că tot restul cronicii e opera boierului cu bun nume Ureche, s'au năpustit asupra lui. Miron Costăn, printr'o polemică vehementă, l-a discreditat mai ales în fața posterității. Faptul că Simeon utilizează și un izvor unguresc — el cearcă să derive din ungurește și numirile orașului Suceava și a Siretului — face probabilă părerea dlui Iorga, că ar fi fost originar din Maramureș, despre ale cărui referințe locale pare a fi fost bine informat. În tot cazul, modestul dascăl Simeon, care-și scria între anii 1654—1660 letopisețul său, eră un bărbat învățat, cu cunoștințe de limbi și cu o conștiințiozitate care-i face cinste.

Miron Costăn n'apucă să ducă firul povestirii sale istorice mai departe de anul 1661, și se pare că în urma lui n'au rămas nici acele însemnări asupra evenimentelor contemporane, despre care se credeă până în timpul din urmă că serviseră de material istoric cronicarilor următori. Evenimentele dintre anii 1661 și 1709, când șirul povestirii îl reia fiul său Nicolae, au fost însă însemnate de alți cronicari mărunți. Câteva din aceste «izvoade»

Simeon
dascălul.

Izvoadele
boierești.

se pot reconstrui azi; despre una din ele știm că avea de autor pe logofătul al treilea Vasile Demian, despre alta aflăm că a fost scrisă din însărcinarea boierului influent Tudosie Dubău, alte două aveau de autori pe doi boieri din nemijlocita apropiere a hatmanului Alexandru Buhuș și a Domnului Mihaiu Racoviță. «Decât toată distanța care desparte pe Miron Costăn, personalitatea culturală cea mai de seamă a timpului ... de micii săi continuatori, se reflectează întreagă și în operele lor. Nici o asemănare aproape între cronica bogată, care expune faptele pe larg și caută neconținut să adâncească legăturile dintre ele, a celui dintâi, și narațiunea sumară, mărginită adesea numai la înregistrarea schimbărilor de Domni și a câtorva evenimente mai însemnate, a celorlalți» (C. Giurescu).

Axintie
Uricariul.

Cu Nicolae Costăn intrăm într-o nouă fază a istoriografiei moldovene. Pe lângă rolul de cronicar al țării sale, el e și cronicar oficial al Domnului său. Murind însă Nicolae Costăn și «nelăsând coconi», Nicolae Mavrocordat caută alt istoriograf, ca să alcătuiască un corp de cronică moldovene. Acesta întrebuițează pentru răstimpul de la 1661 până la 1709 «izvoadele» amintite, iar pentru anii 1709—1711 copiază cronica lui Nicolae Costăn. Acest corp de eroici îl copiază apoi (în anul 1715) Axintie Uricariul, făcând unele interpolări și continuându-l, după însemnările lui N. Costăn, după acte oficiale, pe care le și citează une-ori, și după amintiri personale, până la sfârșitul domniei a doua (1711—1716) a lui N. Mavrocordat în Moldova. Despre acest Axintie nu știm altceva decât că eră un scriitor de urice al Domnului moldovean (numele său îl întâlnim în documente între anii 1707 și 1719), se pare însă că avea oarecare grad de cultură, căci îl vedem făcând chiar citații latinești. Modelul său a fost N. Costăn, pe care-l numește «acel vestit carele eră și din părinți blagorodnic și învățat... și dintru sine cu adevărat împodobit cu învățătură». El scrie din însărcinarea Domnului său și n'are decât laude la adresa lui. Mai puțin meșter decât N. Costăn, el nu caută însă să atenueze faptele nevrednice ale stăpânului său prin explicații și scuze, ci le retace simplu de tot, astfel că cel ce ar vrea să-și facă, din cronica aceasta, o idee despre N. Mavrocordat, ar ajunge de sigur la o imagine greșită. Une-ori i se întâmplă chiar că sentimentele sale adevărate, pe care nu e destul de diplomat ca

să le ascundă, stau în opoziție cu sentimentele sale oficiale, pe care e nevoit să le exprime. Acesta e bunăoară cazul când vorbește de Brâncoveanu, pentru al cărui sfârșit tragic îl doare inima, dar care având păcatul de a fi fost un dușman al lui Mavrocordat, trebuia prezentat într-o lumină nefavorabilă.

Precum am spus, în Muntenia nu există un corp de cronici slavone, ca în Moldova, ci numai lucrări mărunte, pe care nu se găsisse nimeni să le împreune într'o lucrare sistematică. De aceea, când în secolul al XVII-lea apar și în Muntenia întâii cronicari, ei nu dau opere atât de bine informate despre trecut ca Moldovenii, ci fiecare își strânge datele din izvoarele care îi stăteau la îndemână. Între acestea sânt și câteva scrieri streine, bogate în amănunte, însă tratând despre un răstimp scurt, precum e «Viața lui Nifon», pentru domnia lui Neagoe Basarab, sau scrierile grecești ale lui Mateiu al Mirelor, care descriese în mai multe rânduri evenimentele din Muntenia dela începutul veacului al XVII-lea. Și un Român, cu numele Teodosie, un curtean al lui Mihaiu Viteazul a scris un letopisec oficial despre marele Domn al Munteniei, pentru ale cărui fapte nu avea însă înțelegerea necesară. Această cronică seacă ne e cunoscută numai dintr'o traducere latină și unei versiuni polone.

Dar cronicile muntene se deosebesc și în altă privință de cele moldovene. Pe când în Moldova istoriografia pornește din indemnuri altruiste și cuprinde sub o ochire evenimentele țării întregi, în Muntenia cronicile sânt în mare parte produsul luptelor crâncene ce se dădeau între partidele boierești. Aici cronicarii nu sânt boieri cu tragere de inimă pentru trecutul țării lor, ci logofeți boierești locmiși ca să preamărească faptele unui partid politic sau ale unei mari familii. Partidele acestea, tot atât de puternice ca domnitorul însuși, își au cronicile lor oficiale, de concurență, ale căror autori nu se mulțumesc să istorisească numai evenimentele istorice, ci caută să scoată în relief rolul protectorilor lor, având cuvinte de grea osândă pentru dușmanii politici. «Orice boier are», zice Del Chiaro, «în casa lui un manuscript cu viețile Domnilor, dar adevărul e schimbat în așa fel, că fiecă boier ține la el o cronică, în care faptele Domnilor sânt zugrăvite în bine sau în rău, după cum un Domn sau altul a fost prielnic sau vrăjmaș neamului

În
Muntenia.

acelui boier. Copiii neamurilor boierești se deprind de mici a privi lucrurile expuse astfel ca un adevăr incontestabil» (ap. Iorga). După simpatiile și antipatiile exprimate în aceste cronici, de cele mai multe ori anonime, istoricul literar e azi adesea în măsură să recunoască persoana autorului. E firesc însă că acești cronicari cu tendință să nu ajungă să-și exprime părerile lor personale; deci cronicelor muntene le lipsește una dintre cele mai însemnate calități ca să devină opere literare de valoare. Între toți cronicarii munteni, dacă exceptăm pe Stolnicul Cantacuzino, numai Radu Popescu se poate înșiră, grație talentului său de povestitor, între scriitorii mari ai epocii noastre vechi.

Cronica Buzeștilor. Cea dintâi cronică de partid e cea numită de dl Iorga **Cronica Buzeștilor**, în care se preamăresc faptele vitejilor ieșiți din sânul acestei familii oltene, într'o limbă frumoasă, care pentru vechimea ei are și un interes filologic.

**Cronica lui Stolca Lu-
descu.** Un boierinaș în stăruia Cantacuzineștilor, logofătul Stoica Lu descu scris, probabil pe timpul domniei lui Șerban Cantacuzino, o cronică favorabilă acestei puternici familii. Însemnătatea acestui letopiseț stă în împrejurarea că autorul ei e cel dintâi care își începe narațiunea cu descrierea Munteniei, întrebuițând pentru timpurile mai vechi fel de fel de izvoare, făcând o compilație din fragmente de întindere și de valoare foarte diferită. Continuând apoi povestirea din amintirea proprie, îmbracă totul într'o frazeologie plină de patos.

Cronica lui Radu Greceanu. Între boierii cei mai învățați dela sfârșitul veacului al XVII-lea și începutul celui de al XVIII-lea trebuie numărați, în Muntenia, frații Greceanu, Șerban și Radu, traducătorii «pedepsiți întru limba elinească» ai Bibliei lui Șerban-vodă, ai «Mărgăritarelor» (1691), cel din urmă și al «Pravoslavniciei mărturisiri» (1691), iar cel dintâi al «Evangheliei greco-române» (1693). Pe logofătul Radu îl însărcinează Constantin Brâncoveanu cu scrierea domniei sale, așa cum o doreă el, ca un domnitor doritor de mărire și prevăzător din cale afară. Dl Iorga numește cu drept cuvânt această cronică, care începe dela 1688 și se sfârșește, în redacția cea mai completă, cu Paștile anului 1713, un fel de «monitor oficial al Brâncoveanului». Greceanu știă de bună seamă cum să-și alcătuiască scrierea ca să placă Domnului său, și nu numai în laudele ce i le aduceă, ci și în bat-

jocura și disprețul cu care învăluia pe dușmanii lui. Cu toate acestea, Brâncoveanul nu se lăsă cu totul în grija cronicarului, ci revedea totul, ștergea ce nu i se părea prudent a fi scris și schimbă aprecierile cronicarului după simpatiile și antipatiile sale momentane. Astfel se explică unele aprecieri contradictorii și astfel se înțelege cum de această cronică atât de amănunțită nu știe să spună nimic despre politica cu două fețe pe care a știut-o purta Constantin-von Jă, păstrând țării sale liniște din partea Turcilor și a Nemților. Personalitatea scriitorului e redusă cu totul de acest vecinic control din partea Domnului.

Nicolae Mavrocordat comandase, precum vom vedea, lui Genealogii. Nicolae Costăn o cronică oficială și tot din porunca lui scria Axintie Uricariul. Dar Domnul era fiul unui Grec, și el ar fi vrut ca cel puțin în fața posterității să se șteargă streinismul originii lui, iar pe contemporani ar fi vrut să-i facă să creadă că neamul lui se trage din viața de Domni pământeni. De aceea el își căută un genealog — și găsi doi. Unul din el era marele-vestier Constantin Văcăresc, cel dintâi scriitor din această familie; al doilea era marele-țogolât Nicolae Ruset, și el Grec de origine și coborât dintr-o familie care a jucat un rol foarte important în politica moldovenească. La 1726 el predă Domnului său scrierea despre *Preaslăvia viața a prealumina-tului Domn Io Nicolae Alexandru, V. marele, bunul și preain-țeleptul stăpânitor a toată Țara românească*, în care se arată, prin citațiuni scoase din letopisețele românești și, unde ele nu ajung, din «Marțialis» și «Tațitos», că Mavrocordat e urmaș al domnilor vechi moldoveni.

13. GRIGORIE URECHE.

Despre viața lui Grigorie Ureche știm foarte puțin. Descendent dintr-o veche familie de boieri moldoveni, care e atestată de pe vremea lui Alexandru cel Bun, el era fiul lui Nestor, un cucernic ctitor de mănăstiri, care l-a crescut în frica lui Dumnezeu. Tatăl său, refugiat într'un timp în Polonia, și-a dat fiul «să învețe literatură în școalele polonești». De aici i-a venit de sigur lui Grigorie îndemnul ca să scrie mai târziu istoria țării sale «ca să nu se lnece anii cei trecuți... să nu se poată ști ce s'au lucrat, să se aseamene hiarălor și dobitoacelor celor mute și fără minte». Văzând cronicile naționale ale Polo-

nilor, în care găseă de atâtea ori știri și despre neamul său, în mintea lui trebuie să se fi înjghebat de timpuriu hotărîrea ca să lase și el «izvod pre urmă, și bune și răle să rămână ficiilor și nepoților, să le hie ceale bune de învățatură, iar ceale răle ca să se poată feri și să se socotească, și celor bune să urmeze». Învățând latinește, i-a bătut imediat la ochi asemănarea cu limba sa și deși din faptul acesta el n'a știut să tragă

(După Stelian Petrescu, *op. cit.*)

consecințe mai însemnate, totuși a remarcat, ca un fapt istoric vrednic de amintit, că «de la Râm (=Roma) ne tragem și cu a lor cuvinte ne-i amestecat graiul...; noi zicem pâne, ei zic *panis*, noi zicem carne, ei zic *caro*, găină-*gallina*, muiare-*mulier*, femeie-*foemina*, al nostru-*noster* și altele multe din limba latinească. Și de-am socoti de-amăruntul, toate cuvintele le-am înțeleage».

În *Domnii țării Moldovii și viața lor*, care cuprinde istoria Moldovii dela descălecat până la domnia a doua a lui Aron-vodă, simțim întâiași dată la temelia unei scrieri românești bătând o inimă românească. O iubire adâncă de neam, o durere sinceră pentru re-
lele ce bântue țara sa și o mândrie națională pentru faptele eroice din trecut tremură în glasul povestitorului. Deși mai puțin exprimată decât la unii dintre urmașii săi, nota personală a scriitorului răsare une-ori spre a învioră rândurile sale și critica justă, și la nevoie aspră chiar față de Domn, e dovada independenței și a cinstei sale de scriitor. Reflexiile sale filosofice nu sânt adânci, dar ele izvorăsc dintr'o minte sănătoasă, care și-a făcut socoteala despre rostul acestei lumi, și din experiența unui om care a trecut cu ochii deschiși prin viață. E filosofia resemnată a omului stăpânit până'n adâncul sufletului său de ideile religioase în care a crescut și a căror exprimare cu toată ocazia dă una dintre notele caracteristice scrierii sale: «Așa norocoște Dumnezeu pre cei mândri și falnici», exclamă el, povestind despre înfrângerea semetilor Unguri prire Ștefan cel Mare, «pentru să arate lucrurile omenești că sânt de fragede și neadevărate; că Dumnezeu nu în mult, ce în puțin arată putearea sa, ca nime să nu se nădădujese în putearea sa, ce întru Dumnezeu să-i hie nădeajdea, nici fără cale războaie să nu facă, că Dumnezeu celor mândri se pune în profvă».

Un deosebit farmec dă cronicii lui Ureche limba în care e scrisă. Înaintea noastră nu mai e o traducere, care, oricât de îngrijită ar fi, redă, într'o formă influențată totdeauna de original, idei gândite de altă minte, ci o scriere originală, turnată de-adreptul în îmbrăcămitea ei de vorbe. Astfel, sintaxa e curată românească, neologismele lipsesc și terminii necesari sânt căutați în limba de toate zilele care eră pe vremea aceea și limba poporului, limpede, vâjnoasă, curată și plină de imagini. În limba noastră pătrunde acuma o comoară lexicală necunoscută scrierilor bisericești, cu cercul lor restrâns de noțiuni. Adesea ne surprinde eleganța unei întorsături de frază, vioiciunea unei locuțiuni idiomatice, iar arhaismele dau acestui graiu cumpătat un deosebit parfum de vechime. Stilul, nesubțiat de gândirea unui șir întreg de înaintași, ne apare une-ori cam greoiu; dar dacă acești croniciari nu găseau totdeauna pentru ideile lor îmbrăcămintea suplă, croită pe corp, ei le înveșmântau în acële haine largi și groase,

care le țineau de cald și din care se desbrobodeau întregi și nefalșificate.

Subt Movilești și, mai târziu, subt Vasile Lupu, Grigorie Ureche a ocupat funcțiuni de stat, fiind mai întâi spătar, apoi spătar-mare și în urmă, până la a. 1646, vornic al Țării-de-jos. Pe timpul vorniciei sale a scris Ietopisețul. La 1647 Ureche nu mai eră în viață.

Iscălitura lui GRIGORE URECHE. (După V. A. Urechia, *Miron Costin* I.)

14. MITROPOLITUL DOSOFTEIU.

«Acest Dosofteiu mitropolitul nu eră om prost (=simplu) de felul lui; eră neam de mazăl, prea învățat; multe limbi știa, elenește, latinește, slovinește și alte. Adânc din cărți știa, și deplin călugăr și cucernic și blând ca un miel; în țara noastră pe aceste viemi nu se află om ca acela». Fațma lui de om învățat și cucernic trecuse hotarele țării sale și când Dosofteiu cere dela mitropolitul din Moscva buchi pentru tipărirea cărților sale, acesta, trimițându-i-le îi răspunde: «că și mai departe de noi a pătruns obșteasca mărire pentru a ta urmare a lui Hristos» și «am aflat despre strălucita ta evlavie cătră Domnul Dumnezeu și răvna cea dumnezeiască și fierbinte ce ai în lucrurile credinței tale ortodoxe... cu mintea ta aleasă».

Se chemă cu numele mirean Dimitrie Bărilă. Părinții lui — pe tatăl său îl chemă Leontari și eră negustor, iar pe mamă-sa Misira — par a fi fost Aromâni de origine; câteva aromânisme în limba lui Dosofteiu indică acest lucru. S'a născut pe la 1624 și a fost mai întâiu călugăr la Pobrata (pe la 1649), apoi episcop de Huși (1658) și de Roman (1659), iar la 1671 ajunsse mitropolit al Moldovei. La 1673 emigrează cu Petriceicu-vodă în Polonia, unde-l întâlnim iarăși la 1686, urmând cu sfințenie moaștele Sfântului Ioan, pe care Sobietchi le-a dus de la Suceava la Jolchiev în Polonia. Acolo muri la anul 1694, în 13 Decemvrie.

MITROPOLITUL DOSOFTEIU.

(După un fresco din mănăstirea Dragomirna, copiat de pictorul E. Bucevski).

Munca lui a fost neobosită și prin numeroasele sale traduceri (între care pentru întâia oară se dădea Românilor Liturgia, Molitfelnicul și Octoihul) el a contribuit mai mult ca oricare alt scriitor bisericesc din secolul al XVII-lea la stabilirea definitivă a graiului strămoșesc în biserică. Prin mâinile sale au trecut multe manuscrise și cărți, pe marginea cărora el face notițe și din care își scoate material pentru marea sa operă de compilațiune pe care o tipări, la 1682, sub titlul *Vie ața și petreacerea sfinților*. Pentru întâia oară se dădea în această carte în mod sistematic o alegere a celor mai însemnate vieți ale sfinților, scoase cu deosebire din cele douăsprezece cărți de mineie grecești. Ele sânt, pe lângă Psaltire, cea mai literară parte din toate scrierile bisericești și prin conținutul lor variat au format lectura de predilecție a timpului.

Între alte cărți bisericești, el tipărește, la 1673, și o *Psaltire în versuri*. Ideea de a versifica psalmii nu e originală, deși lucrarea lui Dosofteiu e cea dintâi încercare de acest soi în ortodoxie. În apus, dimpotrivă, Calvin versificase câțiva psalmi, dându-le astfel forma potrivită spre a putea fi cântați în biserică, iar poetul francez Clement Marot publicase cu mai bine de un veac înainte parafrazarea psalmilor în versuri. La Românii trecuți la calvinism întâlnim deasemenea traduceri după psalmi și alte cântări religioase, unele versificate, între altele și traducerea în versuri (din ungurește) a psalmilor, făcută de Ștefan Fogarași și păstrată în copia (din a. 1697) lui Ion Vizsiki. Biserica catolică la început a luat poziție ostilă în mod hotărât contra lor, dar văzând trecerea cea mare pe care o aveau, a făcut ceea ce făcuse în atâtea alte cazuri, a dat și ea o traducere deosebită. La Poloni, catolicul Ion Kochanowski, cel mai mare poet al timpului său, a dat o traducere în versuri, tipărită la 1577, care a devenit clasică. Pe aceasta a cunoscut-o de sigur Dosofteiu, poate prin prietenul său Miron Costăn, și psalmii poloni i-au servit de model. El adoptă aproape toate formele de versificație, lungimea versurilor, împărțirea în strofe și chiar și felul rimei. Cu toate acestea n'a rămas de sigur fără influență asupra lui nici versul popular, pe care de sigur îl cunoștea și pe care une-ori se pare că-l imită.

Versurile lui Dosofteiu nu sânt curgătoare, iar accentuările nefirești ale silabelor jignesc tot atât de mult urechea noastră, pe cât

ДВА ПРКА И ЧЛ ПЕР

КАΘΙСМА, А. ВЪАЛСМЪ ЛЪИ
Дави, А. Не сирѣи дѣсопраидѣи пнт лѣ дела
еврѣи. а ратж нтрачѣста, фалѣ калѣ кѣтра фонтница
лѣи чѣлѣтѣкж.

Блжѣнъ мжжъ иже не на светѣ ичѣитѣнѣхъ :
саовннѣтѣи.

Ернѣ де шмѣ тѣлѣ мжжѣ.
Рѣфѣтѣ чѣлѣ фѣрѣ делѣѣ.
Шѣ кѣ рѣннѣ нѣвласта нкѣрѣрѣ,
Ннѣ шѣдѣлѣ нѣкаѣ дѣ пѣрѣ сѣрѣ.
Чѣ волѣ лѣнѣ вафнѣ тѣ кѣ дѣмнѣ,
Шѣ лѣѣѣ лѣнѣ шѣ пѣтраѣѣ юмкѣлѣ :

Pagină din PSALTIREA ÎN VERSURI a MITROPOLITULUI
DOSOFTEIU (1673).

(După I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*)

ne supără banalitatea rimei, necorectă de cele mai multe ori, și precum îngreunează înțelesul multele umpluturi. Și în celelalte scrieri ale sale limba lui e neîngrijită, cu expresii improprii, cu construcțiuni și întorsături greoaie, adesea influențate de originalul slavon sau grecesc, cu un prea pronunțat colorit dialectal și mai ales cu multe neologisme. El împrumută fără multă alegere cuvinte din limbile originalelor sale și — ceea ce ne bate mai ales la ochi — are un număr măricel de latinisme. Cu atât mai defectuos și impropriu devine felul său de exprimare în versuri. Având bunăoară să facă o rimă la cuvântul «socotință» el nu se sfiște de a plăsmui din grecescul ἀποσκορακίζω (= resping, desavuez) un cuvânt «aposcorachință», pe care apoi însuși se simte dator să-l explice prin următoarea notă marginală: «Spun pentru corbul, că deaca naște pui, îi hrănește până fac fulgi, și-i părăsește unde-s albi, că să 'ndoiaște de corbiță; atunci ei țipă, că n'au hrană, până fac pană neagră; atunci de-aci se 'ncreade corbul de-i hrănește; aceeaia lăste, aposcorachință».

Astfel de curiozități nu trebuie să ne mire însă, căci ele erau la modă pe timpul acela și prin asemenea glose scriitorul făcea impresie de erudit; chiar și stilul nefiresc eră în gustul literaților epocii. Cât privește versurile, multe lor defecte sânt explicabile dacă ținem seama că Dosofteiu este cel dintâi scriitor român care nemădat versuri literare (căci traduceri din Ardeal și cele câteva dedicații din fruntea volumelor tipărite înaintea lui n'au nici o importanță) și că a avut să lupte cu toate greutatețile începutului. Cu atât mai mult, cu cât s'a încumătat să versifice psalmii, atât de concisi ca stil și adesea atât de grei de priceput!

Dar Dosofteiu n'avea despre poezie ideile pe care le avem noi astăzi — dovadă e cronologia versificată a Domnilor Moldovei — și de aceea credea că, având atâta erudițiune, eră chemat a scrie și versuri. Cu toate acestea nu se poate spune că ar fi fost lipsit de orice talent poetic. Unii din psalmi — mai ales cei scriși în versuri scurte — au calități incontestabile și au ajuns chiar populari. Așa e bunăoară psalmul 46, pe care și azi îl cântă colindătorii, fără să ne dăm seama, când îl auzim, că glasurile subțiri ale copiilor înalță spre cer rugăciunea cucernicului mitropolit de la sfârșitul veacului al XVII-lea. Odată chiară, admirarea sinceră pentru cântările lui David îi dădă acestui

evlavios preot fiorii adevăratei inspirații și «prăvind acest psalom (132)», a «scornit», precum ne spune, următoarele stihuri originale :

Cine-și face zid de pace,
Turnuri de frație,
Duce viața fără greață
'Ntr'a sa bogăție.

Că-i mai bună depreună
Viața cea frățească
Decât arma ce destramă
Oaste vitejască!

15. MIRON COSTĂN.

Miron Costăn e cea mai simpatică figură a literaturii noastre vechi. Din scrierile și din viața acestui boier moldovean de viță veche se desprind deopotrivă pentru noi pilde frumoase de patriotism cald, de suflet nobil și drept, și de minte luminată de scânteia poeziei. Sfârșitul tragic al vieții sale îl apropie și mai mult de inimile noastre.

S'a născut în anul 1633, ca fiu al postelnicului (mai târziu hatman) Costăn, care ținea în căsătorie pe o nepoată a lui Miron Barnovschi. Copilăria și-a petrecut-o în Polonia, unde se refugiase tatăl său și unde — la Bar în Podolia — îl întâlnim (1646) între elevii școlii conduse de Iesuiți italieni. Ca toți coconii de boieri de pe vremea aceea, el ia parte ca «dvorean» al regelui polon, la vârsta de optsprezece ani, în luptele date de armatele acestuia. Prin 1652 tânărul Miron se întoarce în Moldova, fiind bine primit de Vasile Lupu și bucurându-se și de protecția Domnilor următori. Adesea, în tinerețe, îl vedem în lupte, ca oștean viteaz, iar mai târziu Domnii îl întrebuințează în misiuni diplomatice. Cu ocazia diferitelor războaie el văzu Maramureșul, Ardealul și «pragurile» podului lui Traian, iar rolul său activ la aproape toate evenimentele mai importante politice din vremile acelea au fost de cel mai mare folos pentru cel ce avea să fie istoricul țării sale. Cunoașterea Românilor de pretutindeni a contribuit de bună seamă la ideea despre unitatea etnică a neamului nostru, pe care o găsim exprimată în scrierile sale.

La 1661 e pârcălab de Hotin, la 1665 mare-comis. Subt Duca-vodă (1665—1666) e mare-paharnic, și îndată după aceea mare-voronic de Țara-de-jos, o funcțiune pe care o ținu până în 1675. În timpul acesta a cunoscut mai de aproape pe mitropolitul Dosofteiu, celalalt mare literat al timpului; între ei trebuie să fi fost o prietenie intimă, cu urmări însemnate pentru activitatea literară a amândurora.

Miron Costân se bucură de mare trecere la curte și cuvântul lui apăsa greu în sfatul țării. Ion Neculce ne povestește mai multe anecdote din viața lui, foarte caracteristice pentru acest boier mândru și cinstit, care nu se sfiă să-și spună verde, cu orice ocazie, părerea sa, fie chiar și Domnului în față. Astfel a făcut la 1673 cu Petriceicu-vodă: «Ori să fie voia Mării Tale, ori să nu fie, noi nu ne vom lăsa casele să le iee Tătarii!» — și s'au închinat și i-au zis: «să lii Măria Ta sănătos!» și au ieșit afară. Și așa toți boierii și căpitaniii au purces, cela după cela, pre rând a se închinare și au ieșit afară. Iară Petriceicu-vodă au rămas numai singur, numai cu Hăbășescul hătmanul și cu casa lui, și au început a plângere și a blestemare pre Miron și pre alții». Cele mai frumoase sânt însă cuvintele adresate Domnului în anul 1683, când acesta ținea sfat cu boierii, cum să scape de primejdia de a fi prinși de Poloni: «Ce puteare au ei să vie asupra Mării Tale? Să nu dăm locul, că pământul acesta este frământat cu sângele moșilor și strămoșilor noștri!».

Dar Polonii au prins și pe Duca vodă și pe Miron Costân. Numai prin intervenția unui prieten polon scapă de jaf și de robie și rămase în Polonia, până când, urcându-se pe tronul Moldovei Constantin Cantemir, se întoarse, la invitarea acestuia, în țară «foarte scăpat»; și l-au avut Cantemir-vodă în milă și cinste».

Prietenia aceasta nu fînu însă mult. În anul 1691, luna Decembrie, se săvârși tragedia Costăneștilor. Cauzele ei nu sânt deplin lămurite; se pare însă că o seamă de boieri, nemulțumiți cu domnia lui Cantemir, au urzit o conspirație împotriva lui, din care făcea parte și Velicîco Costân, fratele lui Miron, care pare a fi fost chiar destinat de urmaș al lui Cantemir. Domnul prinse de veste de acest complot și-și răzbună crunt, omorînd pe Velicîco. Neculce povestește cum întriganții Cupărești, după tăierea acestuia, au îndemnat pe Domn să tragă consecințele acestui omor: «Acum, de vreme ce ai omorît pe Velicîco, trimite de prinde și pe frate-său, Miron logofătul, de-l omoară, ori vinovat, ori nevinovat, să nu scape, c'apoi încă a hi mai rău și de tine și de noi! — Deci Cantemir-vodă nu și-au socotit viața lui, că eră trecut cu bătrânețele, om de șaptezeci de ani..., ce s'au potrivit neprietinilor și nu și-au cruțat sufletul». «Însă

MIRON COSTĂ.

(După S. Fl. Marian, *Portretul lui Miron Costă*).

Miron logofătul», spune un alt cronicar, «nefiind în Iași într'aceea dată, cî la țară, la un sat al lui, și s'au fost tîmplat de i-au murit giupâneasa, ce vrînd să o astruce, iată au sosit și la dînsul, dela Cantemir-vodă, armașul al doilea, Racoviță, cu un steag de lefegîi, ca să-l ducă la Iași. Ce el se rugase ca să aibă pîsuială pînă și-a îngropă giupâneasa, și să purceagă; și fiind așa, iată, de sîrg au sosit și Macri vîtavul cu a doua poruncă, cum în ce loc îl va află, acolo să-i taie capul. Și după poruncă așa într'acela ceas i-a tăiat capul. Și l-au astrucat împreună cu giupâneasa lui».

Planul de a scrie istoria țării sale trebuie să se fi format de timpuriu în mintea lui Miron Costăn, iar îndemnul va fi fost același ca și la Ureche, pe a cărei operă el o cunoșteă în redacția lui Simeon dascălul. Dar Costăn concepă dintru început ideea mai mare, mai grandioasă decît predecesorii săi. Pe Ureche îl interesase numai soarta țării sale moldovene și deci începuse cu descălecarea lui Dragoș, Miron Costăn, care cunoscuse mai de aproape pe Romanii din alte ținuturi și pentru care legăturile noastre cu Roma nu erau numai o curiozitate istorică, ci un fapt vrednic de o cercetare mai amănunțită și un gând simpatic, hotărî să scrie istoria Romanilor, începînd-o de acolo de unde ea de fapt pornește, de la întăiul descălecat al lui Traian în Dacia.

Dar realizarea unui asemenea gând cerea mult timp și liniște. «Ce sosiră asupra noastră acele vremi de acmă», spune el cetitorului, explicându-i de ce nu și-a putut pune în practică gândul pe care-l urzise, «de nu stăm de scrisori, ce de grije și suspinuri. Și la acest feliu de scrisoare, gând slobod și fără valuri trebuiaște iară noi prăvim cumplite vremi și cumpănă mare pămîntului nostru și nouă». De aceea, abia pe la sfârșitul vieții ajunge să-și scrie opera sa, astfel precum o plănuse. Totuși, chiar în cea dintăi scriere el schițează planul și își exprimă cele două convingeri care formează contribuția nouă și prețioasă pentru istoriografia noastră: 1. că sîntem coloni romani, precum o dovedește istoria și limba și 2. că toți Românii sîntem aceiași: Moldoveni, Maramureșeni, Ardeleni chiar și Cuțovlahii, «o colonie romană de aceeași limbă cu noi și mult mai apropiată de limba italiană decăt de vorba noastră» (ap. Iorga).

Ideile acestea le găsim în «Cronica țărilor Moldovii și Munteniei» pe care o scrie, la îndemnul unui înalt dignitar polon, în limba polonă, și care e scrierea terminată mai întâi. Ea începe cu Dacii, care erau, după părerea lui, Tătari, rude ale Ardelenilor, continuă cu războaiele Romanilor, vorbește de invaziunile Tătarilor «întorși», și în fine ajunge la descălecatul lui Dragoș. Urmează apoi o parte descriptivă despre numele Moldova, Muntenia, Basarabia, titlul Domnilor, despre limbă, religie, ținuturi și orașe.

La dorința lui Sobietchi, care avea interese în Moldova, Miron Costău își prefăcú opera în versuri polone, numind-o «Descrierea Țării moldovenești și muntenestei», și o dedică regelui polon (1684). Întrebuințând câteva izvoare nouă, el dezvoltă mai pe larg unele din ideile sale vechi și amintindu-și cele văzute în călătoriile sale, spune că limba cea mai frumoasă și mai apropiată de cea italiană este cea din Maramureș și din Făgăraș, unde sânt atâți Români, ca și când nici odată n'ar fi emigrat în Moldova și Muntenia.

Între cele două scrieri polone, el scrie în românește (înainte de 1677) «Letopisățul țării Moldovei... de unde au părăsit a scriere răposatul Ureche vornicul... să nu se treacă cumva cu uitarea... cu această făgaduință, ca și letopisețul întreg să aștepți de la noi, de vom avea zile». La început, se ține de izvoarele sale polone și de tradiția orală culeasă dela bătrâni, și povestirea sa, care, în forma păstrată nouă, ajunge până la anul 1661, devine mai vioaie și mai bogată în amănunte pentru cei zece ani din urmă, când descrie evenimentele la care a luat însuși o parte activă. Partea aceasta din urmă poartă caracterul unor memorii: «Așa și nouă, iubite cetitoriuile, ne este mai lesne a scriere de aceste vremi, în care mai toate le-am prilejit singuri». În tot cursul acestei scrieri ale sale zvăcnesc, ca note stăpânitoare, iubirea de dreptate, de țară și de lege.

Pe la sfârșitul vieții sale, între anii 1685 și 1691, a ajuns în sfârșit să-și realizeze și gândul care l-a muncit din tinerețe, să scrie «Cartea pentru descălecatul dintâi al țării Moldovei și neamului moldovenesc». De data asta n'o mai face într'o limbă streină, ci în frumosul graiu moldovenesc, pe care-l știă mlădiă cu atâta măiestrie. Cu ocaziunea aceasta el se îndreaptă cu violență împotriva «basmelor» lui Simeon dascălul și, precum

credea el, și ale lui Misa'il călugărul. Contra aserțiunii că Moldovenii ar fi hoți aduși de Traian din temnițele Romei pe vremea regelui ungar Ladislau, aduce M. Costăn o mulțime de argumente scoase cu micală din scriitori latini și poloni, le caută în argumentația sa logică și triumfă cu argumentul atât de delicios prin nai-vitatea sa: «De unde s'ar află din temnițe cu sute de mii de mii de oameni? Apoi și femei atâtea tâlhărite unde eră?» Dar ceea ce ne atinge mai ales astăzi, e însăși revolta sa sinceră față de injuria care se aduceă neamului și acele cuvinte caracteristice pentru sfințenia ce o avea el pentru arta istoriografiei: «De aceste basme să dea ei seamă și de această ocară. Nici este șagă a scrie ocară vecinică unui neam. Că scrisoarea este un lucru vecinic; când ocarăsc într'o zi pe cineva, este greu a răbdă, dar în veci? Eu voiu da seama de ale mele câte scriu!»

Miron Costăn n'a scris numai versuri polone, ci și versuri românești. Subt titlul «Viața lumii» și având drept motto versetul biblic «Deșertarea deșertărilor și toate sânt deșartele!» el a alcătuit 128 de versuri lungi, în care a încercat să arăte «cum iaste de lunecoasă și puțină viața noastră și supusă pururea primejdiilor și prăminealelor». Ca și stihurile lui Dosofteju, versurile lui M. Costăn sânt banale și greoaie, ele n'au izvorit dintr'un talent înăscut, ci, precum însuși mărtinisește — și par'că auzim cuvintele ce le va rosti peste un veac și jumătate G. Lazăr — «mai mult să se vadă că poale și în limba noastră a fi acest fealiu de scrisoare ce se cheamă stihuri».

Poezia nu avem s'o căutam la Miron Costăn în stihuri, ci în proza sa plină de avânt, în povestirea trecutului țării sale pe care o iubea cu atât foc, de care eră atât de mândru și despre care vorbește atât de frumos. «Ar fi putut», zice dl Iorga, «în 1691, să nu-i îngădulască timpul de rugăciune slujitorii lui Cantemir, căci asupra hărănețelor sale el își mântuise sufletul, ridicând cătră Dumnezeu rugăciunea acesti fapte bune față de neamul său!».

Îscălitura lui MIRON COSTĂN, «carele am fost logofat mare în Moldova».

(După V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. II.)

Stoilnicul CONSTANTIN CANTACUZINO.

(Fotografie mărită după *Buletinul monumentelor istorice* Fresco din Mănăstirea Hurezii).

16. STOLNICUL CONSTANTIN CANTACUZINO.

Pe timpul când începea și în Țara-românească să se înjghebe istoriografia națională, s'a scris un început de cronică, care n'a străbătut în public, dar care, prin ideile ce se exprimă în ea, și nu mai puțin prin personalitatea autorului ei, constituie una dintre cele mai valoroase opere literare ale acestui timp. E vorba de *Istoria Țării-românești* de Stolnicul Constantin Cantacuzino.

Stolnicul Cantacuzino eră cel mai învățat boier al țării sale. El călătorise prin Europa și făcuse studii înalte la vestita universitate italiană din Padova. Carnetul său de studii, păstrat până astăzi, dovedește cât interes aveă pentru studii și pentru cărți de învățătură. Streinii care au trecut prin Țara-românească au cuvinte de mare laudă pentru învățătura lui: «din copilăria sa a fost dat cu totul învățături; la limba elinească eră un mare filosof...; la Roma a învățat limba latinească... Viața și vremea sa o petrecea pururea cu dascălii, cu spudeii și cu bărbății procopsiți», atestă un document contemporan, iar agentul svedez Hyltien zice: «Sânt aici câțiva boieri cuminji și cărturari, care au văzut lumea și mai ales un unchiu după mamă al Domnului, comitele Cantacuzino, un bătrân cinstit, care prin studii și călătorii în străinătate a căpătat o mare experiență și o mare ghibăcie» (ap. Iorga). «Atât de bine știă limba greacă și subtilitățile teologice ale bisericii ortodoxe, încât Stolnicului i se adresau, ca la ultima instanță, traducătorii cărților bisericești, pentru a cere explicarea unor cuvinte grecești neobicinuite sau pasagii obscure, sau pentru a primi deslegarea unor chestiuni dogmatice delicate» (D. Russo).

Prin familiarizarea cu cultura apusului, Stolnicul Cantacuzino a ajuns, ca și contemporanul său moldovean M. Costăn, să fie nemulțumit cu lucrările antecesorilor săi, care începeau istoria Țării-românești de la descălecat. El spune că istoria Românilor începe cu venirea lui Traian, că Muntenii, Moldovenii, Ardelenii și Cuțovlahii sânt de aceeași origine, și părerea sa și-o exprimă plin de mândrie asifel: «Valahi, cum le zic ei, iar noi: Români, sânt adevărați Romani în credință și în bărbăție... Însă Român nu înțeleg numai ceștia de aici, ci și din Ardeal, care încă și mai neaoși sânt, și Moldovenii și toți câți într'altă parte

se află». El a văzut uneori chiar mai clar decât Miron Costăn, exprimând mai întâi părerea că Dacii n'au pierit în urma războaielor romane și că noi am continuat totdeauna să rămânem în Dacia. Mai digresiv însă decât Costăn, el se pierde adesea în amănunte, care îi dau ocazia să-și arăte neobicitnuita-i erudițiune, care însă fac ca lucrarea lui să nu apară atât de înche-gată și turnată într'o formă atât de măiastră ca a aceluia. El nici nu ajunge cu povestirea sa decât până la invazia Hunilor în regiunile locuite de Români.

Dar nu numai felul culturii sale și rezultatele științifice la care a ajuns îl aseamănă pe stolnicul Cantacuzino cu Miron Costăn, ci și sfârșitul său tragic.

Născut pe la mijlocul sec. XVII dintr'un tată descendent al împăraților bizantini și dintr'o mamă din neamul Basarabilor — Domnița Elena, fiica lui Radu Șerban — el avu să sufere din tinerețe prigoniri din partea lui Grigore Ghica, care-l întemnițase și pusese slujitorii să-i bată la tălpi. Abia când pe tronul țării se urcă fratele său Șerban, încep zilele senine ale vieții sale. Fără să ceară vreo funcțiune boierească însemnată, el rămâne subț acesta boierul cel mai respectat în divan. După Șerban, urmă pe tron nepotul său de soră, Constantin Brâncoveanu, care-l stimă ca pe un părinte. «De multe ori», scrie Radu Greceanu, «și noi am auzit pe Constantin-vodă zicând că: eu tată n'am pomenit, devremece am rămas mic de tată, fără cât pre dumnealui. tata Constantin, l-am cunoscut părinte în locul tătăne-mieu». Stolnicul Constantin rămase deci subț domnia nepotu-său sfetnicul cel mai ascultat al acestuia. E caracteristică pentru superioritatea lui față de Domn următoarea anecdotă, citată de d-l Iorga după un act contemporan: După plecarea generalului Heissler din Drăgănești, Vodă trimise un călăraș la Constantin, la Brăila, cu știrea că Heissler a fost la dînsul. Și Constantin întrebă îndată pe călăraș, dacă Domnul l-a prins. Răspunzând însă călărașul că nu, a scuipat în ochii trimisului zicând: «Vezi ce prost e Vodă, când nu sânt eu acolo».

După tăierea Brâncoveanului și a fiilor săi, urmă pe tron Ștefan, fiul Stolnicului. Dar peste doi ani, Nicolae Mavrocordat izbutind să câștige tronul Munteniei, Cantacuzineștii trebuiră să se refugieze la Constantinopole. Acolo fură aruncați

în temniță, averile lor fură vândute la mezat, iar «in noaptea de șase spre șapte lunie 1716, Ștefan Cantacuzino și tatăl său au fost gățuiți în închisoarea bostangî-bașei și trupurile lor zvărlite în mare».

*Memorandisi^{no} et Obligatiss^{si}
Servitore
Constantino Cantacuzino.*

Iscałitura STOLNICULUI CONSTANTIN CANTACUZINO
la sfârșitul unei scrisori italienești.

(După N. Iorga, *Manuscripte din bibliotecii străine II.*)

17. NICOLAE COSTĂN.

După moartea Brâncoveanului și a ultimului Cantacuzino în Muntenia, și în luptă cu Cantimiresii și Racovițenii în Moldova, apare, deschizând epoca Fanarioșilor, primul Domn strein, Nicolae Mavrocordat, care, între anii 1709 și 1730, a domnit de câte două ori în Moldova și în Muntenia, fiul dragomanului Alexandru Mavrocordat, căruiu îi plăcea să se numească *Exaporitul*. Tatăl și fiul erau oameni cu înaltă cultură bizantină, amândoi scriitori, mai ales Alexandru, autor al unor tratate de medicină, filosofie și istorie. Nicolae urcă tronul Moldovei cu cele mai bune intenții. Cu toate actele sale de răzbunare, el eră om integru și doritor de cultură: biblioteca lui vastă, pe care Sulzer o evaluă — exagerat, de sigur — la 600,000 de volume (și care cuprindeă între alte rarități și o biblie coptă din secolul al III-lea) e cea mai bună dovadă despre aceasta. A fost deci firesc ca «cel mai preocupat dintre Domnii români ca să lase viitorimii despre cârmuirea lui amintirea pe care el o voiă» să-și caute un cronicar oficial. Prin vasta sa erudițiune, prin probele de scriitor ce le dăduse până atunci, prin aplecările sale spre studii istorice și, în sfârșit, prin numele ce purtă, persoana indicată de a deveni cronicarul oficial al curții eră *Nicolae Costăn* (născ. pe la 1660), al doilea fiu al lui Miron și al logofetesii Ilina. Ca și tatăl său, el făcuse studii în Polonia. După nenorocirea

căzută asupra familiei sale în anul 1691, el luă drumul pribegiei, dimpreună cu frații săi. Subt Duca-vodă, pe a cărui fiică o luase în căsătorie, fu ridicat la rangul de hatman și ajunse mai târziu mare-hatman și mare-vornic, iar subt Nicolae Mavrocordat, care ținea foarte mult la el, ajunse mare-logofăt.

Înainte încă de a primi însărcinarea oficială din partea domnitorului, Nicolae Costăn pare a fi fost preocupat de gândul de a continua opera neterminată de tatăl său, nemulțumit cu continuările scrise de alții: «Iar a pomeni de nește letopisește pe urmă — adecă după Miron Costăn - scrise de o seamă de boieri de țară, nu socotesc altă, fără cât oară li se face la vecii viitorii de i-aș pomeni, că și la istorii a le scrie dep in și pe larg trebuie și învățătura și știința altor țări, care aceia nu o au avut». Dar nici cu letopisețul lui Ureche și nici chiar cu cel scris de tatăl său, Nicolae Costăn nu eră mulțumit, căci nici aceștia nu scriseră destul de «pre larg». De aceea el se apucă (pe la începutul anului 1711) să prefacă și cronicile lor și să scrie o istorie a Moldovii, așa cum credea el că trebuie scrisă, o operă în care să-și poată arăta toată erudițiunea sa. Ureche începuse dela descălecatul lui Dragoș, Miron Costăn de la descălecatul dintâi, al lui Traian, Nicolae începe «de după potop». Însași «predoslovnia» pusă în fruntea cronicii sale e caracteristică pentru întregul său fel de a scrie. «Letopisețele nu sânt să le citească numai omul, să știe ce-au fost în vremile trecute, ce mai mult să hie de învățatură ce este bine și ce este rău», așa se exprimă, pe scurt și frumos, înaintașii săi. Nicolae Costăn însă, cu felul său prolia și complicat de exprimare, nu se mulțumește cu o propoziție spre a-și arăta profesia de credință, ci el scrie: «Nime mai bine și mai pe scurt toată desfătarea istoriei n'au cuprins, iubite cetitorule, decât acela domnul voroavei rămlenești, Tițero, carele o au numit ocărmuitoare vieței; că cu aceea voroavă a lui toată roada a tuturor bunătăților cuprinzându-o, au deșteptat viața oamenilor cătră giudecățile istorii a le țicsi. Întru aceasta păreare fost-au și Tucidides, carele pre istorie o numește a fi cel mai ales și mai mare a vieței ome-nești visteriu, mărturisind, zice, cumcă nici odănoară să nu fie istorie osăbită din mănule stăpânitorilor și a sfeatnicilor țarilor, ca o înfrânare celor desfrânați, agiutorindu-se cu cetirea ei să

poată isprăvi trebuințele și a se feri de tâmplările primejdioase, când se prevăd pricini ca acelea. Că nici o înțelepciune ome-nească alta nu-i decât luare aminte primejdiilor și lucrurilor viitoare dintru ceale trecute, ca dintr'un izvor scoasă știința; care singură istoria mai multă decât alte științe se socotește a fi. Că istoria...» etc., etc... urmează astfel pe cât va pagini. În locul frazei miezoase din scrierile înaintașilor săi, cu întorsături sintactice pline de efect ale graiului popular, Nicolae Costăn introduce acuma perioda măiestrită și necurgătoare a modelelor sale umaniste, cu eleganța ei de modă, cu intercalări silite, care fac ca fraza, în loc să se adapteze ideii, să se lăfăiască într'un stil factice, târind după sine și dismembrând gândul, pe care îl abate pe căi lăturalnice. Și așa cum e stilul său, așa e și omul, vecinic preocupat de a-și afișa cu toată ocazia cunoștințele, care toate sânt culese din cărți. La el nu întâlnim expresia credinței sale intime, reflexiuni proprii asupra lucrurilor văzute în viață, ci el reproduce ceea ce a cetit la alții. Începând istoria românească cu Adam și continuând-o cu istoria universală veche, el își cere totuși jertare de la cetitor că a făcut-o «mai scurt de cum ar fi fost dator să scriem». Dl. Iorga — deși exagerează defectele lui Nicolae Costăn, atribuindu-i și slăbiciuni de caracter pe care nu pare a le fi avut — are dreptate să exclame: «Nu se poate o deosebire mai mare decât aceea care există între tată și fiu. Miron e un poet, un pasionat, un ambițios, deschizător de cale în cultura neamului său și făuritor de teorii... Nicolae e un pedant... un compilator prin vocație, mândru că merge pe urme streine... În orice împrejurări, Miron Costăn ar fi fost cineva, pe când Nicolae Costăn datorește totul altora: școlii care l-a format și părintelui, pe care s'a simțit dator să-l imite... După luptătorul cu mâna abia descleștată de pe sabie, după poetul vizionar cu mâna pe fruntea-i largă de întrevăzător al viitorului, avem cărturarul sec, «viermele de carte», pisarul erudit, cu călimările în brâu și volumele subțioară... Trecutul îl etichetă, pentru prezent n'avea nici un interes, iar viitorul nu putea să-l vadă».

Și mai evident decât din scrierile sale istorice, reiese felul de a scrie al lui Nicolae Costăn din lucrarea sa *Ceasornicul Domnilor*, pe care a scris-o între 1710 și 1712. E o scriere

filosofică dintre cele ce erau foarte gustate pe timpul acela. Se adresează Domnilor și societății înalte și conține multe învățături despre felul cum are să se poarte domnitorul și cum să fie crescuți copiii. Lucrarea e dela început până la sfârșit un tratat rece, erudit, fără scânteieri artistice, și autorul ocolește consecvent orice pilde, orice digresiune scoasă din experiența sa sau relativă la timpurile sale, care ar fi pentru noi atât de prețioase. Chiar și acolo unde ni s'ar părea că le găsim, ele sânt traduse după modelul său, Istoria lui Marc Aureliu de Guevara.

Dar felul acesta de a scrie, atât de depărtat de noi, eră apreciat pe vremea sa și trebuia să îi convie mai ales lui Mavrocordat, care-l însărcină, precum am spus, cu scrierea unei cronici oficiale. Când a primit însărcinarea aceasta, N. Costân ajunsese cu letopisețul Moldovii, pe cât se pare, până la domnia lui Ștefan Tomșa, căci de aci încolo Domnul fiind Grec — în cronica lui nu se mai găvesc cuvinte injurioase la adresa Grecilor. Dar prin multele digresiuni ce eră obicinuit să le facă, N. Costân înaintă numai cu greu, iar Mavrocordat, căruia nu-i eră atâta să se scrie trecutul țării ce stăpânea, cât mai ales să fie preamărită domnia sa, pare a fi îndemnat pe cronicar să lase deocamdată lucrarea începută și să scrie istoria Moldovii decând apare el în fruntea ei. Astfel N. Costân se apucă să scrie istoria contemporană a țării sale, începând cu anul 1709. Dar nu-i fu dat să lucreze mult la ea, căci în Septemvrie 1712 o moarte timpurie îl răpune, lăsând neterminată și *Cartea pentru descălecutul dintâi a țării Moldovei*, cu care ajunge numai până la anul 1601, și *Cronica* sa despre Nicolae Mavrocordat, care începe cu a. 1709 și ajunge cu povestirea evenimentelor până la căimăcânia lui Mavrocordat în a. 1711.

Iscălitura lui NICOLAE COSTÂN, hatman.

După V. A. Urechia, *op. cit.* I.)

18. RADU POPESCU.

Dar N. Mavrocordat a găsit, între cronicarii Munteniei, pe unul care i-a preamărit faptele nu numai cu devotament, ci și cu talent. E Radu Popescu. Înainte de a vorbi de opera acestuia, ne vom ocupa ceva mai pe larg decât ne e obiceiul și cu viața lui, fără de cunoașterea căreia scrisul lui nu se poate înțelege.

Cel mai însemnat cronicar muntean era numai pe jumătate Român. Moșul său, Gheorghe Carida, era unul dintre Grecii care încunjurau pe Leon Tomșa. El fu făcut de acesta boier al Divanului. Pe cât de puțin simpatice ne sânt azi figurile acestor venetici, pe atât de tragică a fost soarta unora dintre ei. Ridicați prin uneltiri și intrigi, înavuțiți pe căi piezișe, ei adesea își pierdeau rangul și averea tot atât de repede precum le agoniseră, și o moarte năpraznică era adesea răsplata unei vieți de lingușiri. Astfel fu jefuit și omorât și Carida, în anul 1655, pe vremea unei răscoale. Și mai marcante sânt clipele de strălucire și de cădere în viața fiului său, Hrizea. Dela părintele său moștenise averea și numele care îi deschidea cariera. Va fi primit însă și acea îndrumare pentru viața, care avea de principiu parvenirea, iar de mijloc slugărnicia și lingușirea față de cei puternici, necruțarea față de cei slabi, șiretenia față de toți. Înainte de toate însă bătrânul Carida se îngrijise ca fiului său să-i întărească situația, căsătorindu-l în aristocrația pământeană. Hrizea luase de soție pe fiica unuia dintre cei mai influenți boieri ai țării, marele ban Gheorghe Băleanu. Faptul acesta a fost hotărîtor, căci lupta între Băleni și Cantacuzinești dominează întreaga istorie a Țării-românești în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Financiar iscusit, Hrizea a ocupat sub Domnii dușmani Cantacuzineștilor funcțiunea atât de importantă și de lucrativă de mare-vistier. Dar ajungând în anul 1679 pe tronul Munteniei Șerban Cantacuzino, începură persecuțiile. La început dușmanul său cercă să-l nimicească sărăcindu-l, apoi aruncându-l în temniță și în sfârșit «cu moarte groaznică l-au omorît».

Dintr'un tată grec, ajuns atât de repede la strălucire, și dintr'o mamă care era purtătoarea unui nume falnic de vechi boieri români, s'a născut Radu, pe la anul 1650.

El reprezintă deci, în scara acestui neam de origine grecească, a treia generație, amestecată de astădată cu sânge ro-

mănesc. Din Radu sin Hrizea numele lui se preface mai în urmă, când timpul a șters amintirea strălucitoare a tatălui, în numele curat românesc de Radu Popescu, după moșia familiară Popeștii, din jud. Ilfov.

În creșterea lui Radu s'a ivit o notă nouă: copilul celui ce prin istețimea sa s'a înălțat atât de repede, avea să se înalțe mai ales prin cultura sa, prin cunoștințele pe care și le-a câștigat într'o educație îngrijită. Radu știa, afară de românește și grecește, și latinește, și ceea ce eră mai rar, și turcește. Astfel el a fost nume educat pentru funcțiuni înalte diplomatice. Pe acestea însă nu le prea implinî în viață. E adevărat că de câteva ori îl vedem însărcinat cu misiuni grele și onorifice, pentru care eră indicat prin cunoștințele sale de limbi, dar împrejurările politice și, probabil, și predispozițiile sale, au făcut ca Radu Popescu să nu joace un rol politic atât de important ca tatăl său, iar calitățile sale să și le pușă în serviciul altei cauze, a literaturii istorice.

Documentar îl întâlnim întâiași dată la 1675, când ocupă funcțiunea de logofăt de vistierie. În urma nenorocirii familiare, văduva lui Hrizea numai cu greu scapă de urgia lui Șerban Cantacuzino, refugiindu-se cu copiii săi în Turcia și apoi în Moldova. Abia când pe tronul Țării-românești se urcă Brâncoveanu, care eră inrudit numai după mamă cu Cantacuzineștii, Radu Popescu crede că se poate întoarce iar la București, unde-l întâlnim în anul 1689 și unde primește câteva misiuni și dirigătorii, precum cea de clucer de arie (1693) și apoi cea de mare-clucer (până la 1696). Dar subț acest domnitor sfătuit de stolnicul C. Cantacuzino, cronicarul nostru nu se simțea în largul său și de aceea nu pregetă să între într'un complot împotriva Domnului Brâncoveanu descoperire «hainlăcul» și deși iartă, după felul său, pe trădători, păstrează o bănuială împotriva lui R. Popescu și îl ține la distanță, dându-i doar câteva boierie care nu corespundeă nici cu vârsta, nici cu cultura sa. De aici necazul acestuia împotriva Domnului, un necaz ce creștea cu cât domina Brâncoveanului se lungea. Subț urmașul lui Constantin-vodă, Popescu ajunge iarăși boier mare, mare-vornic de Târgoviște, și primește importanta misiune de a pregăti conace pentru Carol XII al Svediei. Căci deși domnitorul cel nou eră un Cantacuzino (Ștefan, fiul stolnicului Constantin), el își surpase în-

intașul; trecând pe partea lui, Popescu își stămpără mânia contra Brâncoveanului. De ura sa împotriva Cantacuzineștilor, care sărăciseră și omoriseră pe tatăl său și persecutaseră neamul mumei sale, el își aduse iarăși aminte când, după optsprezece luni de domnie, Ștefan-vodă își pierdu tronul și viața și când îi urmă Mavrocordatul. Acesta era un dușman aprig, — nu atât personal, cât mai ales politic — al Cantacuzineștilor și de el se alipește Radu Popescu din toată inima. Deși protejat de noul Domn, deși dăruit cu bănia-mare, oportunistul Popescu își schimbă ținuta când Mavrocordat e prins și dus în Ardeal de imperialii austrieci, și e unul dintre cei mai de căpetenie membri ai partidei «germane», așteptând și el dela Austria salvarea țării de sub Turci. Astfel numele lui figurează pe toate jalbele trimise la Viena de boierii care voiau să dea tronul lui Gheorghe Cantacuzino. Dar Viena nu se mișcă. Radu Popescu își ia deci nădejdea dela imperiali și se întoarce la Nicolae Mavrocordat, care-l și răsplătește cu dregătoria de mare-vornic, sfetnicul cel mai de frunte în divan.

La 1723, în vârstă de vreo 70 de ani, și având încrederea deplină a domnitorului, Radu Popescu depuse însuși, de bună-voie, funcțiunile sale, și se retrase la Mănăstirea de la Radu-vodă, unde primi numele de Rafail monahul și unde muri, bătrân, între lunile Martie și Octombrie 1729.

Viața aceasta plină de neconsecvență politică abia am înțelege-o dacă nu ne-am aduce aminte că în epoca aceea setea de mărire și de avuții stârnea, la boieri, ambițiuni prea mari, urmate de prigoniri adesea nemeritate din partea bănuitorilor Domni, și că pe atunci consecvența politică era o naivitate și o utopie în ochii acestor oameni ce nu prea puteau distinge binele neamului de interesele lor personale.

Dar nu tot atât de șovăitor ca în atitudinile sale politice ne apare Radu Popescu în scrieri. Aici ura sa împotriva Cantacuzineștilor se trage ca un fir roșu dela începutul povestirii până la sfârșit. Căci dacă în viață el s'a dat adesea după păr și și-a mlădiat convingerile atât de des, încât nu-l mai putem urmări cu simpatiile noastre, în cronică e consecvent și-și varsă tot focul inimii împotriva dușmanilor săi, nefiind cruțător cu expresii ca «hoșul acel bătrân... Constantin stolnicul» și »spurcatul de Șerban-vodă». Istoricul, consultând scrierea sa, va trebui

să caute adevărul dincolo de aceste erupțiuni pătimașe; cel care o citește însă numai ca pe o operă literară, o urmărește cu interes, căci temperamentul vioiu al scriitorului te răpește, sinceritatea tonului se propagă asupra lectorului și stilul primește relief. Artă de a povesti nu e în definitiv decât artă de a ști reliefa. Iar Radu Popescu e un bun povestitor, căruia îi plac imaginile, care se oprește bucuros la partea anecdotică a istoriei, căruia îi place să facă din când în când câte o glumă ca să învioreze povestirea, nefiind prea alegător în expresii, «Dracului dă-i fum de tămâie cât de mult, el rămâne în firea lui tot drac; așa și Goleșcu», «pe Gheorghe Beizadea... din cal l-au făcut măgar», «au cercat cămila să-i puie cercei la urechi, și i le-au tăiat», «mânios ca un urs împușcat» și alte figuri ca acestea împistrițează stilul lui și îi dă un colorit personal. Dar pe lângă temperamentul său vioiu, pe lângă darul de povestitor și plăcerea de a povesti, el mai e și un om cult și cetit, care e în stare să întregască în multe privințe pe Stoica Ludescu cu știri scoase din izvoare streme, în trecutul țării el vede limpede, datează începutul Românilor de la Traian, și introducând neologisme latinești în limba ei vorbește cu convingere despre «patrie» și despre urita «tiranie». Păcat numai că nota sa personală, atât de pronunțată când își critică dușmanii, se pierde în laude une-ori prea linguștoare la adresa protectorului său, N. Mavrocordat: «A pomeni toate bucurățile pre deplin câte aveă Domnul, nu mă lasă obiceiul istoriei pentru ca să nu dau bănuială de colachie, care românește se zice ciocoincie. Drept aceea cu tăcere le trec; numai alăta zic, că toate faptele îi erau cu dreptate și nici cum nu sufereă să se facă cuiva strâmbătate, din fire fiind iubitor de dreptate, milostiv, lesne iertător și cu frica lui Dumnezeu. Care acestea toate, văzându le însuși cu ochii, de le voiu trece cu tăcerea, pietrele vor strigă!»

Iscălitura lui RADU POPESCU («Radu Hrizii, biv-vel clucer».)
(După un document dela Academia Română).

19. ANTIM IVIREANUL.

Del Chiaro ne spune că învățatul mitropolit Antim în copilărie căzuse în sclăvia Turcilor, care l-au adus în orașul de pe malurile Bosforului din depărtata lui patrie, din Iberia. Se pare, într'adevăr, că acest copil al Caucazului, care avea să devină un factor cultural de o importanță atât de covârșitoare în Taromânească, nu avusese parte în copilărie de o instrucție sistematică, ci cariera sa și-a început-o ca simplu meșteșugar, fiind un foarte iscusit desenator, gravor și țesător de broderii. Pe când se numea încă numai Andreiu, Constantin-vodă Brâncoveanu auzi de faima lui și având nevoie de un gravor pentru tipografia sa, îl aduse pe la anul 1690 din Constantinopol la București. Inteligentul și harnicul Iberian învăță în scurt timp limba țării și prinzându-i bine cunoștințele de limbi ce și le agonisise în orașul Sultanilor, el trecu în curând de la activitatea de tipograf la cea de traducător; amândouă îl conduseră spre cinul monahal. Primind în călugărie numele de Antim, el ajunse, pe la sfârșitul veacului al XVII-lea, egumen al Snagovului, unde în jurul lui se formase un cerc literar. La 1705 fu numit episcop de Râmnic, iar după trei ani Brâncoveanul îl făcu mitropolit al țării.

Om cucernic și gospodar bun, sub arhipăstoria lui vaza bisericii fu ridicată, iar stărea ei materială rânduită. Ortodox convins și dușman neîmpăcat al păgânilor, el începu să stăruie cu sfaturile sale pe lângă Domn ca să se dea pe partea Rușilor. Mișcarea aceasta rusofilă devenind prea vădită și compromițătoare, iar dușmanii personali ai mitropolitului pârîndu-l neîncetat la curte, Brâncoveanul hotărî să-l depărteze și-i ceru demisia. După o strălucită apărare, Antim izbuti însă să-l înduplece pe Domn să revină asupra hotărîrii sale și astfel el rămase mai departe în fruntea bisericii. Dar sub Nicolae Mavrocordat politica sa dușmănoasă Turcilor îi fu fatală. Bănuit că stă în legătură cu Austrieii, el fu «caterisit» (August 1716) și trimis în exil pe muntele Sinai. Pe drum însă, Turcii ce-l întovărășeau își îndeplîniră ordinul tănuit și-l omorîră înecându-l în apele Tungei. Astfel, după Miron Costăn, după Constantin Brâncoveanu, după Stolnicul Cantacuzino, neferiritele lupte politice cerură, în curs de abia cincisprezece ani, a pîtra jertfă de sânge printre cei ce își consacraseră viața pentru binele și luminarea țării române, ce aveau să încapă de acuma pe mâinile Fanariotilor.

Activitatea lui Antim, depusă în serviciul culturii românești, începe la 1691 și se sfârșește la 1716, de-odată cu moartea sa. Nu apare în răstimpul acesta aproape nici o carte din tipografiile muntene, de care să nu fie legat numele lui, ca tipograf sau editor, ca traducător, compilator sau autor, sau ca cel ce a îndemnat pe alții să lucreze. Pe lângă aceste tipărituri, el sau elevii lui copiează cu o frumoasă slovă caligrafică cronici și alte scrieri ce aveau să răspândească cultura în straturile largi ale populației. Aducându-și aminte de îndepărtata sa patrie, Antim trimite din țara sa adoptivă principelui Wakhthang,

ქ: ჰრევემ ჩუი სტრეინი ლაქსკ; მოშია სეშაზე:
კინდ სინტინტრალტე ცარე: დენუპტსეშა ზე:
ქ: ში კარე ჩეს პრე მარე: შატვი დე ვაჰოუნა:
ში როგა პრე დუშნეზუქ! დე ლინიშტე პე ნა:
ქ: აშა ში ტიპოგრაფი: რე კრეტი სფერშირე:
ლაჟდა ნენჩტაშა: დე შეშე მელსეში რე:

Versuri românești tipărite cu caractere georgiane de MIHAIL ȘTEFANOVICI (1710)

(După I. Bîanu și N. Hodos, *op. cit.*)

gubernatorul Georgiei, pe un ucenic al său, Mihail, fiul lui Ștefan, care tipări în Tiflis o Evanghelie (1709) și un Liturghier (1710) în limba georgiană, având de sigur consimțământul lui Constantin Brâncoveanu, care se putea lăuda că prin munificența sa a dat cărți bisericești tipărite nu numai Românilor și Grecilor, ci și Arabilor și Georgienilor.

Dar însemnătatea lui Antim în literatura noastră stă mai ales în predicile — «didahiile» — sale. El e întâiul care a înțeles importanța amvonului și nu se sfiește să spună verde că «citanii și tâlcurile, îndrăznesc a zice, că sânt mai bune decât citania sfintei Evanghelii». Predicele sale sânt în cea mai mare parte traduse sau compilate din operele marilor predicatori ortodocși; mai ales vestitul predicator al comunității grecești din Veneția, Ilie Miniat, îi servește de model. Dar dacă aceste predici nu pot ridică, în cele mai multe cazuri, pretenția de originalitate, ele denotă, prin alegerea lor, cât de adânc înțe-

Portretul lui Wakhthang IV din întâia Evanghelie georgiană,
tipărită la Tiflis de MIHAIL ȘTEFANOVICI

(După I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*)

legeă Antim importanța educativă a povețelor rostite în atmosfera solemnă a lăcașului dumnezeesc. Numai arare-ori îl vedem urmând drumul celor mai mulți dintre predicatorii vechi ai bisericii (Origen, Vasile cel mare, etc.), care aveau o deosebită predilecție pentru polemici de natură teologică, pentru tâlmăcirii măiestrite și abstracte de amănunte, pentru aflarea cu orice preț a simbolului în cuvintele Mântuitorului, chiar când acestea sânt clare ca izvorul de munte. În schimb el caută acele predici, care tratează un subiect actual, care biciuiesc un rău primejdios pentru societatea românească și caută să abată pe ascultătorii săi dela năravurile rele ce-i stăpănesc. Astfel, el găsește, privind în jurul său, că e o greșală caracteristică pentru neamul românesc nesupunerea și lipsa de respect față de autorități, și caută să-l combată; el vede conservatismul ce poate deveni primejdios, făcând pe oameni să se opună oricărui progres, și le aduce înainte pilda cu viermele din rădăcina hreanului, căruia «de-i va zice cineva să iasă de acolo, să meargă la alte rădăcini mai bune și mai dulci, el zice că mai dulce decât hreanul nu este, că acolo s'au născut și întru aceea s'au pomenit»; se îndreaptă, bine înțeles, împotriva lipsei de religiozitate sinceră a celor ce găsesc mijloace să facă compromisuri chiar cu legile bisericii, având câte «doi» duhovnici, unul la țară și altul la oraș: la cel de la țară, ca la un om prost, spune păcatele cele ce socotește el că sânt mai mari, iară la cel de la oraș spune păcatele ce socotește că sânt mai mici, negușitorind și meșteșugind taina ispovedaniei» și retăcând că «mâncăm carnea și munca fratelui nostru creștinului și bem sângele și sudoarea feții lui»; cu vorbe aspre dojenește el fudulia, îndreptându-se mai ales împotriva femeilor vanitoase, cărora le aduce pilda Sarei, soția lui Avram, care nu se sfiă să-și primească oaspeții frământând pâne: «Oare să fie acum vreuna așa? Ba, căci ia scoate mâna Sarei! O văd plină de cocă. Scoate și mâna unei muieri de acum! O văd plină de inele și scule. Caut și văd fața Sarei, plină de pielm. Văd și fața unei muieri de acum, plină de fleacuri drăcești.» E multă demnitate în aceste predici, în care se îndreaptă cu energie și cu vorbe puternice împotriva vițiilor și a prostiei. Atuncea când condamnă vieța stricată, lipsa de religiozitate, profanarea celor sfinte, vorbele lui devin lovituri, iar când apără sfințenia preotului, el află

accente energice ca acestea: «Și nime să nu socotească din voi și să zică în inima lui: Dar ce treabă are Vlădica cu noi, nu-și caută vlădicia lui, ci se amestecă într'ale noastre? De n'ați știut până acum și de n'au fost nimeni să vă învețe, iată că acum veți ști că am treabă cu toți oamenii câți sânt în Țara românească, dela mic până la mare și până la un copil de țafă — afară de păgâni și din ceia ce nu sânt de o lege cu noi. Că în seama mea v'au dat stăpânul Hristos, să vă pasc sufletele voastre și dela mine va să ceară pre toți, iar nu dela alții, până când vă voi fi păstor».

Tot din domeniul oratoriei face parte și strălucita pledoarie ce o ținū el în fața Domnului, care voia să-i ceară demisia. Căci dacă în «Didahii» el a avut modele celebre, apărarea sa personală e originală. Și ea se caracterizează, ca și predicile sale, printr'un rezonament limpede, prin citarea de argumente sigure, prin tonul sincer care cucerește inima, prin energia expresiei și prin mândria omniului constiuit de dreptatea și de calitățile sale superioare. «Eu, aici în țară, n'am venit de voia mea, nici de vreo sărăcie sau lipsă, nici mănăstirea Sneagovului nu am luat-o cu de-a sila». De asemenea el nu râvnea nici la mitropolie: «Eram odihnit cu atâta și-mi ajungeau necazurile ce petreceam... Mitropolia n'am luat-o cu sila nici cu mite, nici cu rugăciuni». Dacă însă, prin voia lui Dumnezeu, a ajuns odată în fruntea bisericii, atunci nu se cade să fie obidit, căci «Dumnezeu nu glumește» și «răul a face este lesne, iar a se desface este cu nevoie».

Știm că și când Mavrocordat II depuse din scaunul mitropolitan, Antim cerū voie să-și justifice ținuta sa înaintea Domnului. Dar Mavrocordat nu eră Brâncoveanu, și nefericitului mitropolit nu i se dădu ocazia să-și apere dreptul.

Iscălitura lui ANTIM, Mitropolitul Ungro-Vlahiei,

20. ION NECULCE.

Cele mai strălucite pagini literare în tot cursul literaturii noastre vechi le-a scris Ion Neculce.

S'a născut pe la 1672 dintr'o familie boierească, înrudită cu mulți boieri mari din Moldova, care însă nu dăduse încă oameni străluciți. Rămas orfan de tânăr, copilăria și o petrecuse în casa unei surori a bunicei sale, cu care fugi «de răul Leșilor», sub domnia lui Const. Cantemir, petrecând patru ani în Muntenia. Reîntors în Moldova, el urcă treptat scările boieriei. E vâlav-de-aprozi supt Antioh-vodă, mai târziu vel-agă. În întâia domnie a lui Mihail Racoviță ajunge mare sluger, iar supt a doua domnie a lui Antioh Cantemir devine mare-spătar. La 1707 îl vedem pe tânărul boier, împreună cu alții, caimacam domnesc. Sub cei doi Domni următori, Racoviță și Nicolae Mavrocordat, fiind considerat ca om al Cantemireștilor, el e ținut de o parte trebuind într'un rând să fugă chiar în Polonia. Venind însă — pentru 8 luni — pe scaunul Moldovei Dimitrie Cantemir, e făcut iarăși mare-spătar și, bucurându-se de încrederea desăvârșită și de iubirea Domnului său, fu ridicat la rangul de hatman. Când învățatul său Domn, în urma politicei sale rusofile, trebui să pribegască în țara prietenilor săi Ruși, Neculce îl întovărăși, împreună cu puțini alții.

De aici începe pentru el un șir de zile grele, Cantemir, desamăgit și înșelat în așteptările sale, eră iritabil iar necazul și-l vărsă pe cei din împrejurimea sa. În Neculce el nu vedea pe prietenul devotat, care-și părăsise țara și pe ai săi ca să-l întovărășească în pribegie, ci se purtă cu el ca un Domn cu supusul său. Cu toate acestea, când Neculce voia să se inapoieze, el nu-l dădu slobod, deși dorul de țară îl chemă puternic din această Rusie, de la care nu se așteptă la nici un bine: «de viața mea îmi eră cum îmi eră, dară mai mult îmi eră de copiii miei, la ce vor rămâne, că numai doară soldați să fie, iară la alte boierli nu încap».

În sfârșit, după doi ani i se dădu voie să se întoarcă. Dar i se confiscaseră moșiile, iar asigurarea pe care i o dădu Mavrocordat «că toate greșelile sânt iertate» nu i se pără o chizășie destul de puternică. Petrecu deci alți șapte ani în pribegie, de astădată în Polonia, până ce, după moartea celui ce-i hrăpise moșia, a lacomului și puternicului vornic Costachi Lupu,

se hotărî să se întoarcă în țară. În 1727 îl întâlnim «biv hatman la Iași», iar supt Grigore Ghica el e, în amândouă domniile acestuia, mare-vornic de Țara-de-sus. În curând însă e din nou bânuit, închis și prigonit, iar după ce e liberat, i se dă, la bătrânețe, funcțiunea neînsemnată de staroste de Putna. Supt Const. Mavrocordat fu numit membru într'o comisie judecătorească în Iași, cu leafă de 50 de lei pe lună. A murit în anul 1744 sau 1745.

În prefața cronicei sale, Neculce iscălește «biv vel vornic», ceea ce dovedește că el a început să-și scrie istoria după ce-și pierduse demnitatea de mare-vornic, deci după anul 1732. Dl Iorga a arătat și prin alte dovezi că cronica e scrisă la bătrânețe. Faptul acesta explică tonul blând al ei. Ne mai fiind angajat în luptele zilnice, simpatiile pentru protectori și urile față de prigonitori s'au mai domolit și în negura amintirii, figurile apar supt o lumină mai iertătoare, liberate de colorile prea vii pe care le dă o privire din față în față și care sânt supărătoare într'o descriere pe care nu o mai poți ceii cu ochiul contemporanului.

Și din fire Neculce a fost un om drept. Deși a avut să sufere mult în viață — sau poate tocmai din această cauză — el e iertător față de slăbiciunile altora; chiar vorbind despre dușmanii săi, află explicații pentru greșelile lor și nici odată nu ascunde sub tăcere calitățile lor; precum nu e un panegirist față de cei ce l-au scutit, nu e nici odată un ponegritor al celor ce l-au tratat rău, ci totdeauna omul drept, fără să lase ca patima să întunece lumina judecății adevărate.

«Moldovenii» și «țara», iată cele două noțiuni care preocupă totdeauna pe acest bun patriot. Ele înainte de toate îl fac să acorde omagiul de recunoștință chiar dușmanilor săi personali, când aceștia sânt însă buni patrioți și apără țara și poporul. Dar tot aceste sentimente pot face ca blândul Neculce să erupă în cuvinte pătimașe împotriva acelor dușmani, care nu erau ai săi, ci ai țării, Grecii. Împotriva lor se îndreaptă și Nicolae Costân și autorul cronicei numite a lui Muste, dar nici unul dintre cronicarii și scriitorii timpului nu i-a urmărit cu atâta necruțare și în mod atât de consecvent ca acest patriot, revoltat în adâncul sufletului său de uneltirile acestor

streini ce exploatau țara. De câte ori i se dă ocazia, el li supune unei critice aspre, întrețesută cu o satiră mușcătoare și caută mereu pe Grecii cunoscuți lui, ca să le pună în spate vina obștească a Grecimei aciolate în România.

«Așa socotesc eu cu firea mea această proastă: când a vrea Dumnezeu să facă să nu fie rugină pe fier, și Turci în Țarigrad să nu fie, și lupii să nu mănânce oile în lume, atunci poate nu vor fi nici Greci în Moldova și în Țara muntenească, nici or fi boieri, nici or putea mânca aceste două țări cum le mănâncă... Focul îl stingi, apa o iezești și o abați pe altă parte vântul, când bate, te dai în lături într'un adăpost și te odihnești, soarele intră în nouri, noaptea cu întunerecul trece și se face iar lumină, — iar la Greci milă sau omenie sau dreptate sau nevicleşug, nici unele de aceste, sau frica lui Dumnezeu!»

Grecul Ipsilanti câștigă o victorie asupra Nemților, dar iată cum: «Iară Hatmanul cu o stea s'au întors înapoi, fiind Grec cu piele de iepure la spate și au fugit toată noaptea și i s'au făcut ziuă la Bistriță... că, când s'au fost tâlnit cu oastea cea nemțească, tremură de frică și vrea să fugă. Iară Turcii, văzându-l că va să fugă, au încercul a l sudul și au scos săbiile asupra lui, să-l taie; iară hatmanul, dacă au văzut că fac Turcii vorbă asupra lui, s'au slobozit, de frică, asupra Nemților și s'au tâmp lat acea izbândă».

Unul singur dintre domnitorii români e tratat deosebit de vitreg, de Neculce, e acel Dumitru Cantacuzino, despre a căruia scurtă domnie încă nimeni nu a găsit cuvinte de laudă. El vorbește despre relațiile scandaloase de dragoste ale Domnului cu o damă de curte, Arhipoiaia, și cu fiica sa, care «eră tânără și frumoasă și plină de suliman, ca o fată de rachierită», pe când Domnul «de bătrân, dinți în gură nu aveă; dimineața li Incleia de-i puneă în gură, iară sara li descleiă cu uncrop și-i puneă pe masă, și carne în toate posturile cu Turcii dimpreună mănca. Oh! oh! oh!» Din acest «oh, oh, oh!» final se vede toată indignarea scriitorului față de purtarea scandaloasă a lui Dumitru Cantacuzino, indignare cu atât mai mare, cu cât cel ce dădea prilej la scandală nu eră un om oarecare, ci un Domn român, care prin sceptrul ce-l purtă devenea o persoană aproape sfântă.

Dar din citațiunea aceasta se mai deprind pentru noi două note caracteristice ale scriitorului Neculce: sinceritatea sentimentului

său, care une-ori erupe în exclamații lirice, și deosebita măiestrie cu care știe schița prin câteva trăsături figura unui om, făcând să trăiască înaintea ochilor noștri. Căci Neculce nu caută ca din faptele unui om să scoată figura abstractă, istorică a lui, nici nu e psihologul care să caute să pătrundă în sufletul celor ce conduc politica unei țări și să descopere cauzele acțiunilor lor — acest fel de a scrie aparține istoricilor moderni — ci el e povestitorul de talent, care vede lucrurile și persoanele limpede și are darul să ni le evoce tot atât de clar cum le-a văzut el. Nu prin descrieri amănunțite, ci prin câteva trăsuri caracteristice. Astfel în cronica lui Neculce nu se perindează oameni care se deosebesc unul de altul numai prin timp, prin nume sau rang, ci el creează o galerie, în care locul fiecăruia e fixat într-o ramă bine definită în care fiecare apare ca o personalitate, cu o fire deosebită și, mai mult decât atâta, cu un exterior bine precizat.

Iată Petru cel Mare, țarul Rusiei. Descriindu-l ca pe un om mare, înalt, gros, rotund la față, oacheș și cam smad, el nu uită să pomenească și de *acel tic nervos*: «cam aruncă câteodată din cap fluturând», care e deosebit de evocativ. Iată Duca-Vodă, bătând însuși cu bățul său în opt muchi pe zlotași, până-i omoră; el e posomorât, se uită crunt «ca să iee oamenii de frică... Eră om nu prea înalt și gros, burduhos și bătrân; numai își cernea barba; pe atâta se cunoștea că nu avea acătare minte sau frică de Dumnezeu». Const. Mavrocordat eră «prea mic de stat și de făptură proastă și căutătura încrucșată și vorba lui înceată... eră om de-l întorceau și alții... [dar] li eră dragă învățătura, corespondenții de toate țările să aibă, prea silitori spre vești, ca să știe ce se face prin alte țări, ca să dobândească nume lăudat la țară». Tot Neculce e cel care ne înfățișează pe Dosofteiu cu cuvintele de laudă pe care le-am citat la alt loc, iar vorbind despre M. Costăn, al cărui tragic sfârșit ni l-a descris atât de duios, găsește totdeauna cuvinte calde de apărare.

Astfel descrierea lui e totdeauna colorată, vie, amănuntele cele multe cu care o împetrișează li dau relief și ne face să-l urmărim cu interes. Ca un moș sfântos, ce e, ne povestește bunăoară despre șampania ce s'au băut la intrarea Împăratului în Iași, despre acel vin «dela Franțuji... care, îndată ce au băut

au înmărmurit toți de beți și n'au mai știut cum au dormit într'acea noapte, și Domnul, și boierii». Figurile sale nu-s nici odată căutate, podoabele stilului său sânt potrivite cu simplitatea felului său bătrânesc de a povesti. Un proverb popular, o citație din Biblie care circulă în gura tuturor — căci lui nu-i place să se împopoțoneze cu citații din scriitorii mari — iată mijloacele lui cele mai preferite spre a da plasticitate stilului său. Când Ilie Cantacuzino se împacă cu Grecul Morona, el exclamă: «calul râios găsește copaciul scorșos». Grecul lordache Ruset ține pacea ce o face cu Brâncoveanul «precum țin câinii Vinerile». Când candidatul de domnie voește să pară că nu el se îmbulzește la tron, ci că îl primește mai mult forțat de alții, Neculce zâmbește asemănându-l cu «fata ceea ce zice unui voinic: fă-te tu a mă trage și eu oi merge plângând», iar când Rușii cred că a lua tronul turcesc nu le va face nici o greutate, Neculce, mai experimental decât aceștia, dă bătrânește din cap, scriind: «Cum ar lua oarecine carpa unei femei din cap, așa țineau ei că ar lua și ar bate puterea împărăției turcești».

Dacă ar fi să facem o paralelă între ceilalți cronicari și între Neculce, atunci cel mai apropiat în felul de a povesti e Radu Popescu, care întocmai ca Neculce iubește amănunțele, îi place să descrie situațiile cu culori vii, cu un cuvânt, îi place să povestească. Și unul și altul rămâne personal de la un capăt la altul al cronicei sale. Dar ce deosebire între sufletul curat, între simțul de dreptate și spiritul aristocrat al lui Neculce, și între firea pornită spre ură și nedreptate, între lipsa de caracter și de cultură sufletească a parvenitului Popescu, care scrie ca să-și răzbune sau să-și facă mână bună la cei de sus! În privința firii sale Neculce se aseamănă cu Ureche și cu Miron Costân, cu acei boieri cu iubire de țară și cu patriotism cald, care iau pana în mână pentru ca să nu se uite trecutul neamului moldovenesc, Neculce nu are în măsură atât de mare ca Logofătul Miron discernământul istoric și mai ales, e mai puțin erudit decât N. Costân, de care se deosebește mai mult. Cultura lui nu întrecea pe aceea a boierilor de pe timpul său: cu greu va fi știut vreo boabă latinească sau elinească. Dar aceste cunoștințe nici nu le credea el necesare și simțea o repulsiune firească față de citațiile din autori streini. În prefața sa ne spune că și-a scris letopiseșul până la Duca cel bătrân «din izvoade ce le-a aflat

pe la unii și alții», dar mai ales «din auzitele celor bătrâni boieri», «iar dela Duca-vodă cel bătrân înainte, până unde s'a vedea la domnia lui Ioan-vodă Mavrocordat, nici de pe un izvod a nimărui, ce, am scris singur dintr'a mea știință câte s'au lămplat de au fost în viața mea. Nu mi-au trebuit istoric străin să citesc și să scriu, căci au fost scrise în inima mea».

Totuși respectul său pentru istoriografie și pentru istoricii erudiți îl face să se oprească un moment în felul de a scrie care-i convenea lui mai mult. Acest scriitor, care înainte de toate eră un povestitor, ar fi dorit să împodobească letopisețul țării sale cu legendele atât de interesante care circulau pe atunci din gură în gură. Scriitorul deprins a spune totdeauna cuvântul potrivit spre a învia pe un mort scump din istoria țării sale, găseă în aceste elemente tradiționale, povestite de bătrâni și cântate de popor, nota caldă, trăsurile caracteristice care ar fi dat povestirii sale asupra vremurilor de demult plasticitatea narațiunii evenimentelor contemporane. Dacă ar fi fost fără premergători, Neculce ar fi plâsmuit de sigur din aceste amintiri tradiționale o istorie vie și literară a neamului său. Dar cetind scrierile celorlalți, și mai ales ale lui M. Costău, observă asprimea cu care judecă acesta basnele și scorniturile lui Eustratie Logofătul, Simion Dascălul și Misail călugărul. Afară de aceea el rămase oarecum nedumerit văzând că M. Costău, care de sigur cunoșteă și el aceste tradițiuni, nu le-a dat nici o însemnătate.

Astfel el părăsește planul de a-și împodobi letopisețul cu ele; dar eră un om prea mult de gust, eră un prea mare artist, ca să renunțe cu totul la ele. Și de aceea și-a făcut socoteala în modul următor: basnele lui Eustratie și a celorlalți, «Miron Logofătul și cu Nicolae, fiul său, nu le-au scris, și-i ocărește; și se cade să-i ocărească unde face că sânt Moldovenii din tâlhari; bine face că-i ocărește și zice că sânt basne. Iară pentru Dumbrava-roșie, cum că au arat-o Bogdan-vodă cu Leșii, Miron Logofătul au lăsat de n'au scris; dară aceea zic să nu fie basnă; pentru neamul Movi-leștilor și cum li s'a numit acest nume dintru Ștefan-vodă cel Bun, «Moghilă», iar nu-i basnă; și altele multe n'or fi știut istoricii [streinii] ca să le pomenească toate. Deci o samă de istorii mai ales și noi nu le-am lăsat să nu le scriem; însă nu le-am scris la rândul lor, ce s'au pus de o parte; înaintea domniei Dobijei-vodă s'au scris; ce cine va vrea să le creadă, bine va

fi, iară cine nu le va crede, iarăși bine va fi; cine cum îi va fi voia, așa va face. Că mulți istorici străini în alte țări nu le știu toate câte se fac în alt pământ; tot mai bine știu cei de loc decât cei străini».

Astfel Neculce pune, ca un fel de introducere la letopisețul său, acea *Samă de cuvinte ce sânt auzite din om în om, de oameni vechi și bătrâni și în letopisețe nu sânt scrise*, în care păstrează anecdotele prețioase despre vremile apuse, din care peste 200 de ani, poeții noștri mari și-au scos motivele celor mai frumoase poezii epice românești. De aici a scos Bolintineanu subiectul baladei sale «Mama lui Ștefan-cel-Mare», de de aici C. Negruzzi și Alecsandri motivul poemelor lor «Aprodul Purece» și «Dumbrava Roșie». Neculce le-a adunat de unde le-a găsit, din popor și de la boierii bătrâni, la care se păstrau legendele orale despre începuturile familiilor boierești, precum e tradițiunea despre neamul Movileștilor.

În aceste patruzeci și două de anecdote, care se învârtesc în jurul persoanei lui Ștefan cel Mare, scrise de Neculce în felul simplu și naiv cum i s-au povestit, putem vedea începutul narațiunii epice în literatura română. Căci Neculce nu e numai un izvor nesecat pentru istorici, care din scrierile lui pot reconstrui și istoria culturală, pe lângă cea politică, a veacului XVII – XVIII, ci el, prin limba sa frumoasă, prin sinceritatea tonului, prin vioiciunea stilului și plasticitatea figurilor sale, e cel dintâiu povestitor literar de talent mare al nostru. Letopisețul său a fost cel mai citit dintre toate cronicile românești, ceea ce dovedesc multe copii în care ni s'a păstrat.

21. DIMITRIE CANTEMIR.

De la Ion Neculce, care fără să fie cel mai erudit fiu al timpului său, a fost cel mai puternic talent literar, ne îndreptăm la cea mai impunătoare figură a epocii noastre literare vechi, la acel scriitor, a cărei faimă a trecut granițele strimtei sale țări.

E *Dimitrie Cantemir*, Domnul Moldovii.

Tatăl său, Const. Cantemir, Domn moldovean dela 1685 până la 1693, a fost un om cu puțină știință de carte: abea știă să-și scrie numele. Ceea ce l-a ridicat, la bătrânețele sale, pe scaunul Moldovii n'a fost cultura, ci vitejia sa personală, de care a dat dovadă din tinerețe. Dar dacă el însuși eră lipsit de

lumina învățaturii, nu i-a lipsit înțelegerea pentru cultura de care voia să facă părtași pe fiii săi. Cel mai mare, Ant'oh, nu pare a fi fost accesibil pentru carte; în schimb, al doilea fiu, beizadeaua Dimitrie, are și aplecările și dorința necesară de învățatură, așa încât el, instruit de timpuriu de dascăli luminați și înconjurat de un mediu învățat, deveni un fenomen de erudiție pentru acest început al veacului al XVIII-lea.

Preceptorul său a fost acel călugăr grec și învățat scriitor al timpului său, mare predicator și pedagog în același timp, Ieremia Cacavela, pe care am mai avut ocazia să-l pomenim. Acesta l-a introdus în întâiele principii de filosofie, dându-i cultura clasică greco-latină a timpului, mai mult grecească decât latină. Mai târziu, Dimitrie Cantemir avu prilejul să-și completeze știința în cursul îndelungatei sale șederi în Constantinople, în cercul celor mai de seamă savanți ai timpului, Turcul Elfendi Saadi, filosof și matematician, de la care învăță turcește și cu care adesea are discuții de natură religioasă, filologul Iacomin și călugărul, mai târziu arhiepiscopul Meletie, un adept al filosofiei lui Tales și a lui Ioan Bapista van Helmont, precum și muzicianii Kiemani Ahmed, un Grec reneșat, și Angeli.

În cercul acesta, tânărul doritor de învățatură, care are și deosebite aptitudini muzicale și talent spre desemn, și-a câștigat o cultură enciclopedică și cunoștințele de limbi care l-au făcut renumit. Având probabil din fire predispoziții spre misticism, mediul savant în care trăiește nu putu decât să accentueze și mai mult această pornire firească, care-l face ca să iubească totdeauna figurile simbolice, să caute între argumentele sale cu predilecție pe cele mai complicate, să iubească chestiunile cele mai obscure și să caute, în exprimare, forma cea mai întortochiată. Din pricina aceasta, Cantemir, căruia i se cuvine cea mai mare stimă și admirație ca savant, nu e în stare să ne stârnească în aceeași măsură admirația ca scriitor, el nu ne poate încălzi și apropia de sine pe drumurile încălcitelor sale excursiuni savante.

S'a născut în 26 Oct. 1673. La 15 ani, în toamna anului 1688, el fu trimis de tatăl său, pe atunci Domn al Moldovei, la Constantinople, ca ostatec, în locul fratelui său mai mare, Antioh, care se întorcea în țară. Mai târziu el fu iarăși înlocuit

la Poartă de frate-său și, întors în Moldova, luă parte, împreună cu tată-său, la războaiele între Turci și Poloni (1692). «În ultimele evenimente îl vedem pururea amestecat. E întotdeauna

Desemnuri de ale lui DIMITRIE CANTEMIR
(După ediția Academiei Române).

lângă bătrânul Domn, împărțindu-și vremea între cărți și arme. Seara stătea până târziu lângă Constantin-vodă, un necărturar care iubea cartea și simțea dureros glumele făcute asupra «prostiei» lui, stetea lângă el — fiul așa de tânăr și tatăl așa de bătrân — și-i citea istoriile celor vechi, ori îi talmăceea din slavona sfânta Scriptură, ori îi citea cuvintele sf. Ioan Gură-de-aur. O scenă ducioasă din viața simplului trecut aceste lecturi târzii, la lumina lumânărilor, în vechiul palat pustiu al Domnului fără Doamnă, fără rude, fără adevărați prieteni, având pe lângă sine numai pe acest copilandru, care-i semănă așa de bine la chip și a cărui minte luminată eră atât de superioară minții lui naive. În marele jilț domnesc, bătrânul «ruman la față...», cu barba albă ca zăpada», cătând în umbra nopții la fruntea înaltă și largă a genialului său copil, care cetește pentru dînsul, neînvățatul, vechea înțelepciune vecinică a cărților...

«Dimitrie petrecu cu tatăl său sara nopții tragice în care se săvârși arestarea lui Veličko Costăni și el avu un rol în înscenarea care trebuiă să de pe vinovați în mâna Domnului lor. Nu numai atât. Învățatul beizadea a fost acela care a supravegheat executarea influentului și temutului Hatman. «Și au stătut acolo de față», acolo «înaintea porții la fântână», unde în cel din urmă ceas al nopții, calul lui Petrașcu Costăni se oprî, speriat, înaintea cadavrului aruncat pe stradă, în scumpele-i haine de mătasă, — și «au stătut acolo de față, pentru credință, până ce i au tăiat capul» (Iorga).

Cruzimea pe care a dovedit-o Dimitrie Cantemir în complicitatea omorului Costăneștilor e întâiul act în care se manifestă dorința lui de a domni, de a-și asigura cu orice jertfă acel tron al Moldovii la care se ridicase tatăl său din simplu oștean.

În anul 1693 Constantin Cantemir muri de un atac subit de apoplexie — pedeapsa pentru omorul Costăneștilor, murmurau boierii cu frica lui Dumnezeu. După recomandarea tatălui său, care pare a fi iubit mai ales pe acest fiu ce aveă în măsură atât de mare calitățile care-i lipseau lui, și având sprijinul boierilor puternici moldoveni, Dimitrie fu încoronat de Domn. Dar abiă o lună și câteva zile i a ținut domnia, din Martie până în Aprilie 1693, căci în primăvara aceluiași an și a vieții sale, el trebui să coboare de pe tron.

A fost coborât prin intrigele Domnului muntean, Const. Brâncoveanu, care erà dușmanul de moarte al Cantemireștilor.

Cantemir se retrase la Constantinopol, unde petrecu aproape toți cei șaptesprezece ani care trecură până la a doua urcare a sa pe tron. Aici, în societatea învățaților orientului turcesc, se ocupă cu studiile sale favorite. Dar nu acestea i-au fost singura sa ocupație. Căci cel doritor de domnie nu se putea

Portret din tinerețe al lui DIMITRIE CANTEMIR, descoperit într'un muzeu francez

(După N. Iorga, *Floarea Darurilor*).

lăsa învins de dușmanul său, oricât de puternic ar fi fost el, și în tot cursul acestui timp el întrebuițea cunoștințele sale personale și dibăciile sale de diplomat, spre a ajunge iarăși pe tron. Toți anii aceștia sânt umpluți de duelul celor doi mari măiestri ai intrigei, Constantin Brâncoveanu și Dimitrie Cantemir. Forțele

Palatul lui DIMITRIE CANTEMIR în Constantinopole
(După ediția Academiei Române).

lor erau egale, vaza lor de o potrivă, iar dacă învinsul a fost mai totdeauna Cantemir, cauza e că li lipseă cea mai puternică și eficace armă a timpurilor acestora, averile mari și făcătoare de minuni ale Brâncoveanului.

După răsturnarea lui Dimitrie Cantemir, tronul Moldovei fu ocupat de Duca, ginerile Brâncoveanului. Fiul Grecului ajuns din calfă de abager pe tronul Principatului românesc, eră un om deosebit de învâțat, dar stricat la suflet, care prin purtarea sa se făcû în scurt timp odios. În anul 1695 situația schim-

bându-se în favoarea Cantemireștilor, primul tronul Antioh, fratele mai mare al lui Dimitrie. E greu de admis că Dimitrie ar fi renunțat de bună voie în favoarea fratelui său, atras mai mult de iubirea cărților, decât de puterea domniei. Mai de grabă se pare că între cei doi frați există o înțelegere, ca Antioh să ia scaunul Moldovei, asigurând deocamdată familiei dinastia, iar cu puterea sa de domnitor pe deoparte și prin legăturile lui Dimitrie la Poartă pe de altă parte, să se submineze Brâncoveanul, pentru ca Dimitrie să ajungă Domnul celui alt Principat, cu mult mai însemnat și mai mare, al Țării-românești; astfel dinastia Cantemireștilor ar fi unit cele două țări.

Dimitrie, — care rămase capuchehaie moldoveană la Constantinopole, purtă cu grijă interesele fratelui său și căută, pe de altă parte ca să clatine vaza Brâncoveanului, care respinse cu trufie pețirea lui Antioh pentru una din fiicele sale. La 1697 Dimitrie participă la lupta Turcilor cu Nemții și eră în oastea musulmană, fugind cu ea, după înfrângerea rușinoasă dela Zenta.

De mult Dimitrie eră ca și logodit cu o fată a lui Șerban Vodă, cu care se căsătorî în anul 1699 la Brașov, unde mireasa lui, fratele și mama ei, petreceau în exil. Prin legătura aceasta cu cei fugiți dinaintea Brâncoveanului aveă să se accentueze și mai mult ura între cele două familii. Cu toate uneltirile acestuia, nunta se făcu în Iași după Ispasul aceluiași an. Dar Brâncoveanul se răzbună în alt chip. Pările sale și pungile cu bani răsturnară în anul următor (1700) pe Antioh din scaunul Moldovei, pe care nu-l putu ocupa nici după trei ani, când Constantin Duca fu a doua oară detronat, în favoarea boierului pământean Mihaiu Racoviță.

Steaua Cantemireștilor păreă a fi apus pentru totdeauna, căci Mihaiu Racoviță izbuti să adune în jurul său, îmbunându-i, pe toți boierii țării, atât pe partizanii Ducăi, cât și pe ai Cantemireștilor. Dar în vremile acestea de surprinderi, s'a putut întâmplă, ca chiar peste un an și jumătate, Racoviță să cadă, iar în locul lui să ajungă, la 1705, din nou Antioh, care domni până la 1707, ca să fie înlocuit iarăși prin Racoviță, iar acesta, la 1709, prin Nicolae Mavrocordat.

Un moment se păreă că aveă să se facă pace între Brâncoveanu și între Dimitrie Cantemir, obosiți amândoi de lupta

crâncenă ce-și dădeau. Constantin mijlocul pacea și se îndatoră să plătească lui Dimitrie o însemnată pensie anuală.

Nu însă acestei împrejurări se datorește, în anul 1710, suirea lui Dimitrie pe tron, ci cauzele ei au fost altele.

Între Turcia și Rusia situația politică se înăsprise. Un războiu devenise inevitabil. Turcii nu aveau încredere în Brâncoveanu, care cochetă în aceste timpuri, când nu se știa cine va fi învingătorul, și cu Nemții și cu Rușii, căutând să păstreze în același timp, pe față, bunele relații cu Poarta. Domnul Moldovean, fiul Exaporitului, eră un bun credincios al Turcilor, dar nu eră bine văzut în țară, îndușmându-se cu mulți boieri, pe care li persecută sau li trimisese peste hotare. Poarta trebuia deci să aibă în Moldova un Domn pământean, cu legături familiare printre boieri, capabil de a răsturnă pe Brâncoveanu. De aceea când Mare-vizir deveni un prieten al lui Dimitrie Cantemir, acesta îl propuse Domn, ca pe fiul unui vestit războinic și credincios Porții și ca pe un dușman vechiu al lui Brâncoveanu. Cu onoruri deosebite și cu scuteli de cheltuieli, Dimitrie Cantemir urcă scaunul Moldovei la anul 1710.

Și iată că acest protejat al Turcilor deveni prietenul dușmanilor lor, al Rușilor. Schimbarea această de ținută, care e o trădare în același timp, se explică ușor. Turcii, care îl iertaseră de biruri, începură în curând să i le ceară, supt alte forme, pe când vistieria eră goală, și nu aveă de unde să se umple. În înfrângerea teribilă dela Zenta, Dimitrie Cantemir, care cunoștea mai bine ca oricine altul istoria otomană, va fi zărit apunerea puterii turcești, pe când în est Petru cel Mare ridică statul rusesc. Din punct de vedere politic, Cantemir crezută deci că e mai prudent să părăsească pe cei slăbiți și să se alieze cu creștinii și ortodocșii, cărora le surădeă viitorul.

De aceea Dimitrie Cantemir trădă pe cei ce l-au ridicat pe tron, — și căzută. Din Noemvrie 1710 până în lunie 1711 i-a ținut domnia și după 7 luni o pierdută pentru totdeauna, căci Țarul, în care mulți vedeau un zeu cuceritor, a fost învins. Astfel, am pierdut pe Antioh, marele fiu al lui Cantemir, care deveni Rus, — altfel, am fi ajuns Români pentru veacuri în împărăția colosului vecin.

Lui Petru cel Mare, în pacea dela Stănilești, i-au cerut Turcii extradarea lui Cantemir, trădătorul. Sfetnicii săi îl sfă-

DIMITRIE CANTEMIR, Principele Moldovii
(După Gr. G. Tocilescu, *Hronnicul*).

tui au să împlinescă această condiție, «să nu lase să piară pentru un singur om o oaste atât de numeroasă». Petru însă a răspuns «cu o inimă într'adevăr împărătească»: «Aș putea să dau Turcilor toată țara până la Cursc, fiindcă am speranță de a o recuceri, dar sunt nici un chip nu-mi pot călca cuvântul și să extraderez pe un principe, care pentru mine și-a părăsit principatul; căci este cu neputință de a recâștiga onoarea odată pierdută».

Astfel Cantemir își părăsi țara cu câțiva boieri, între care și Neculce, și plecă cu Petru cel Mare în Rusia. El ceru țara Harcovului, cu toate veniturile, zicând că «țară au lăsat, țară să-i deie; și pe toți Moldovenii el să fie mai mare; că ce va fi voia lui, volnic să fie să facă, și fără ucazul lui nime să nu fie volnic a merge nicăiri, și alte multe ca acestea». Dar cererea lui nu fu ascultată și i se dădură numai «o mie de dvoruri în țara Moscului, care acea mie de dvoruri cuprinde 50 de sate și oameni ca 15 mii», și afară de aceea «câte 20 de pungi de bani pe an, cari fac 6000 de ruble și două părechi de case frumoase în Moscva».

Astfel începură desiluziile pentru cel menit ca să fie domnitor și redus la simplul rol de boier. Soția sa, Casandra, fiica lui Șerban-Vodă, murì în 1713 de inimă rea, lăsându-l cu patru feciori, între care cel mai mic eră Antioh și două fete.

El se făcuse «încă și mai rău și mai iute la beție și se scârbea de fiice și ușa îi eră închisă». Incetul cu Incetul Cantemir s'a înstreinat tot mai mult de țara sa, devenind un curtean și consilier al lui Petru cel Mare, căsătorindu-se cu frumoasa princesă de Trubetzkoi, devenind insoțitorul lui Petru în pelegrinajele sale, în calitate de orientalist diplomatic și talmaci. Când, la 1714 (11 Iulie), Academia din Berlin îl alese de membru al ei, fostul voievod moldovean abia mai eră Român.

Abia când boala de care suferea, diabetul, îl doborî, la 1722, abia atunci îl apucă dorul de țara în care s'a născut și pornì, cu voia țarului, la începutul anului 1723, din Astrahan spre Moldova. A murit, înainte de a fi împlinit cincizeci de ani, în August 1723.

Opera lui Dimitrie Cantemir e mare, căci acest erudit al timpului său a găsit, în tot cursul vieții sale, vremea pentru

Ilustrație din DIVANUL lui CANTEMIR (1698)
 (După I. Biann și N. Hodoș, *op. cit.*)

Indeletniciri literare. Avem din copilăria lui, în latinește, niște încercări de scrieri filosofice confuze, care n'au alt merit decât să ne arăte cât de pronunțată eră încă din juneță aplecarea lui spre gânduri și expresiuni încalcite și obscure.

La 1698 apare în tipografia din Iași opera sa filosofică, închinată fratelui său și intitulată: *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea sau Giudețul sufletului cu trupul*. E o operă, de compilație filosofico-teologică, în care autorul încearcă să arăte însușirile superioare ale sufletului față de trup. Din această întâia lucrare a lui Cantemir în limba română se poate prevedea cum vor fi operele lui viitoare. Lui îi lipsește absolut înțelegerea pentru firea limbei poporului său, pe care o cunoștea bine, dar pe care n'o știă prețui. În loc ca din această lucrare să fi făcut întâia scriere filosofică în limba noastră, el schimonosește limba în mod atât de barbar, după sintaxa și topica limbei latine, și de multe ori numai din tendința de a fi cât mai sucit în expresie, încât avem fraze ca: «când pe lume prunc te-ai născut, aceasta să ști, că nu pentru alta în lume te-ai». Și de altfel, conținutul operei e atât de strein cugetării limpede, atât de puțin potrivit cu cursul logic al unei minți serutătoare, încât nu credem că în afară de dascălul său Ieremia Cacavela, care o laudă într'o prefață tot atât de încurcată, să fi fost gustată vreodată.

Pe la 1705 termină scrierea sa care e cea mai caracteristică pentru felul său de a face literatură, acea ciudățenie, numită *Istoria ieroglifică*.

Precum în «Divanul lumii» regretăm că întâia operă filosofică în limba română a fost apucată greșit și în loc ca autorul ei să devină un precursor, ocupă un loc izolat, rămas din fericire fără urmași, tot astfel Istoria ieroglifică ne inspiră același sentiment de regret, căci în el avem întâiul roman istoric-social, care însă, prin felul ciudat cum a fost conceput, n'a putut rămâne în literatura noastră.

În prefață Cantemir ne spune că el n'a voit să facă istoria timpului său, ci că pe el l-a atras mai mult partea socială a întâmplărilor contemporane. E vorba despre cei dintâi ani ai veacului al XVIII-lea, epoca aceea, pe care, schițând viața scriitorului, am cunoscut-o determinată de intrigile țesute la Constantinopole. Cât de prețioasă ar fi fost scrierea lui, dacă cunoșcător cum eră al tuturor «amestecăturilor» ce se făceau pe

acest timp la Poartă, știutor al obiceiurilor și al persoanelor de pe atunci, inteligentul tânăr ne-ar fi dat, dacă nu un roman în sens modern, căci acesta nu eră posibil pe atunci, cel puțin un tablou discret, cu reticențe atunci când considerații politice nu-i permiteau să vorbească deschis, dar cu o descriere bogată a mediului social. Pentru o astfel de operă însă Cantemir eră prea erudit și prea angajat însuși în lupte.

Trebuindu-i o urmă pe care să calce, el se întoarce tocmai în secolul al III-lea, la «Istoria Etiopicească» a lui Iliodor, și concepe ideea curioasă — dar în consonanță cu gusturile sale pentru simbol și alegorie — de a înlocui persoanele active prin animale, căutând pentru fiecare pe acel dobitoc care corăspunde mai mult firei acelei persoane. În acest chip și cu limba întortochiată credeă el că va puteă aduce și pe Români «spre deprindere ritoricească» și va aveă ocazia să-și plaseze mai bine neologismele sale și sentințele adunate «prin osteneala a câtăva vreamă». La începutul scrierii se dă o explicare sau «o scară a numerelor și cuvintelor streine tâlcuitoare», iar la urmă «o scară a numerelor și cuvintelor ieroglificești tâlcuitoare», din care aflăm că lupul e Bogdan Hatmanul, vulpea: Ilie Stolnicul, bursucul: Lupul Vornicul, cămila: Mihalacii Racoviță, momăta: chipul voroavei munteneșă, priveghitoarea: Cacavela, începutul a sfârșitul s: Adrianopolis, mola din blane: Athanasie Papazoglu, boul: Donici logofătul, etc.

Subt astfel de hieroglife, pe care le explică la urmă cu alte hieroglife (cu cifrele arabe corăspunzătoare literilor alfabetului cirilic), simțindu-se mai la adăpost, a dat voie liberă sentimentelor sale de ură și de părțimire pentru persoanele care îi erau dușmănoase și pentru cele pe care le agreeă. Cu toate aceste, personagiile sale travestite în animale îl fac uneori să uite hieroglifica istorisire și în povestea sa se amestecă povestiri despre animale, fără simbol. Astfel e istorioara despre cei doi lupi și despre căne, astfel cea despre furnică, care fură cu-rechiul «guziului» și-i pedepsită pentru furtișag de pasărea care o mănâncă, iar aceasta, pentru lăcomie, de șoarecele, care-i atacă puii, iar acesta, pentru «simeție» de măță, aceasta, pentru pismă și viclenie, de dulău, acesta, pentru vrăjmășie și mândrie, de lup, acesta, pentru veche dușmănie, de pardos, acesta pentru obraznică bărbăție, de cioban, acesta, pentru trufie, de oștean,

iar acesta, cade și el cu capul într'o piatră, luându-se după un iepure. Tocmai invers decât fabuliștii de mai târziu, Cantemir nu întrebuințează acest gen pentru aluziuni politice — când restul cărții e plin de ele — ci numai de dragul povestirii și a sentințelor morale, dintre care cele mai multe sânt banale, unele însă pline de înțelepciune, altele, mai puține, chiar frumoase, precum: «Căci pravul casii după măturat, deși se rădică și în razele soarelui gioacă, însă nici razele soarelui a nu lovî opreaște, nici pașii celui ce prin casă umblă contenează».

Câteodată povestitorul se avântă chiar la forma versului. Aceste versuri însă sânt toate cam de tagma celor pe care le cântă păsăruica, atacată de șoarece:

A lumii cânt cu jale cumplită viața
Cum se treace și se rupe, ca cum ar fi o ață ...

— un plagiat aproape verbal din M. Costăn.

Tânăr și bătrân împărații și săracul
Părintele și fiul, rușe și alalt statul,
În zi ce nu gândește, moarța îl înghite
Viilor rămași otrăvite de cușite, etc.

Timpu cât a stat Cantemir la Constantinopole l-a întrebuințat pentru studii referitoare la istoria imperiului otoman. Dar luptele politice, în care era angajat, nu-i dădeau răgazul necesar pentru compunerea unei opere în proporții mai mari. Abia mai târziu, fiind în Rusia și petrecând în retragere pe moșiile sale, unde se plânge că-i lipsește biblioteca necesară, își scrie el operele care i-au ridicat faima. După-ce Academia din Berlin îl numise, la 1714, membru al ei, el se simți dator să-i trimeată acele lucrări pe care le așteptau colegii lui, despre țările orientale, atât de puțin cunoscute lor.

Cea dintâiu lucrare, scrisă — precum a dovedit dl Iorga, între anii 1715 și 1716 e *Istoria imperiului otoman*, sau, cum o numea el, căci eră scrisă în latinește: «*Historia incrementorum atque decrementorum aulae othomanicae*».

Istoria Turcilor e tratată mai ales după izvoare turcești, și chiar în spiritul acestor izvoare, cu laude oficiale pentru Sultani, care sânt lipsiți de caracterizări precise. Meritul principal al lucrării stă în partea a doua a cărții, în care Cantemir adaogă o mulțime de note bazate pe experiența lui, foarte prețioase pentru cunoașterea vieții otomane. Adesea se refle-

clează în scrierea aceasta și istoria Țărilor române. Mult timp, până la Hammer, care prin scrierile sale a făcut-o inutilă în partea dintâiu, scrierea aceasta eră izvorul de căpetenie pentru istoria otomană pe care cu două sute de ani mai târziu aveă să o scrie din nou tot un istoric român, dl Iorga.

Scurt timp după această operă, a scris Cantemir, răspunzând unui îndemn venit dela colegii lui din Berlin, «cam pe la 1716» o descriere a țării sale în latinește: *Descriptio Moldaviae*, pe care o numeă, în limba sa: «Cartea hotărîrii Moldovei» sau «Geografia Moldovei». Opera nu-i terminată, căci în cursul scrierii ei (precum se dovedește din multe mărturisiri ale autorului) se născu în mintea lui planul de a da nu numai o geografie, ci și o istorie a țării sale. Cu cât studiul intens al poporului său îl făcu să-l cunoască mai bine științificește, cu atât i s'a mărit și entuziasmul și iubirea lui pentru el. Astfel știrile reci și adesea desprețuitoare despre Români, din «*Descriptio*», nu mai corespundeau convingerilor sale de mai târziu, și el se întoarce la manuscrisul său, făcând unele rectificări. Dar îndreptările finale, schimbările știrilor greșite, care le dăduse el străinilor despre poporul moldovean, nu mai aveă vreme să le îndeplinească.

Totuși această *Descriere a Moldovei* e cea mai importantă din scrierile sale, jodecând după folosul pe care-l mai putem aveă astăzi din ele. Am văzut că în «*Divanul*» și «*Istoria hiroglifică*», deși abordează niște genuri literare încă neatinse la noi, n'a izbutit să fie un precursor. Hronicul, deși o operă mare și menită să producă, în alt mediu și în alt timp, o evoluție a spiritelor a rămas, precum vom vedeă, necetit, iar când a fost reînviat, nu mai aveă rost, căci eră întrecut.

Dar *Descrierea Moldovei* va rămâneă pururea unul din cele mai prețioase izvoare pentru cunoașterea vieții politice și sociale a Moldovenilor din acel timp. Ea e înainte de toate o dovadă eclatantă despre spiritul larg și aptitudinile lui Cantemir ca om de știință. Acest spirit științific se vădește de altfel din multe cuvinte ale sale: «Sufletul odihnă nu poate află, până nu găsește adevărul, care îl cearcă oricât de departe și oricât de cu trudă i-ar fi a-l nimeri».

Cu cât un lucru pe care îl descrii ți-e mai la îndemână și trece de mai cunoscut, cu atâta va fi mai grea descrierea

lui. Un lucru extraordinar, cum e un fenomen al naturii, o excepție în legile firii, e ușor s'o schițezi, după ce ai descoperit-o căci dacă relevezi câteva trăsături, ai dat o schiță din care ușor se poate completa o imagine. Când însă ai să descrii un lucru cunoscut de toți, atunci e greu să scoți la iveală tocmai ceea ce, fiind în văzul tuturor, pare atât de firesc, încât cu greu îl găsești vrednic de indicat. Dacă deci streinii, medici și diplomați, atașați pe lângă Domnii români, ne-au dat în vechime câteva dintre aceste descrieri, mai mult fragmentare, lor le eră ușor să descopere, prin asemănare, sau, mai bine zis, prin contrast cu țările lor, trăsurile caracteristice pentru țara și poporul românesc. Când însă un Român, fie el și atât de călătorit ca D. Cantemir, a știut să ne dea acea Descriere, care e pentru noi cel mai prețios tablou al Moldovei de pe acel timp, e o dovadă că autorul ei aveă spiritul științific de a distinge tocmai acele părți care puteau interesa și pe un strein.

De fapt, opera aceasta a lui Cantemir nu e o simplă geografie fizică sau politică. De sigur că descrierea țării cu munții, orașele și râurile ei, pe care le desemnează într'o hartă precum se făceau pe acele timpuri, de sigur că excursiile istorice, care se ocupă și de originea acestui popor, sânt interesante, dar mai prețios e ceea ce ne spune despre obiceiurile țării, despre firea Românului și despre cultura lui. Ni se dă descrierea ceremoniilor de Curte și de întronare, a alaiurilor, obiceiurilor la confirmare și mazilie, se vorbește despre boieri, judecăți, negustori, țărani, religie, cult, superstiții, despre limbă, cultură și literatură.

Cantemir e un precursor și în «*Hronicul*» său. Nu pentru că ar fi cel dintâiu care a accentuat originea romană a popoului său, ci pentru modul de a trata acest subiect, care e același ce, independent de opera lui, a fost urmat de Ardelenii dela sfârșitul veacului al XVIII-lea. Ca și aceștia, Cantemir a fost un cunoscător al limbei latine și un erudit, căruia li stăteau la îndemână izvoare istorice cu mult mai bogate decât înaintașilor săi. Și ca și aceștia, dar spre deosebire de Costănești și de Cantacuzino, recunoașterea originii noastre strălucite îl entuziasmează, îl face să aprofundeze chestiunea și să o trateze cu pasiune și cu mândrie.

Cantemir e întâiul latinist român. Și dacă precursorul a

rămas și în privința aceasta fără urmași, de vină e nenorocul său: opera sa, pe care o revăzuse în timpul din urmă de patru ori, spre a o da la tipar, a rămas între manuscrisele înstreinatului necitită, necunoscută și nepublicată, îngropată în Arhivele

Harta Moldovei de D. CANTEMIR.
(După ediția Academiei Române).

rusești. «Făclia care cădea din mâinile slăbite ale lui Cantemir nu fu ridicată de contemporanii săi și lumina i se stinse» (Iorga). Când în anul 1783 o cunoscă Mitropolitul Veniamin și o transcrise și când în 1835—1836 o publică Săulescu, într'o formă latinizată, ea nu mai eră actuală, ea eră întrecută de școala ardeleană.

Planul lui Cantemir erà mare, ca toate planurile sale: voià să scrie istoria tuturor Romànilor dela începuturile lor. Nu ajunsese însà să-și desàvârșească ideea, din pricina ocupațiilor sale diplomatice și a slăbirii sale fizice, încât partea a doua, care aveà să ne prezinte istoria Romànilor de la descàlecături încoace, rămase nelucrată.

Cantemir nu începe Hronicul său de la Traian, ci îl începe cu Grecii și cu Aeneas. Este în acest început de sigur și o dorință de a străluci cu cunoștințele sale, o sete de a-și arăta erudițiunea. Dar totuși e o deosebire între acest fel de a începe istoria Romànilor, la Cantemir, și între plecarea dela facerea lumii, la N. Costăn. Acesta din urmă aveà numai dorința de a scrie mai mult decât predecesorii săi, având astfel ocazia de a-și arăta mai temeinic cunoștințele; la Cantemir, dimpotrivă, începutul acesta izvoreà din convingerea sa istorică. Precum va accentuà mai târziu Petru Maior curajul neatinsă a sângelui nostru roman, în același mers de gândire, proprie direcției latiniste, ne spune Cantemir, că în luptele între Traian și Daci, acești din urmă au fost extirpați cu desàvârșire, că sângele nostru nu conține nici o picătură din sângele acestor barbari și prin urmare — așa trebuià să fie mersul logic al gândirii — noi sântem curat Romani. Istoria noastră deci nu începe cu Traian, ci cu eroul Aeneas, și deoarece Romanii sânt — pentru acest copil al secolului său — urmașii Grecilor, începutul istoriei noastre este identic cu începutul Grecilor mitici. Toate celelalte popoare europene ne sânt inferioare ca noblețã a firii și a originei, chiar celelalte popoare romanice, care sânt corcote cu barbari. Astfel, cel ce în «*Descriptio Moldaviae*» nu aveà încă conștiința națională deșteptată, acuma e răpit, din ce înaintează, tot mai mult de sentimentele sale românești și cu un dispreț suveran face glume mai ales pe seama vecinilor noștri, rãzând de «*stâlpul de marmurã bulgãresc*» și bătându-și joc de minunile povestite în analele sârbești: «*aicea cetitorul trebuie să-și oprească rãsul, cãci minune sârbească se povestește*».

Toată puterea sa de argumentație și-o pune mai ales în serviciul acelor cauze, care ar puteã aruncã cea mai micã umbrã asupra romanității noastre curate, apãrã cu vervã continuitatea noastră, nu poate admite cã înainte de descàlecãri să fi fost pustii țãrile române, ci afirmã cã Romanii s'au retras numai în

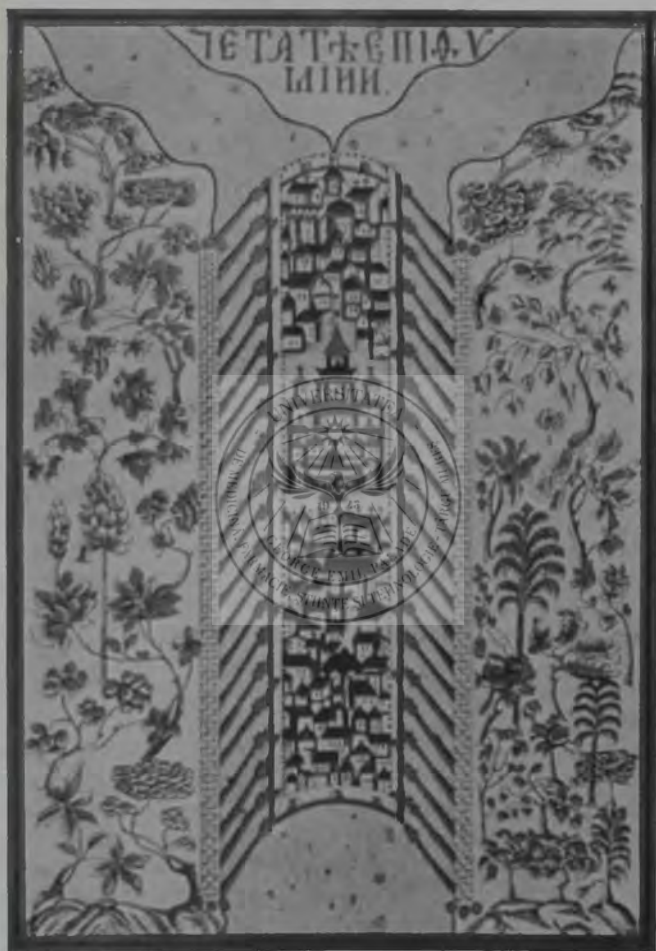
Ardeal dinaintea Tătarilor, dând un mare contingent nobilimei ardeleni, iar când Tătarii s'au depărtat, ei au revenit în locurile lor. Sentimentul aprins aprinde fantazia și Cantemir trebuie să admită că Radu Negru și Dragoș, dacă n'au fost frați, erau cel puțin veri. Noi am continuat cultura romană, în Orient, noi am oprit pe Turci în năvala lor, iar când Bogdan Orbul se supune Turcilor și le plătește tribut, cu o istețime de om răpit de credința sa, Cantemir zărește și în acest fapt o victorie a noastră: Primind condițiunile acestea, nu noi ne înjoseam, ci Turcii călcau pentru întâia oară legile pe care li le dictă Coranul față de cei învinși.

Cu o deosebită inverșunare pleacă împotriva celor ce ne-au defăimat vre-odată, contra părerii că «Vlah» s'ar derivă din Flaccus și mai ales contra acelor «băsnuitori» Simion dascălul, Misail călugărul și Eustratie logofătul, care ne iăceau tâlhari. Conștiut de tăria argumentelor și mai ales a argumentării sale, li citează adesea înaintea severului său tribunal: «Vino acum aicea, cinstiute în basme Simioane și teaca minciunilor, Misail».

Din potrivă, față de greșile lui Ureche și ale Costăneștilor este iertător: «Sărmanul Ureche s'a lunecat» și el cu etimologia cuvântului «Vlah», dar a făcut-o din lipsă de cultură superioară, «greșește săracul Nicolae Costăn, Dumnezeu să-l ierte», «Ce noi mai mult dintre ceale omenești pe omul trecut nesupărându-l, în cursul Hronicului... vom arăta, așa cât și el, Dumnezeu să-l pomenească, de-ar fi viu și să vază istoricii — pre care poate fi în viață a-i vedeă nu i s'au tãmplat, — singur greșala sa cu dragă inimă ar mărturis!».

Planul său, de a scrie toată istoria Românilor, Cantemir nu și-l putu aduce la îndeplinire. Totuși ni s'au păstrat două fragmente mai mari din istoria mai nouă a Moldovei și a Munteniei, care aveau să formeze, după cum crede dl Iorga, niște capitole în această a doua parte a Hronicului, și pe care le-a scris înaintea celorlalte, tratând timpurile mai nouă și deci mai apropiate de el. Unul dintre ele este o biografie dezvoltată a tatălui său, scrisă pe la 1716, latinește, *Vita Constantini Cantemyri*, în care după un excurs asupra originii familiei lor descendentă din nobili tătari, se dă istoria Moldovei sub înaintașii imediați ai lui Cantemir și sub acesta până când ajunse pe patul morții.

Cetatea Ilii, desemnată de D. CANTEMIR.

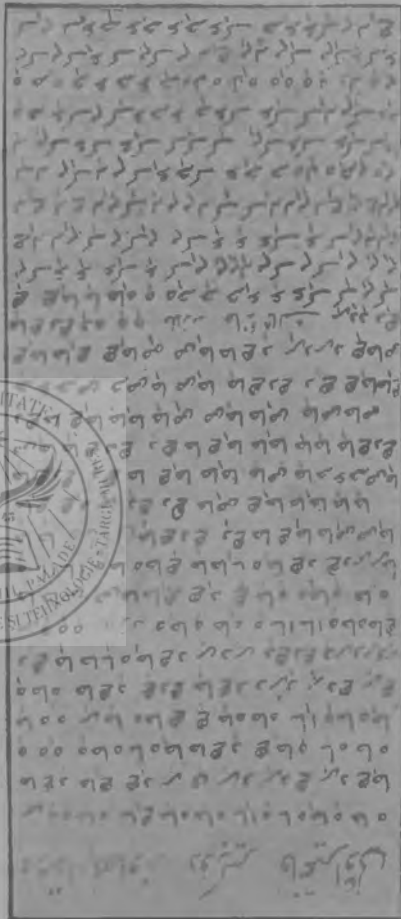
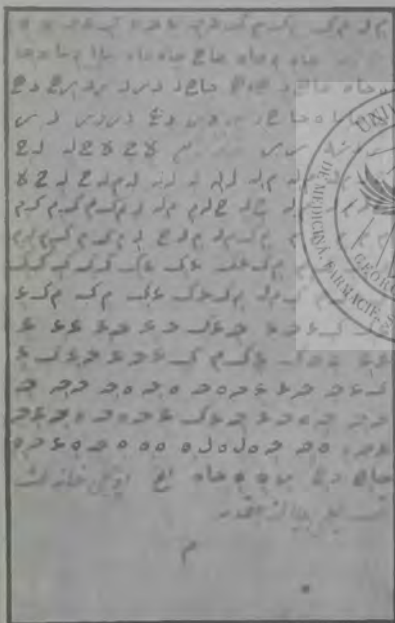
(După ediția Academiei Române).

Cantemir e părtinitor cu prietenii, e un penegirist al tatălui său și e crud cu vrăjmașii săi. Cu multă istețime știe să scoată în relief părțile frumoase ale părintelui său, și cu tot atâta măiestrie știe să aducă motive prin care să dăm dreptate lui Cantemir chiar atunci când a comis fapte condamnabile. Firește că dușmanii săi, înainte de toate Brâncoveanu, nu-s cruțați cu nici o ocazie. Aceeași critică severă față de Brâncoveanu și de Cantacuzinești o aflăm și în a doua scriere, în *Evenimentele Cantacuzinilor și Brâncovenilor*.

Dimitrie Cantemir a fost un om fără noroc în viața sa și tot fără noroc apare și ca scriitor. În toată epoca veche a scrisului românesc nu există o altă figură atâta de impozantă ca a lui, — numele său figurează între învățații mari ai lumii pe pereții bibliotecii Sainte Geneviève din Paris — și cu toate acestea el e poate scriitorul care a avut mai puțină influență asupra contemporanilor și urmașilor săi.

Având dela fire o inteligență extraordinară și o putere de muncă neobișnuită, un interes științific neobosit și un talent multilateral, fiind instruit ca nimeni altul dintre contemporanii săi, el a deschis prin aproape fiecare scriere a sa o cale nouă. Dar, afară doar de «Istoria imperiului otoman», care mult timp a rămas neîntrecută, și afară de «Descrierea Moldovii», din care și azi istoricii — trecând cu vederea unele greșeli aproape de neînțeles — pot scoate învățături, toate celelalte scrieri ale sale nu s'au putut naște spre a trăi. Filosofia lui plină de misticism n'o poate urmări o minte deprinsă a gândi limpede, romanul său social rămâne neînțeles, din pricina încălcitelor alegorii, iar scrierea sa de polemică și de apărare a originii și continuității noastre, în loc să devină opera de îndrumare a unei școli nouă, a rămas uitată și necităată până când devenise un anahronism. Doar compozițiile sale muzicale — el a inventat și un sistem nou de adnotație pentru muzica turcească — mai trăesc și azi în Orient într'o formă schimbată subț povara anilor. Uitarea care l-a înfășurat nu se explică numai prin lipsa de răspândire a operelor sale, ci și printr'un păcat mare al felului său de a scrie. A fost prea mult stăpânit de moda veacului său, căreia i-a jertfit claritatea stilului, a fost prea mult copilul vremii sale manierate, ca să poată trăi dea-

supra vremilor. Cultura lui neizvo-
rând pe pământul românesc în care
s'a născut, de care însă a trăit de-
parte aproape toată viața sa, face ca
scrierile sale să nu poată deșteptă
acorduri în sufletele cetitorilor săi ro-
mâni.

Cântec («peşrev») turcesc cu adnotația muzicală a lui D. CANTEMIR.
(După T. Burada, *Serierile muzicale ale lui Dimitrie Cantemir*.)

CAPITOLUL IV.

Epoca de decadență.

22. PRIVIRE GENERALĂ.

Secolul al XVIII-lea însemnează întronarea culturii grecești în Principatele române și, deodată cu ea, înstreinarea treptată a claselor conducătoare de cultura națională. Limba grecească devine limba de salon, a claselor culte, ea se introduce în oficii și încetul cu încetul se furizează și în biserică, e stăpânitoare în școli și se vorbește la Curțile Domnilor. Sântem în plină epocă fanariotă. Aceste cuvinte au devenit pentru noi un fel de formulă care ne amintește vremuri triste, când pe tronurile Țărilor române domneau suflete de negustori streini sau înstreinați, încunjuțați de o boierime cu moravuri destrăbălate, fără durere de inimă pentru suferințele țărănimii stoarse, asupra căreia se revărsau războaie necurmăte, pustiri și foamete, când țara eră bântuită de cîrcoi și ciumă, iar din corpul ei fură rupte cele două provincii spalate de apele Prutului. Ca orice formulă însă, și aceasta e unilaterală, și ar fi greșit să credem bunăoară că în epoca fanarioților cultura ar fi decăzut în Țările române. Dimpotrivă, vedem desvoltându-se chiar o viață culturală remarcabilă: cele peste 300 de cărți tipărite în Principate între anii 1720 și 1820 o dovedesc în deajuns. Între Domnii cari au stat în vremea aceasta pe tronurile române întâlnim pe căliva cu o deosebită dragoste de carte. Nicolae Mavrocordat își publică scrierile grecești la Lipsca și Londra și, ca Neagoe Basarab, scria «Învățăturei cătră fiul său Constantin». Gheorghe Mateiu Ghica și căliva dintre urmașii săi au adus legi dintre cele mai înțelepte pentru prosperarea școalelor. Dar boierimea înstreinându-se tot mai mult de limba și de obiceiurile românești, găsind plăcere tot mai mare să vorbească limba «cea subțire» a Curții, decade și istoriografia noastră, care în toată epoca veche a avut pe cei mai străluciți reprezentanți ai ei în clasa boierească. Afară de câteva excepții, cronicarii și scriitorii poartă de aci înainte nume grecești, ei se cheamă

Epoca
fanariotă

Amiras, Daponte, Fotinb, Filipide ș. a. Tot grecește se scriu de acum codificările de legi (codul Ipsilanti și Caragea) și în școlile grecești întemeiate de Domnii țărilor române vedem născându-se o renaștere a studiilor eliniste și o luptă aprigă a juriștilor pentru «catharevusa». «Alături, sau în locul ciaslovului și octoihului, dascălii greci citeau cu învățăceii lor poemele omerice și tragediile lui Sofocles, dialogurile lui Platon și pe ceilalți clasici... Se întințează biblioteci bogate, în care ... se află clasici greci și latini, toată literatura bizantină, cărți de filosofie și de astronomie... Numai în București erau trei biblioteci publice în sec. XVIII» (D. Russo). Între dascălii renumiți ai Academiei grecizate din Iași întâlnim între anii 1760 și 1773 pe eruditul Chiriac Cercel, Aromân de origine. Dar cultura ce se răspândeă din aceste școli se restrângeă exclusiv asupra claselor suprapuse, înstreinându-le și mai mult de cultura lor națională. Astfel înflorirea elinismului în Principate e identică cu decăderea literaturii naționale. Abia când, prin îndreptarea culturii grecești spre apus, s'au stabilit legături tot mai strânse cu Franța, începe să se producă o renaștere și în spiritul public din societatea românească. Dar cu această influență se deschide epoca nouă a literaturii noastre.

Literatura religioasă.

În timpul acesta de apatie generală pentru tot ce e românesc, biserica menține tradiția literară și deși și în sânul ei pătrunde în parte grecizarea, totuși în ceața generală care acoperea nădejdiile pentru viitor, apar ca niște puncte luminoase figurile câtorva arhipăstori și călugări cu tragere de inimă pentru limba și cultura românească.

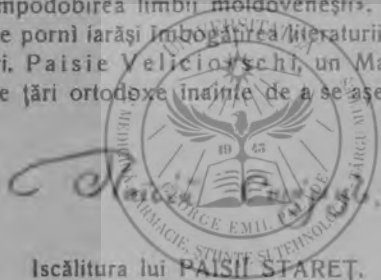
Damaschin și Chesarie

În Țara românească, după activitatea bogată a lui Antim Ivireanul, tipărirea de cărți bisericești române s'a continuat, chiar sub episcopi de origine grecească. Traducerile lui Damaschin văd acuma lumina tiparului. Cel mai însemnat între urmașii lui Antim a fost Chesarie (Halepliu), episcopul de Râmnic (1773—1780), sub care s'a început (dela 1776) publicarea *Mineelor*, o operă monumentală, în douăsprezece volume în folio, tradusă din grecește, în care se utilizează în parte și «Viața sfinților» de Dosofteiu. Chesarie aveă o cultură remarcabilă, cunoscând, afară de grecește și limba rusească, franceză și latină. Astfel se explică, că în prefața unei cărți de Minee găsim

cuvintele cu totul neobiceșnute în Țara-românească în timpul acesta: «Aflu linia neamului românesc din vechiu trăgându-se din slăvit neam al Romanilor (Valahii numindu-se după limba slovenească), a căror slavă au strălucit împreună, unde și-au ținut și soarele razele».

În Moldova de asemenea întâlnim, către sfârșitul veacului, arhipăstori luminați, înainte de toate pe cei doi Iacov, pe Iacov Putneanul, care scria singur sau îndemnă pe alții la scris și care, retras mai în urmă în mănăstirea Putna, o reorganiză, aducându-o din nou la înflorire, și pe Iacov Stamati, de origine ardelean, care cită pe Montesquieu, iar în raportul cel înaintă Domnului asupra școalelor, cerea reforme din cele mai înțelepte, dorind între altele instituirea unui profesor de latină, care prin predarea gramaticii latine să înlesnească «îndreptarea și împodobirea limbii moldovenești». În același timp, în mănăstiri se porni iarăși îmbogățirea literaturii bisericești prin nouă traduceri. Paisie Veliciovski, un Malorus, care cucerise multe țări ortodoxe înainte de a se așeza în Moldova

Iacov Stamati și Paisie Veliciovski.

strânse în jurul său un număr mare de ucenici, «izvoditori» și «tălcuitori» și ridică iarăși la faima de odinioară mănăstirea Neamțu.

Cel mai harnic între toți traducătorii acestui timp a fost Vartolomeiu Măzăreanu (care a trăit cam între anii 1710 și 1790), egumen în două rânduri al mănăstirii Putna, ajuns mai târziu arhimandrit (1768) și ieromonah (1787). De la el ne-au rămas o mulțime de manuscrise și cunoaștem după titlu un număr mare de alte scrieri ale sale, în cea mai mare parte traduse din rusește. Eră atât de activ, încât chiar în vremea celor cinci luni petrecute ca membru al unei deputațiuni la Petersburg, el află timpul să facă o traducere de 151 de pagini. Dar pe lângă izvodirile sale de cărți bisericești și de scrieri filosofice și morale, el scrisese și o *Istorie a mănăstirii Putna*, o com-

Vartolomeiu Măzăreanu.

Canon de pocăință, manuscris autograf de VARTOLOMEIU
MĂZĂREANUL

(in posesia Academiei Române).

pilare de *Letopiseș al Moldovii și Domnia lui Ștefan Voevoda cel Viteaz*, precum și acele *Condici* ale diferitelor mănăstiri din Bucovina de azi, ale căror arhive el le puse la rânduială. Pentru grija cea mare ce o avea pentru școli, fu numit «îndreptător școalelor domnești, episcopoești și mănăstirești al Moldovei». Mai ales îi zăcea la inimă școala cu două despărțituri, clădită de el la mănăstirea Putna, în care împreună cu ieromonahul Ilarion instruia pe tinerii în «ciaslov, psaltire, octoih, catehismul, moldovenește și rusește, alcătuirea scrisorilor (stilistica), moldovenește, psaltichia după melodia grecească, gramatica, geografia cea tâlmăcită de episcopul Amfilochie după Buffier, retorica, piatra evangheliei asupra despărțirii bisericii răsăritului de a apusului, epistolia episcopului Eughenie, istoria bisericii după Evsebie și alți istorici... și scurtata filosofie platonască».

În strânsă legătură cu literatura bisericească e cea profană, a cărților cu colorit popular. Unele traduceri de opere filosofice sau morale și de povești romantice, apoi romanul filosofic *Critil și Androntus* (1794) ș. a., se și tipăresc. Cronografele se înmulțesc și vedem chiar o îndreptare spre literatura istorică serioasă a antichității. Astfel, la anul 1746, logofătul Ienache Buzilă plătește să se facă o copie după «izvorul cel vechiu moldovenesc» al *Istoriilor lui Herodot*. Și celelalte scrieri populare (*Halimaua*, *Berolda*, *Sântippa*, *Legenda Troiei*, *Esop*, *Batjocora Fandasei*, *Erotocritului* Cornaro, etc.) se răspândesc în tot mai multe manuscrise. Ele sânt de astădată traduse din grecește, iar multe din acestea pătrund, prin Veneția, ca tâlmăciri din italienește. Nu lipsesc nici încercări, stângace încă, de a traduce în versuri, precum e bunăoară o mare parte din traducerea *Erotocritului*, epopea romantică a Cretanului V. Cornaro, din care ni s'au păstrat manuscrise împodobite cu frumoase ilustrații în acvarelă. În general, la sfârșitul veacului, apar tot mai des scrierile versificate; cu o parte din ele, cronicile și narațiunile rimate, ne vom ocupa mai amănunțit.

Literatura
profană.

În Ardeal, în întreaga jumătate dintăiu a secolului al XVIII-lea nu se ivește nici un scriitor de seamă. Activitatea tipografică încelează; în cei cincizeci de ani dintăiu ai acestui veac abia dacă apare ici și colo câte o carte, precum e *Pânea pruncilor*, tradusă din ungurește (Belgrad, 1702), apoi câte un *Catehism*

În Ardeal.

la Cluj și la Sibiu și două la Sâmbăta-mare. La 1744 apare la Cluj ediția a doua — cea dintâi e necunoscută — a unei *Bucoavne*, ca un prevestitor al acelei serii de cărți de școală ce aveau în curând să iasă de sub teascurile blăjene, remarcabilă și pentru punerea alături a alfabetului latin cu cel chirilic și a Tatălui-nostru transcris cu litere latine. Încolo nu știm să mai fi apărut vreo carte tipărită. Cele ce erau necesare pentru slujbă se importau din Țara-românească sau se copiau cu mână.

Unirea cu
Roma.

Cu începutul veacului al XVIII-lea o parte a Românilor din Transilvania se uni, din punct de vedere religios, cu Roma. Mișcarea aceasta religioasă avu o influență atât de hotărâtoare asupra întregii mișcări intelectuale la Români, încât cu dascăli ardeleni care trăiesc în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea și la începutul celui de al XIX-lea începe epoca nouă a literaturii noastre. Deși scrierile lor apar în mare parte în secolul al XVIII-lea, totuși ele nu pot fi tratate în istoria literaturii noastre vechi. Dimpotrivă, în Țările române, spiritul nou și influențele apusene străbat numai încet, așa încât unele din scrierile ce apar la începutul veacului al XIX-lea aparțin încă cu totul epocii vechi și vom vorbi despre ele în această parte dintâi a Istoriei literaturii române.

Neunții
Istoria lui
Radu
Tempea.

Unirea cu Roma stărnî la o parte a Românilor transilvăneni un puternic curent de luptă, mai ales în părțile de miază-zi, care țineau viu contactul cu Țara-românească. Această luptă se reoglindește și în scrisul lor. Protopopul bisericii Sf. Nicolae din Brașov, Radu Tempea († 1742), scriind *Istoria sfintei biserici a Șcheailor Brașovului* (continuată apoi de Radu Duma), află accente energice și duioase ca să condamne și să plângă pe cei ce «au lăpădat și au călcat pravoslavnică lege». Într'un moment dat, cuviintele primesc sub condeiul său formă versificată. Cronică aceasta, pe lângă un scurt istoric al bisericii, de la venirea Bulgarilor (a. 1392) în Brașov, cuprinde și interesante notițe autobiografice, din care vedem energica ținută a protopopului brașovean nu numai când avea să se împotrivescă lui Inochentie Clain, venit la Brașov cu gândul să atragă pe Români la unație, ci și în luptele sale locale cu Sașii.

Plângerea
Silvașului.

Tot împotriva unirei e îndreptată pe la a. 1782: *Plângerea sfintei mănăstiri a Silvașului, din eparhia Hafeșului, din Prislop*, o cronică rimală, cu versuri șchioape, dar cu accente foarte

puternice împotriva celor ce au părăsit legea strămoșească. Călugărul care a scris aceste versuri, pe lângă preocupările religioase, vede și primejdia națională ce rezultă din desbinarea bisericească:

Că nu va fi spre un folos
Unăția ce s'a scos,
Ci numai ca să ne răsnească
De frații din Țara-românească
Și din Țara moldovenească;
Ba încă și între noi din Ardeal
Să bage pe cel viclean,
Să nu ne mai putem înțelege,
Din Sași și din Unguri a ne mai alege...

De aceea vom pricepe durerea sufletească din care răsare pătimașul blestem:

O, de te-ar li ars focul, Biat,
Că tu multe răutăți lucrăși!

Avem, în acest secol și o înecăcare nouă, mai puțin serioasă însă ca a lui Dosoftei, de a versifica psaltirea, făcută la a. 1720 de brașoveanul **Teodor Corbea**, pe când era «vel pisar i canțelar al Impăratului Rusiei», cărui a li și dedică lucrarea.

**Teodor
Corbea.**

În sfârșit, tot din ael Brașov, care întreține prin biserica și negustorii săi relații strânse cu Curtea din București, este și **Eustatie** (fiul protopopului **Eustatie Grid**), căruia li plăcea a se numi, pe rusește, **Dimitrie Eustatievici**, sau chiar pe grecește, **Eustathiadis**. El a scris, ca dascăl al școalelor din Brașov, în a. 1757, cea dintâiu gramatică românească pe care o «afierosește» lui **Constantin Mavrocordat**. De model i-au servit gramaticile grecești și rusești pe care le-a cunoscut pe când își făcea învățătura în școlile din Chiebul rusesc. Astfel se explică, că în această descriere a limbii române nici un cuvânt nu pomenește de romanitatea noastră și nu licărește nici una din ideile ce aveau să-și facă cale prin gramatica lui **Samuil Clain** și **Gheorghe Șincai**.

**Gramatica
lui Eusta-
tievici.**

Trecând în revistă manifestările literare din Ardeal, nu vom uită a pomeni de un codice miscelaneu, alcătuit de un preot sătesc (care în tinerețele sale petrecuse dincolo de munți, în mănăstirea Bistrița). Acesta, prin conținutul său ne dă măsura

**Codicele
Matelu
Voileanu.**

Ғаһста ҫан аҫлати аһив, ши рнарти аһив
 аҫһитилии ҫавсви ре памилиа, ҫпишти аҫ
 Асариа палестиний, ҫунде ҫире аһива
 марлаи Аһстантии рпира,
 р аһивуҫ ҫарту:-

І Иудеици ҫирити ҫимҫентийи, тиррамадзайти:
Б ҫуло аһивуҫи принцупе пер ҫиҫла ҫитириас.
С Дин тери аһива доминаторил прин аҫти теваҫааю.
С ҫулицист ити ҫанзи презене ети иҫтицист аһива.
О Пентре ҫитириас аҫтауҫ ти ҫа рардеге аһив:
О Отиас ҫаһо ҫаһив аҫтауҫ ти ҫа рардеге аһив.
У Тотт аһив аҫтауҫ аҫтауҫ ти ҫа рардеге аһив.
У Аһа ҫаһив аҫтауҫ аҫтауҫ ти ҫа рардеге аһив.
С ҫаһив аҫтауҫ аҫтауҫ ти ҫа рардеге аһив.
С ҫаһив аҫтауҫ аҫтауҫ ти ҫа рардеге аһив.
Х ҫаһив аҫтауҫ аҫтауҫ ти ҫа рардеге аһив.
Ц ҫаһив аҫтауҫ аҫтауҫ ти ҫа рардеге аһив.
Р ҫаһив аҫтауҫ аҫтауҫ ти ҫа рардеге аһив.
И ҫаһив аҫтауҫ аҫтауҫ ти ҫа рардеге аһив.

© Оли

Аһив аҫтауҫ аҫтауҫ ти ҫа рардеге аһив:-
 аһив аҫтауҫ аҫтауҫ ти ҫа рардеге аһив:-

O pagină din CODICELE MATEIU VOILEANU: Versuri latine transcrise cu litere chirilice.

(După M. Voileanu, Codicele Mateiu Voileanu).

de a cunoaște nu numai cultura, ci și gustul celor ce formau pe timpul acela clasa cărturarilor ardeleni. El e o duioasă dovadă de setea după emoții artistice a acestor preoți aruncați în câte un sat, departe de orice bibliotecă, a neînvinsului dor de a-și alcătui înșiși o bibliotecă, copiind pentru sine și pentru urmași învățăturile edificatoare și poveștile frumoase ce le treceau prin mâni, scriind din memorie altele, cetite sau auzite de mult, încercând înșiși să le imite și să aștearnă pe hârtie reflexiile lor personale. Dar acest manuscris, scris între anii 1737 și 1768 cu slovă caligrafică de preotul Mateiu Voileanu, ne mai spune și cât de puțin rafinat era gustul artistic al cărturarilor noștri, care putând să citească operele poezilor mari ai clasicității romane și eline în original, se mulțumeau să copieze câteva versuri latine, cu litere chirilice, pentru ca să se întoarcă apoi iar spre acele povestiri naive care au format hrana sufletească a cetitorilor din evul mediu. Partea cea mai mare a Codicelui Voileanu e dedicată scrierilor de natură religioasă, evanghelii cu tâlc, predici, vieți de-ale sfinților, etc. «Pildele filosofesti de pe limba cea proastă grecească tălmăcite românește» sânt copiate pentru înțelepciunea cuprinsă în forma lor scurtă și sentențioasă. «Istoria Troadei, întru carea au împărăsit Priama împărat, tatăl lui Parij», era una dintre cele mai gustate scrieri populare ale vremii. «Povestea lui Arhirie cu nepotul său Anadan» o scrie la îndemnul soției sale, Mărinca. O deosebită predilecție are însă Voileanu pentru povestirile versificate, precum e cea a lui «Ioasaf Stălpnicul» (pe care am mai menționat-o în redacția lui Dosofteiu din Hurez). «Cântarea Evei când ieșea din porțile raiului» și «Plângerea lui Adam, când ședeă în preajma raiului». Și psalmul 136 îl găsim versificat, probabil de Voileanu însuși, care adesea incheie diferitele părți ale manuscrisului său cu versuri și care se încearcă chiar a traduce câțiva hexametri latini ai lui «Evsevie de Pamfilia, episcopul de Chesaria Palestinei» despre «Prorocia Siviliei».

Cu încorporarea Bucovinei la Austria (1777), s'ar putea crede că în această parte a vechii Moldove, prin contactul nemijlocit cu cultura apuseană, aveau să răsăre, mai de vreme decât în Țările-române, zorile epocii nouă. Dar aici se porni delă început o politică de germanizare. Din rapoartele genera-

în Bucovina.

lului Enzenberg, care vorbește cu dispreț de «popi», se vede că tendința de a da noiei provincii un caracter german eră mai mare decât grija de a răspândi cultură între Români. Din cele șase școli «moldovenești» pe care le găsiră Austriecii la venirea lor, în curs de nouă ani s'au închis cele din Câmpulungul-moldovenesc și rusec, cea de la Putna, care avusese de dascăl pe Vartolomeiu Măzăreanu, iar cea din Siret se prefăcù în școală «utravvistă». Tipografiile din Viena, Lemberg și Cernăuți trimisă aici și colo câte o broșură cu «Așezăminte pentru cadastru» sau «pentru țărani» (1786), cu «Orânduiele de pădure» (1786) sau «pentru stingerea focului» (1794) și o «Pravilă asupra călcărilor grele de poliție» (1807), dar pentru hrana sufletească a mulțimii nu se îndrumă nici o publicație, iar pentru educarea tinerimii apare abia la 1804 un Catehisis mic, cu textul german alăturat — «prin înaltul guberniimicescul decret din 17 Septemvrii 1802, nr. 27111» se spune în titlu — și un și mai mic Octoih. Faimosul dr. A. de Markl, adus la 1783 din Transilvania ca dascăl, pe motivul că știa românește — de fapt se adevărl că nu știa — i-au trebuit douăzeci și șapte de ani până să poată scrie «Gramatica» sa germano-română. În biblioteca Facultății de teologie din Cernăuți se găsește un dicționar german-român manuscris, scris la începutul veacului al XIX-lea de un Cantemir.

La Aromâni.

Nu vom uita să amintim, la sfârșitul acestei priviri generale asupra nizuințelor culturale românești în veacul al XVIII-lea, de mișcarea importantă spre redesteptare națională la frații noștri din depărtatele ținuturi ale Peninsulei-balcanice. Încă pe la sfârșitul veacului al XVII-lea, prin lărgirea negoțului asupra țărilor occidentale, Aromânii din centrul Macedoniei ajunseseră la o înflorire economică atât de remarcabilă, încât ea nu putea, la acest popor cu înalte calități intelectuale, să nu producă și o înflorire culturală. Orașul Moscopole deveni centrul ei, iar Academia din acest oraș, pe lângă care lucră de la 1740 și o tipografie, fu cel mai însemnat focar de cultură al Peninsulei. E adevărat că limba acestei Academii eră cea grecească și tot grecești și cărțile ieșite de sub teascurile moscopolitane, dar tendințele școlii nu erau elenizatoare și nu puteau schimba caracterul românesc al populației, care acasă, în socotelile negustorești, în școlile elementare și, pe cât se pare, în parte, și

Α Γκιεβασητόρρη.

Αστέα πταο λυμύνα αισα πνιζάνα, τρα
Φηλιγίρεα α Φυμέλλορου ανοσρέρεν, κα
(πτηψήσκη) θε μύλ τν τζεί ερά θόρεν σε ο
εϊσζεί αιήσα αρχιζέτα ταν φάρα ανώσρε.
τζη κν εφοληλλε σε κησείζα. Φυμέλλο
ανώσρε, ατζεί τζη κν μύλτα ζαμάνε, ος
κν μύλτα ζαμάτε ο κησείζα πρε ειλτα
λήμπα. Κα ναντέ κν τε σε ανκασεβό λημπα
ανώσρε, ος κν μα λημπα, μα οσοι δόγ-
ματελε α πύσηλυ. Κα θζείτζε δαβιδ (σε
μησικαρε κν αλάντε πλάσι. οσοι ν βητζαρε
λκαρεα αλέρεν) Τρα τζεία θε κατόν πν
τίμι κν πντήμ τρα αλφαβητάρρα αιήσα, θε

Α

κν-

O pagină din PEDOGOGIA lui UCUTA (1797).

(După I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*).

În biserică, întrebuntau graiul strămoșesc. Greceasca eră numai mijlocul de a pătrunde în studiile mai înalte. Spre a putea înlesni procurarea acestui mijloc, învățatul protopop Anastasie Cavalioti (născ. pe la 1728) a îngrijit să dea vocabularul său greco-român (*Πρωτοπικρία*, tip. la Veneția, în 1770). Exemplul lui fu urmat mai târziu de Daniil Mihali Adami Hagi (*Εισαγωγική*, ed. II din 1802). Conștiința națională eră, la acești Aromâni, atât de deșteptată, ei erau atât de mândri că sânt urmași ai Romanilor, încât pe la începutul veacului al XIX-lea, vestitul Neofit Duca își dădea toate silințele să-i atragă spre elinism și să-i convingă că sânt greșiți când se cred descendenți ai Romanilor, blestemând pe cei ce «se laudă că vor să constituie o nație deosebită».

Nici răsfirați de soartă prin țări streine, Aromânii care avuseseră parte de lumina răspândită prin școalele din Moscopole, nu-și uitară de limba și obârșia lor și astfel vedem apărând, la anul 1797, în Viena *Νέα Μαθησιακά*, cea dintâiu carte aromânească de școală, a lui Constantin Ucuta, care, fiind cartofilax și protopop al coloniei de negustori aromâni din Posen în Prusia, dădea acest «Abecedar ușor», «Romano-vlahilor» spre a învăța cartea românească. Câțiva ani mai târziu (după 1803) a scris un anumit Ghișca din Tirana și acel Codice, numit după posesorul lui actual, Codicele Dimonie, care cuprinde traduceri de scrieri de natură bisericească și alcătuiește cel mai important document de limbă veche a Aromânilor. În scurt timp aveau să apară apoi și cărțile lui Bojagi și Roja. Acestea însă sânt scrise de-adreptul sub influența școlii ardelenene și deci aparțin epocii următoare.

23 EPIGONII.

Decadența culturii naționale a acestei epoci se oglindește deplin în scrierile celor ce erau să fie urmașii marilor noștri cronicari. Cei ce însemnează de-acum înainte cursul vremii și evenimentele istorice, sânt niște epigoni palizi și fără originalitate, cărora le lipsește simțul istoric și vederile personale. Ei scriu istoria țării lor mai mult din datorie decât din vocație. Fără să fie în stare să imiteze strălucitele modele din trecut, rămase unora din ei necunoscute chiar, în paginile lor apare, în

locul frumosului graiu bătrânesc, o limbă împistritată cu cele mai hibride neologisme grecești și turcești.

Cel ce continuă în câteva vechea tradiție a cronicarilor e un Grec, cu numele Amiras, care laudă pe slugile înțelepte din Tarigrad, cu care se încunjură Domnul. El scrie cronica românește și grecește. Cunoștințele sale de limbi orientale îl face să urce scara boierilor și să fie întrebuințat în misiuni diplomatice, pe care nu și le implinește totdeauna cu fidelitate. De la 1729 încolo îi pierdem urma. Cronica sa pare a și-o fi scris pe când eră marele sulger al lui Grigore Ghica, pe care îl tămăiește cu orice ocazie. Cronica sa începe de la 1661 și se bazează pe «izvoadele» continuatorilor lui Miron Costăn, iar mai târziu pe același izvor pe care-l copiează și Nicolae Muste. Partea originală, bogată în amănunte, e cea care tratează domnia a treia a lui Mihaiu Racoviță și începutul domniei dintăiu a lui Grigore Ghica.

Alexandru
Amiras.

În Constantinople, unde pe la 1760 trăia, împreună cu Domnul său mazil, scrise Ienache Kogălniceanu *Letopisețul Domnilor Moldovii de la domnia întâia și până la a patra Domnie a lui Const. Mavrocordat V. V.*, după ce pentru timpurile anterioare (de la 1661 încôace) el tradusese sau copiere o traducere română a cronicelor lui Amiras.

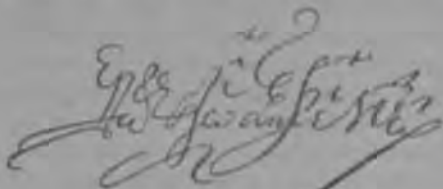
Ienache
Kogălni-
ceanu.

Familia Kogălnicenilor se poate urmări până sub Simeon Movilă (1606—1607), când într-un act aflăm întâia oară pe un diacon cu acest nume. Urmașii acestor familii sânt printre boierii care nu jucau un rol important în istoria țării lor. Abia pe la sfârșitul veacului al XVII-lea și în veacul al XVIII-lea îi întâlnim în boerii mai însemnate. Cronicarul Ienache (născ. la 10 Oct. 1729) însuși, începând cu funcțiunea de treti comis, o duse până la mare-medelnicer (1776) și stolnic. A murit bătrân, după amintirile familiei, pe la 1795.

Fără de a avea o cultură mai remarcabilă și talent, el apare ca un scriitor convențional, dând caracteristici banale, care s'a potrivit la orice Domn, iar acolo unde nu știă ce să scrie umplea locul cu descrierea ceremonialelor. Une-ori declară singur neștiința sa, astfel la Const. Mavrocordat: «În zilele acestui Domn, ce s'a fi lucrat, nu știu, că n'am găsit scris». Izvoarele sale erau puține și e caracteristic, că nu-l cunoștea nici pe Neculce, de la care ar fi putut învăța atât de mult.

Din cronica sa transpiră mai ales un reacționarism boieresc care stă în opoziție atât de flagrantă cu faptele marelui său descendent, Mihail. Astfel, când Const. Mavrocordat caută să asculte de jalbele țaranilor, cercând să-i desrobească din sclăvie și când el silește pe preoți să învețe carte, boierul, care nu se

Iscălitura lui IENĂCHE KOGĂLNICEANU.

gândește decât la casta sa, exetămă: Ușile divanului erau închise și multă vorbă cu preșmea aveă — cât atât le dedese obraz, cât nu putea nimenia dintre boieri ca să zică măcar cât de puțin lucru vreunui țaran, că îndată strigă lui Vodă, și pentru un lucru de nimic al unui țaran, cât de prost, făcea pe un boier mare mascară și-l închidea. Și mai dăduse o poruncă în țară, ca să nu fie nime volnic a luă cuiva măcar un ou fără de bani, nici slujbaș, nici altul nime».

Cronicarul
Canta.

Un alt cronicar moldovean, care răzământu-se pe cronicile anterioare, mai ales pe Neculcea, compilându-l pe scurt și întreșesând pe ici și colo câte un amănunt, povestește apoi dela sine o bucată din istoria Moldovei, până la ocupația rusească din 1769—1774, e Ioan Canta (prescurtat din Cantacuzino), unul dintre boierii țării, fost mare-spătar și stolnic, și încuscrit cu Hurmuzăcheștii. În cronica sa, Canta ne apare adesea ca un aspru judecător al Domnilor, fără însă de a aveă priceperea istoricului și lipsindu-i și farmecul limbii și al expunerii.

Gheorghe
Suțu.

În timpul acesta de scădere a oricărei politici de energie națională, o parte însemnată a grijilor Domnitorilor și ale îm-

prejurimei lor erau manifestările de natură curat formală, multe și pompoasele ceremonialuri, care, împrumutate de la Bizantini, se desvoltaseră până la ridicul, urmând pravile bine stabilite, pe care curtenii le păzeau cu mai multă sfințenie decât legile țării. «Cunoaștem până și rânduiala alaiului la scoaterea domneștilor cai din clair și știm că la capul procesiunii mergea iuruc-bairactarul și la coadă melter bașa, cu toată taifaoa» (D. Russo).

Ca cea din urmă scriere din colecția de «Letopisețe ale Moldovii» a lui M. Kogălniceanu figurează *Condica ce are întru sine obiceiuri vechi și nouă a preainălțașilor Domni* pe care, în 1762, o scrisese Gheorghe Suțu, sau, după cum se numea el în limba vremii sale, Gheorgachi, al doilea logofăt. Ce valoare literară poate avea înșirarea seacă a ordinei în care se așezau boierii și diferitele amănunte din ceremonialul Curții, își poate inchipul orișicine.

În Țara-românească, un anonim a refăcut, probabil, între anii 1724 și 1729 cronica lui Radu Popescu în spiritul influenței familiei Bălăceanu. Din cronică lui Popescu se lasă afară toate aprecierile nefavorabile la adresa lui Aga Const. Bălăceanu ginerele lui Șerban Cantacuzino, care a știut să moară ca un erou pentru o cauză puțin vrednică de laudă, iar moartea lui Brâncoveanu se descrie cu amănunte nouă și duioase, într'un stil frumos și avântat. De la una din nepoatele lui Const. Bălăceanu primim manuscrisul acestei Cronici Samuil Clain, care-copie la 1770.

În «Istoria oștirii ce s'au făcut asupra Moreii la anul 7233» se descrie, în formă de jurnal, campania Turcilor în Morea împotriva Venețienilor, la care luase parte, din porunca lui Ștefan Cantacuzino, și marele paharnic State Leurdeanu. Unu dintre pușinii Români din suita sa, probabil, Constantin vătăvul, a descris-o, dând știri interesante, deși adesea naive, precum aceea că la Seres «aerul e greu pentru bărbați, iar pentru neveste bun, că sânt prea frumoase». Limba e foarte stricată și această «Istorie» e întâiul nostru monument literar care băjbăie de turcisme.

Stolnicul Dumitrache, cu numele de familie Varlaam, ne-a lăsat niște memorii despre timpul scurt, dar zbuciumat, între deschiderea războiului ruso-turc și intronarea lui Alexandru Ipsilante. Scrierea aceasta, foarte importantă pentru mulțimea

Cronica
Bălăce-
nească.

Istoria
oștirii
asupra
Moreii.

Dumi-
trache
Varlaam.

de amănunte istorisite de un martor ocular și pentru actele intercalate în ea, e lipsită însă de valoare literară, căci autorului îi lipsește darul de povestitor, iar limba sa e împetrișată cu atâta turcisme, încât chiar contemporanii lui cu greu o vor fi putut înțelege.

Mihailu
Cantacuzino.

Un alt cronicar e Mihailu Cantacuzino din vestita familie a boierilor munteni, el însuși boier cu vază, ocupând funcțiunile de vel-medelnicer (1746), mare stolnic (1753), apoi un timp îndelungat cea de mare-vistier și în urmă de mare-ban. A fost însărcinat în viață cu importante misiuni diplomatice și avu să sufere în două rânduri întemnițare pentru atitudinile sale politice. Rusofil convins, el fu silit, când Turcia se dovedî mai puternică, să facă ceea ce făcuse și celalalt înaintaș al său în politica prietenoasă Rusiei, Dimitrie Cantemir, să emigreze în Rusia (1776), de unde nu se mai întoarse în țara sa, primind acolo rangul de general-maior și 2000 de șerbi.

În exilul său rusec scrisese, la 1787, opera sa principală *Genealogia Cantacuzinilor*. Gelos de a impune aristocrației rusești cu obârșia sa strălucită, fostul mare-ban alcătuiește un mare arbore genealogic, în mare parte fantastic, și nemulțumindu-se cu viața împărătească a strămoșilor săi, el își găsește descendența dela un «par de Francez» de pe timpul lui Carol cel Mare, cu numele Nicolae Valda (Valois). Pentru vremile pe care le poate reconstrui din actele păstrate în familie, scrierea sa e de mare valoare istorică, iar paginile în care istorisește pățaniile proprii dintre anii 1750—1787 au, pe lângă însemnătatea lor istorică, și o valoare literară, fiind bine scrise și interesante prin bogăția amănuntelor.

Dionisie
Eclesiarhul.

Cu totul altcum e alcătuită opera unui modest călugăr, un om de casă al episcopului și mitropolitului de mai târziu Filaret. Deși Dionisie Eclesiarhul își scrie opera sa la anul 1814, ea e mai bătrânească decât cele mai multe scrieri de la sfârșitul veacului al XVIII-lea. Autorul ei, scriind «cele ce s'au întâmplat acestei patrii a Valahiei în diastima vremii de la cincizecișicinci de ani încoace», ne amintește adesea timpurile bune ale înfloritoarei cronografii de demult. E adevărat că simplul călugăr n'are simț istoric, că nu e critic în alegerea izvoarelor sale și adesea e foarte naiv. În schimb însă el știe să povestească frumos și are un interes viu pentru partea anec-

dotică a istoriei; are vorba figurată a omului din popor, li plac asemănările din nemijlocita sa apropiere și caută să-și explice lucrurile neobiceiuite de aiurea, aplicându-le proporțiile pe care le cunoaște din țara sa. Vom aminti numai păreriile delicios de naive ale acestui contemporan al lui Napoleon Bonaparte despre cuceritorul lumii. El ar fi fost la origine un «grec-romeos», care s'a papistășit, trecând mai întâi la Nemți, apoi la Franțuji, unde a ajuns «obirster» și mai târziu feld-mareșal — o rudă a lui trecuse cu «madama» lui și prin Țara-românească — a luat parte la luptele care țineau să desființeze «rumânia Franței», combătută de boierii cei mari, care aveau sate multe, «iobagi, adevă rumâni», și, pricepându-se să «intre subț pielea» miniștrilor și a boierilor, ajunsese Împărat. Dară cu toată vitejia lui, el fu biruit de marele duce Constantin, care «spun unii că încălecăse pe tunuri și răcnea ca un leu asupra tunarilor, să sloboază tunurile cu rușine», acele tunuri despre care i-a spus «un ipochimon vrednic de crezut» că își luau auzul cu bubuitul lor și că se umpleau cu «un săculeț de barut». Aceste minunății care se strecoară în cronică lui din istorisirile sfătoșilor moșnegi strănși la taifas pe prispă unei case din vecini, îi dau un deosebit parfum de vechime. Dumitrache vede lucrurile simplu, precum simplă era și cultura sa, dar le vede limpede: volintirii intrând în București aveau «cate un pistol, ca un picior de porc, la brâu». Astfel el are calitatea prețioasă de a fi evocativ în povestirile sale.

Către sfârșitul veacului se înmulțesc tot mai mult narațiunile istorice în versuri. Schimbând însă forma exterioară, autorii lor nu izbuteau, de cele mai multe ori, să prefacă proza în poezie. Dar versul începea să fie gustat din ce în ce mai mult, el avea farmecul noutății și dădea iluzia genurilor literare similare, care se înmulțeau mereu la Greci. Nervii versificatorilor, și mai ales ai ascultătorilor, erau mai puțin rafinați decât ai noștri, așa încât suportau potopul ritmului monoton care se urma neturburat de nici o imagine puternică, pe care nici o rimă neobiceiuită nu l făcea să tresară. În curgerea lor uniformă, versurile acestea mângăiau urechea, care nu voia să fie supărată de lovituri puternice, cadrau minunat în atmosfera greoaie a iatacurilor împodobite cu covoare groase, în care

Narațiuni
versificate.

totul invită la lene, totul eră întocmit pentru cea mai gustată trecere a vremii, somnul. Singurele senzațiuni pe care le deșteptau aceste versuri erau revărsările lirice ale autorului, care sau își căină pe erou, sau se jăluia pe sine, sau — și aici e un progres — bocea starea tristă a țării și a poporului său. Căci toate aceste cronici rimate erau «jalnice istorisiri sau tragedii».

Stihurile
asupra
morții lui
Ghica.

Cea mai veche dintre aceste narațiuni versificate e din anul 1777, din Moldova, și se numește *Stihurile asupra Domnului Grigore Ghica voivod, al Moldovii*. Ele descriu omorul Domnului martir, acel eveniment neobiceiuit — eră întâiul caz când un Domn fusese decapitat din poruncă împărătească — care a impresionat adânc pe contemporani și care, precum mărturisește Sulzer, făcu să vibreze și coarda muzei populare. Autorul anonim pare a fi fost martor ocular al decapitării, căci știe să ne povestească fel de fel de amănunte. O face tacticos, fără simț pentru poezie, fără să priceapă tragicul momentului, în vreo 250 de versuri. Chiar când se pare că a prins o notă ntr'adevăr potrivită, imediat urmează versurile banale, prozaice, în care se desvălesc gândurile sale de burghez pacinic și pios. Astfel, după ce omorul e arătat cu toate amănuntele și se spune că corpul a fost aruncat pe fereastră în grădina cea din dos, unde bostangiii îl îngropară, se pare pentru un moment că duioșia îl cuprinde pe scriitor:

Din averile lui toate
Neavând la a sa moarte
Măcar patru coți de pânză
Ca pe dânsul s'o întinză!

Dar apoi urmează aceste versuri fără gust:

Și-așa s'au săvârșit
Origore Ghica cel vestit,
Care mult s'au minunat
De moartea ce s'au tâmplat!

Rămâne să ne rugăm
Ca să-l ierte Dumnezeu,
Să-i fie Duhul în fericire,
Vecinica lui pomenire!

Se pare că de același autor — «un profesionist literar pentru asasinatele politice» îi zice dl Iorga — sânt și cele vreo

550 de stihuri, în care se descrie cam în același fel, pieirea lui *Manolachi Bogdan, vel-vornic și a lui Ioan Cuza, biv vel-spătar, carii cu urgie împărătească și de sabie domnească s'au săvârșit.*

Ceva mai talentat decât stihuitorul moldovean eră un boierinaș muntean, care se numea pe sine Pitarul Hristache. Judecând după unele provincialisme, ca «picere» (în loc de «picioare»), se pare că avem a face cu un Bucureștean. Versurile lui poartă titlul: *Istoria lui Mavroghevi-vodă și a răsmirișii din timpul lui, pe la 1790 și se ocupă de fapt cu domnia acestui Fanariot capricios și crud, pe care nici nu-l laudă, nici nu-l defaimă și nici nu-l pricepe în deajuns. Une-ori se încântă de faptele lui, aflând chiar o rimă neobiceiuită:*

Brava, Mavrogheeni, brava!

Altul cu line mai sta-va ?

alte ori își bate joc de el :

Jefuia unde știa,

Pe care știa că n'are

Nu-l mai face supărat.

fără să se indigneze prea mult însă și explicându-și jafurile atât de obicnuite pe vremea sa:

Adevăr spun că prăda,

Dar nevoia-i îndemna.

În general, versurile acestea, deși stângace și cu toate cusururile inerente unei vremi începutoare, se citesc totuși cu mai multă plăcere, fiindcă în ele răsună ceva din felul poeziei noastre populare și de-oare-ce le lipsește mai ales nota supărător de tânguioasă. În locul ei adesea apare gluma și ironia, deși cam tare și trivială. Încă un lucru însă ne bate la ochi în versurile Pitarului: Grecii sânt nesuferiți și împotriva lor găsește accente de energică protestare. Aceasta e un pas înainte, arătându-ne că ne-am apropiat de vremurile când luptele naționale ale Grecilor, duse pe pământ românesc, au deșteptat și la Români mișcări naționaliste și au provocat ruptura între cele două neamuri care nu mai puteau lupta alături. Ele însă ne conduc în epoca nouă a literaturii române și nu mai pot fi tratate la acest loc.

BIBLIOGRAFIE.

Spre a umplea în câțva lacunele expunerilor din această carte, al cărei caracter fragmentar e dat prin faptul că redă niște cursuri populare, adaug acest capitol bibliografic la sfârșitul lucrării. În el se utilizează lucrările apărute până la anul 1913, când s'a început tiparul; numai rareori am avut posibilitatea să cunosc și scrieri apărute dela izbucnirea războiului mondial încoace.

Căutând prin aceste cursuri să deștept înainte de toate în cititor doriința de a cunoaște scrierile vechilor noștri autori, eram dator să le arăt și edițiile existente. Cei ce se vor interesa mai de aproape de anumite chestiuni de amănunt, vor afla indicate în acest loc și scrierile care se ocupă de opera scriitorilor noștri vechi. Mai ales voi insistă asupra chestiunilor controversate, pe care nu era locul să le ating în corpul lucrării și contribuind une-ori cu date nouă, voi căuta să arăt cui îi revine meritul de a fi deslegat diferitele probleme și de a fi adus lumină în judecarea timpurilor vechi.

Ca în tot cursul acestei lucrări, scopul meu nu va fi, nici în acest capitol bibliografic, a fi complet și însoțitor. De aceea nu voi citi liste lungi de cărți, articole și notițe răspândite prin reviste adesea inaccesibile și care nu aduc o contribuție însemnată la elucidarea unei chestiuni, ci mă voi restrânge cu deosebire asupra lucrărilor mai importante, mai ușor de procurat și mai nouă, în care cititorul poate găsi apoi și bibliografia amănunțită a chestiunii.

Bibliografia generală.

I. Istorii ale literaturii.

Din capul locului trebuie să citez ca operă fundamentală pentru tot ce privește literatura noastră veche, cele două scrieri ale lui N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a Românilor până la 1688*, București, Sococ, 1904, (publicată și ca introducere la vol. VII din *Studii și documente cu privire la Istoria Românilor*, Buc., Sococ, 1904) și *Același, Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, Buc., Minerva, 1901, în două volume (epuizat), cu indice foarte bun, care înlesnește găsirea de amănunte, și cu o foarte bogată bibliografie în notele din subsol. Lectura acestor cărți, din cauza materialului extraordinar de bogat în amănunte, nu e ușoară, dar folosul ce-l aduc e uriaș. Cu deosebire importante și strălucite sânt

caracterizările cutărei epoci sau cutărui scriitor. Țin să mărlurisesc la acest loc, că, fără opera Dlui Iorga, cartea de față nu și-ar fi luat lința. În cele următoare ea nu se va mai cită, decât foarte rar, deși după drept ar trebui să se numească aproape la fiecare capitol.

Dintre scrierile anterioare, trebuie consultat și azi: **Dr. I. G. Sbiera**, *Mișcări culturale și literare la Românii din stânga Dunării în răstâmpul dela 1504—1714*, Cernăuți, 1897 (epuizat) și **M. Gaster**, *Geschichte der rumänischen Litteratur* (în *Gröber's Grundriss der romanischen Philologie*, vol. II, Strassburg, Trubner, 1898; expunere mai desvoltată a tratatului din introducerea la *Crestomatia română*). — Învechite în cea mai mare parte sânt: **Ar. Densușlanu**, *Istoria limbii și literaturii române*, Iași, Tip. Națională 1885; ed. II (adăugită și schimbată) Iași, Goldner 1894. **V. A. Ureche**, *Schițe de Istoria literaturii române* (până la sfârșitul sec. XVII-lea), carte didactică secundară. Extras din cursul dela Facultatea de litere din București. Partea I-a Buc., Tip. Statului, 1885. — Fără importanță și plină de informațiuni greșite: **Dr. Alexici**, *Geschichte der rumänischen Litteratur. In deutscher Umarbeitung von Dr. K. Dieterich*, Leipzig, Amelang, 1906. — O privire generală asupra literaturii române dă **Gh. Adamescu**, *Istoria literaturii române*, București, Biblioteca pentru toți [1913; cu ilustrații]. Expunerea e clară deși nu ține seama totdeauna de achizițiile științifice mai nouă. Scurte biografii, caracteristici și reproduceri din scriitorii vechi se găsesc în partea din față a manualului pentru școlile normale de învățători și învățătoare de **Același**, *Istoria literaturii române*, ed. III, București, Flacăra, 1915.

Fără importanță pentru epoca veche sânt Istoriile literaturii române de **Lăzariciu**, **Hodoș**, **Rudow**, **Moff**, **Gh. Ropp** etc., precum și articolele din *Enciclopedia română*.

II. Scrieri bibliografice și Crestomații.

Lucrarea fundamentală pentru epoca veche a literaturii noastre este: **I. Bianu și N. Hodoș**, *Bibliografia românească veche*, București, Socec, Tomul I, 1508—1716 (1903) și Tomul II: 1716—1808 (1910). Cuprinde descrierea cărților ieșite din tipografiile românești cu reproducerea introducărilor și epilogelor, cu numeroase facsimile și folotipii și cu foarte importante notițe bibliografice. Completare a acestei scrieri oferă: **Dr. Veress Andre**, *Erdely és Magyarországi régi oláh könyvek és nyomtatványok* (1544—1808), Kolozsvár, Stief, 1910. Câteva cărți rămase necunoscute autorilor precedenți se găsesc descrise la **N. Iorga**, *Studii și documente cu privire la Istoria Românilor*, București 1901 ș. a. — Învechile și insuficiente: **Vasile Pop**, *Disertație despre Tipografiile românești în Transilvania și învecinatele Țări dela începutul lor până la vremile noastre*, Sibiu, 1838 și **D. Iarcu**, *Anulele bibliografice*, 1865 și *Bibliografia cronologică română*, București 1873. — Utilizabile și astăzi: **T. Căpariu**, *Crestomatia sau Analecte literare*, Blasiu, Tipogr. Seminarului, 1858 și **Același**, *Principia de limbă și scriptură*, ibid (ed. 2-a), 1866. **Al. Philippide**, *Introducere în Istoria limbii și Literaturii române*, Iași, Șaraga, 1888. O adunare sârguincioasă

de date bibliografice: **Gheorghe Adamescu**, *Indicațiuni bibliografice pentru literatura română dela cele mai vechi lucrări până în 1913*, ed. II-a adăugită. București, Flacăra, 1914.

Pentru manuscrise: **I. Bianu** (mai târziu în colaborare cu **R. Caracșu**) *Catalogul manuscriselor românești*, București, Göbl [în curs de publicare, Vol. I, cu indice, 1907].

Între *crestomații* cea mai importantă e a lui **M. Gaster**, *Crestomatie română*, 2. vol. Leipzig-București, Brockhaus-Socec, 1891. — Utilizabile și astăzi: **I. Nădejde**, *Istoria limbii și literaturii române, cu probe de limbă, de ortografie și grafie din toate veacurile, precum și cu bucați literare alese, începând din cele mai vechi timpuri, până astăzi. Pentru cursul superior liceal*, Iași, Șaraga, 1886. **A. Lambrior**, *Carte de citire (Bucăți scrise cu litere chirilice în deosebite veacuri) cu o introducere asupra limbii românești*. Ed. 2-a, Iași, Buciumul român, 1890.

Bibliografia specială.

CAPITOLUL I.

1. Despre cultura veche română avem o scurtă dar foarte bună caracteristică de **I. Bogdan**, în conferința cu acest titlu, București, Socec, 1898 (publicată împreună cu o altă conferință despre *Luptele Românilor cu Turcii*), cu note bibliografice la sfârșit.

Pentru manuscrisele slavone scrise în țările românești, v. lista celor cunoscute până la 1888 la **Philippide**, *Istoria limbii și lit.* pag. 33 și u., cu bibliografia chestiunii. Altele au fost descrise de **I. Bogdan**, *Manuscrise slavo-române în Chiev*, în *Conv. lit. XXV* (a. 1891—92), pag. 503—511 și *Câteva manuscrise slavo-române din biblioteca imperială de la Viena*, în *Anal. Acad. rom.* t. XI. — Dintre operele străine, pomenim numai studiile lui **A. I. Iacimirski**, *Slavjanskija i rusckija rukopisi rumynskich bibliotek*, în *Zbornicul secției II a Academiei rusești*, vol. 79, Petersburg 1905 și a lui **Miletie** în vol. IX al *Zbornicului Ministerului de instrucție bulgar*, Sofia, 1893.

Despre **Grigorie Țamblac** s'a afirmat, că ar fi fost Român și deci întâiul scriitor original al literaturii noastre, cf. cu deosebire: **Episcopul Melchisedec**, *Mitropolitul Grigorie Țamblac. Viața și operele sale*, în *Rev. Tac.* III, 1—64. — Țamblac s'a născut pe la 1364, a fost egumen al mănăstirii Deceani, în Abania, a stat în anul 1389 pe muntele Atoș, iar către sfârșitul veacului al XIV-lea în Constantinopole. Din Moldova a ajuns la a. 1406 la Chiev, unde desfășură o activitate însemnată de scriitor, fiind mitropolit între anii 1414—1418. cfr. **Murko**, *Geschichte der älteren sudslav.* Litt. p. 127 și 161. — **A. I. Iacimirski**, *Grigorij Camblak*, St.-Petersburg, 1904 (rusește).

Pentru școlii în acest timp și în cele următoare, cf. **C. Erbiceanu**, *Serbarea școlară din Iași cu ocazia împlinirii a cincizeci de ani de la înființarea învățământului superior în Moldova, Acte și documente* [în colaborație cu **A. D. Xenopol**] Iași 1885. (Despre timpurile vechi, până la începutul sec. XIX, pag. 95—105). — O scurtă și bună privire la **Dr. I. Nistor**, *Zur*

Geschichte des Schulwesens in der Bucovina (Separatdruck aus dem *XI. VIII Jahresbericht der gr.-or. Oberrealschule in Czernowitz*), Czernowitz, 1912.

2. Despre arta noastră veche nu avem decât studii fragmentare. Un bogat material și studii prețioase cuprinde *Buletinul Comisiunii Monumentelor istorice* care apare [sub îngrijirea lui A. Lăpedatu] cu splendide reproduceri, la București Gobl, dela 1908 încoace. Foarte frumoase reproduceri cuprinde și colecția dlui *Stelian Popescu*, *Odoarele dela Neamțu și Secu*. București, Socec, 1911. Cf. și I. Voinescu, *Monumente de artă (dărănească din România* [București], Rasidescu. — Diferite articole și notițe se găsesc în *Mitteilungen der k. k. Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale*, Wien, datorite mai ales lui K. Romstorfer (de ex. vol. XVIII [1895] ș. u.)

Despre arhitectura noastră veche avem un serios studiu de *Același*, *Die Moldanisch-byzantinische Baukunst*, Wien 1896. — Apoi: *Ladislau Podlacha*, *Abendländische Einflüsse in den Wandmalereien der griechisch-orientalischen Kirchen in der Bucovina*, mit 16 Abbildungen, Düsseldorf, Schwann, 1911 (Extras din *Zeitschrift für christliche Kunst*, vol. XXIV). — I. Bogdan și N. Iorga au relevat în unele rânduri frumusețea operelor de artă din vechime, v. mai ales studiul celui din urmă despre *Meșteșugul de pictură și sculptură în trecutul românesc*, București, Minerva, 1906, pag. 1 și u. (reprodus din *Convorbiri literare* XL, 20 și u.) și *Vechiul Meșteșug de clădire al Românilor (în Istoria Românilor în chipuri și icoane, II)* București Socec, 1905 pag. 1 și u. — Al. Tzigara-Samurcaș, *Artă în România*, Vol. I. București, Minerva, 1909.

3. I. Bogdan, *Cultura veche română* p. 19—82. D. Rouso, *Studii bizantine-române*, București, Gutenberg, 1907. Cf. *Același*, *Studii și critice* Buc., Gobl, 1910, p. 1—16, *Critica textelor și tehnica edițiilor* Buc., Socec, 1912, p. 22—23, *Elenismul în România*. Buc., Gobl, 1912, pag. 30. — St. Romansky, *Mahnreden des W'alachischen Wojwoden N'goe Basarab an seinen Sohn Teodosios* (disertație publicată în *XIII. Jahresbericht des rumänischen Instituts zu Leipzig* p. 113 ș. u. și în broșură separată) Leipzig Barth, 1908 (Bibliografia Ia p. 134 ș. u.) — Manuscrisul românesc din 1654 s'a pierdut, după ce a fost, din norocire, reprodus la 1843 într'o tipăritură (azi epuizată), apărută la București. Aceasta a fost relipărită într'o ediție ieftină și bună la Valenii-de-munte, 1910: *Învățăturile lui Neogoe-vodă (Basarab) către fiul său Teodosie*, cu o prefață, de N. Iorga.

4. Cele trei manuscripte mai importante în care ni se păstrează literatura istorică moldoveană de anale și cronici slavone, scrise prin sec. XV-lea sânt:

a) *Manuscrisul lui Mancio Ciugov din Tulcea*, cu *Analele dela Bistrița* (1359—1505) publicat și studiat de I. Bogdan, *Cronice inedite atin-gătoare de istoria Românilor* (I Letopiseșul dela Bistrița (1359—1506), II Cronica serbomoldovenească dela Neamț (1325—1512), III Cronica moldopolonă (1359—1566) de Nicolae Brzeski (după textul original), IV Cronica țării Moldovei și a Munteniei de Miron Costin 1684). București, Socec, 1895.

b) *Zbornicul dela Chiev*, cuprinzând, între altele, *Letopisețul dela Slatina*, scris de *Isaia ot Slatina* la jumătatea sec. XVI-lea și care conține, pe lângă *Analele putnene* (1359—1525) cele două *Cronice*, a lui *Macarie* (1504—1541) și a lui *Eftimie* (1541—1554). Publicat și studiat de *I. Bogdan*, *Vechile cronicile moldovenești până la Ureche*, București, 1891.

c) *Zbornicul dela Petersburg*, scris de un necunoscut pe la începutul sec. XVII-lea și cuprinzând, pe lângă altele, o copie după *Letopisețul* (atribuit) lui *Azarie*, care conține, pe lângă cea mai bogată redacție a *Analelor putnene*, și *Cronica completă a lui Macarie* (1504—1550) și *Cronica călugărului Azarie* (1550—1574). Publicat și studiat de *I. Bogdan*, *Letopisețul lui Azarie*, București, Göbl, 1909 (*Analele Academiei Rom.* tom. XXXI, ist.).

De mai puțină importanță sânt următoarele două manuscrise:

d) Traducerea din 1566 în limba polonă (numită și *Cronica moldopolonă*) a *Analelor putnene*, sub forma în care începuseră a fi redactate în sec. XV-lea și continuate până la a doua domnie a lui *Alexandru Lăpușneanu* (1565), făcută de *Nicolae Brzeski*, care în drumul său spre *Constantinopole* fusese prins și ținut închis câteva săptămâni de *Alexandru Lăpușneanu*. Publicată în urmă, cu traducere, în scrierea lui *I. Bogdan*, citată sub b.

e) *Cronica anonimă*, încorporată în *cronica rusească Voskrenskaja*, care nu-i decât un extras din *Analele putnene* într-o redacție ce mergea până la suirea în scaun a lui *Bogdan Orbul* precedate de fantastica legendă despre înființarea Moldovei prin cei doi frați *Roman* și *Vlahata*, refugiați din *Veneția*.

E sigur că au existat și alte corpuri de *cronici*, care ajungeau mai departe (cel puțin până la 1595), decât cele cunoscute de noi. Acest lucru rezultă cu siguranță din traducerile și prelucrările lor române (cfr. p. 92) și latine (cfr. p. 97) care au servit de izvoare lui *Ureche* și *Simeon Dascalul*, cf. *I. Bogdan*, *Let. lui Azarie*, p. 3.

Cf. și rezumatul dat de *I. Bogdan*, *Istoriografia română și problemele ei actuale*. Buc., 1905. — Contribuții importante la studiile lui *I. Bogdan*, aduc recenziiile lui *A. Orășanu* în *Conv. lit.* XXXI p. 513—532 și 648—673 și *N. Iorga* în *Excursul I—II din Ist. lit.* vol. II. În aceasta din urmă lucrare se găsesc și cele mai bune informații despre începutul *istoriografiei muntene*.

5. *N. Hodoș* *Inceputurile tipografiei în țara românească* (în *Almanahul Tipografiei Minerva* pe anul 1902 p. 179 ș. u., retipărit în *Conv. lit.* XXXVI, 1051 ș. u.) — *I. Blănu*, *Din cărțile vechi* (în *Prinos lui D. A. Sturdza*, Buc., C. Göbl, 1903 p. 173 ș. u.) — *E. Picot*, *Coup d'oeil sur l'histoire de la typographie dans les pays roumains au XVI siècle*, Paris, Imprimerie nationale, 1895.

6. Despre *bogomilism*, *I. C. Jireček*, *Geschichte der Bulgaren*. Prag., 1870, p. 171 ș. u. — *B. P. Hașdeu*, *Cuvinte din bătrâni*, II, 252 ș. u. —

I. G. Sbierra, *Codicele Voronețean*, pag. 343 ș. u. — Dr. M. Murko, *Geschichte der älteren südslavischen Literaturen*, Leipzig, Amelang, 1908, pag. 82—85.

Un studiu mare, dar prea puțin concis despre *Basmale române*, în comparațiune cu legendele antice clasice și în legătură cu basmele popoarelor învecinate și ale tuturor popoarelor balcanice, a scris **Lazar Șăineanu**, București, Göbl, 1895. — Fără multă valoare: Th. D. Speranția, *Introducere în Literatura populară română*. Studiu comparativ, București, Clemența, 1904. — **Dimitrie Marmelluc**, *Figuri istorice românești în cântecul popular al Românilor*. Anal. Acad. Rom., XXXVII, lit. București, 1915. Despre legenda *Mândsirei Argeș* la popoarele învecinate: Kurt Schladebach, *Die aromunische Ballade von der Artabrücke in I. Jahresbericht des rum. Inst. zu Leipzig* p. 79 ș. u. — O încercare de a stabili tipul *Mioriței* a făcut **D. Caracostea**, *Miorița în Moldova. Fragment din Istoria și estetica epiceii populare române*. (Extras din *Conv. lit.* XLIX (a. 1915) și XL (a. 1916)), București, Speranța, 1916.

CAPITOLUL II.

7. Scrisoarea lui **Neacu** din 1524 a fost publicată mai întâiu în *Hurmuzaki, Documente*, XI p. 843 (unde s'a dovedit data în mod neîndoios), republicată de **Iorga** în *Brașovul și Români* p. 283, în *Ist. lit. rel.* p. 36 și în *Istoria Românilor în schițuri și povăi* II p. 231. — Despre o notă românească pe un aei slavon din 1514, v. **Iorga** *Ist. lit. rel.* p. 109. — O glosă românească pe un document slavon de sub **Mircea Ciobanul** din a. 1548 s'a publicat în *Conv. Lit.* XXXIV (1900) p. 332. — Nota românească (Muntenia) a ierodiaconului **Gavril** pe un evangheliar slavon în *Archiv. slav. Phil.* VII. 15 și 220. **Documente românești** din sec. XVI, începând cu a. 1571, a publicat **Hasdeu**, *Cuvinte din bătrâni* I p. 18 ș. u. — Scrisori românești aflătoare în arhivele Bistriței (dintre care multe cu rotacism) a publicat **N. Iorga**, *Documente românești din arhivele Bistriței*, I, București, Sococ, 1899 și **Același** a lipărit în *Hurmuzaki, Documente*, XI (p. 197, 232—235, 317—320, 349—350, 364—370, 395—399) scrisori și inventarii din hârtiile lui **Petru Schiopul**, dela a. 1588 încoaace. — **Același**: *Documente nouă* (dintre a. 1588—1600), în mare parte românești, relative la **Petru Schiopul și Mihailu Viteazul** în *Analele Academiei Române* tomul XX ist., București, 1898. — **Același**: *Acte și fragmente cu privire la Istoria Românilor*, Vol. III București, imprim. Statului, 1897 (facsimile a unui ordin de plată al lui **Petru Schiopul** din 5 Maiu 1590). — Diferite documente de la sfârșitul sec. XVI-lea și începutul celui de al XVII-lea. **Același**, *Studii și documente* vol. IV p. I ș. u. — Câteva zapise de la 1576 încoaace în **I. Bănu**, *Documente românești*, tom. I, fasc. I, Buc., Acad. Rom., 1907. — Porunca lui **Mihailu Viteazul** din 1600 e reprodusă de **Iorga**, *Câteva documente de cea mai veche limbă românească*, *Analele Acad. Rom.* XXVIII lit., p. 113—115. — Cel mai vechiu exemplar de vocabular slavo-român, descoperit într'un manuscris sârbesc din sec. XVI, e publicat de **E. Kaluzniacki**, *Über ein Kirchenslavisch-rumänisches Vocabular* în *Archiv für slavische Philologie* XVI, 46—53. (După limba, autorul lui pare a fi fost Ol-

tean, cf. Gr. Crețu, *Mardarie Cozianul, Lexicon slavo-românesc*, Buc., C. Gobl, 1900, p. 23-24). — Foarte interesante din punct de vedere al limbii arhaice sânt *Glosele române într'un manuscris slavon din sec. XVI*, publicate de I. Bogdan în *Conv. lit.* XXIV (1890), p. 727-752, împreună cu un mic studiu. — O listă de documente vechi în limba română la *Sbiera, Mișcări cult.* p. 15 ș. u. și la O. Densușlanu, *Histoire de la langue roumaine*, Tome second, Fasc. I: Le seizieme siecle, Paris, Leroux 1914, p. 9-10 (între care unele care n'au fost citate aici).

8. Cât timp s'a crezut că *Calehismul calvinesc* (cf. p. 66) și tipăriturile coresiene sânt cele dintâiu scrise în limba română, a fost firesc ca impulsul cel dintâiu de a traduce cărțile sfinte să se atribue propagandei luterane și calvine. A. Densușlanu, *Ist. lit.* 189-191 arată însă că limba întâielor traduceri religioase «este cu mult înainte de sec. XVI-lea» și tot astfel *Sbiera, Mișc. cult.* p. 19. Prin studii filologice, dintre care cel mai remarcabil e al lui I. A. Candrea, *Monumentele cele mai vechi de limba românească în Noua revistă română* III (1901), 533-541 și IV (1901) 14-24, s'a dovedit cu siguranță că unele dintre tipăriturile coresiene reproduc texte cu mult mai vechi. I. G. Sbiera, *Codicele voronețean*, pag. 334 ș. u., bazându-se de asemenea pe studii, limbii mai veche decât sec. XVI-lea a Codicelui voronețean și reluând o idee exprimată de Hașdeu, *Cuvinte din bătrâni*, II 259-260, a crezut că impulsul de a traduce românește n'a venit prin bogomilism. Teoria lui despre traduceri din sec. XIII în vreo mănăstire sau episcopie dependentă de mitropolia din Ohrida e fantastică. I. Bianu, *Introducere la limba românească* p. 6, credea că întâiele traduceri s'au făcut pe la sfârșitul sec. XV-lea în mănăstirile moldovene care ajunseseră sub Ștefan cel Mare la o înflorire deosebită, «pentru a da elementele instrucțiunii teologice călugărașilor români adunați în mare număr în aceste mănăstiri». Nici I. Bărbulescu, *Calvinismul și începutul d'a se scri românește în Conv. lit.* XXXIV (1900), p. 858-877 n'a izbutit să facă plauzibilă părerea sa, că îndemnul de a traduce l-ar fi primit Românii în sec. XV-lea dela catolici. E meritul lui N. Iorga, *Ist. lit. rel.* p. 15 ș. u. de a fi arătat că acest îndemn ne-a venit prin răspândirea husitismului printre Români. Părerea aceasta e admisă astăzi de toți filologii și istoricii literari. Excepție face numai O. Densușlanu, *Hist. de la langue roum.* II. p. 1 ș. u. — Documente despre răspândirea husitismului în părțile locuite de Români, în *Hurmuzaki, Documente* I No. 506-513. — Ca o curiozitate pomenesc părerea eronată susținută în repetite rânduri de M. Gaster, *Geschichte der rum. Lit.* p. 268 și *Crestom.* p. XX, XXX etc., că aceste scrieri ar fi copii după cărțile tipărite de Coresi. — Despre locul unde s'au făcut întâiele traduceri, cf. S. Pușcariu, *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen (Beiheft zur Zeitschrift für rom. Philol. XXVI)* Halle, Niemeyer, 1910 p. 40 și N. Drăgan, *Două manuscrise vechi*, p. 5-7.

Ediții: Ion al lui G. Sbiera, *Codicele Voronețean*, cu un vocabulariu și studiu asupra lui. Ed. Academiei Române, Cernăuți, 1885. *Recensii:* Gr. Crețu în *Rev. Tocilescu* VI (1886), p. 155 ș. u. I. Bogdan, în *Conv. lit.* XX (1886) p. 77-89 și I. Nădejde în *Contemporanul* III, 132-138, 178-184,

230—235, 474—479, 514—516, 526—528. [În afară de probele aduse de Sbiera și Iorga, *Ist. lit. rel.* p. 53 se pot citi și alte fapte care dovedesc că Codicele Voronețean e o copie, d. e. ²⁾, «cu rosul *Prischila* ce-i ce-și *tunseră* capetele», în Noul testament dela Belgrad: *Prischila* și *Achila*, tunzându-și capul. — Pentru izvorul paleoslav al textului: B. Tenora, *Über die kirchen-slavische Vorlage des Codice Voronețean*, in *Mitteilungen des rumänischen Instituts an der Universität Wien*, Heidelberg, Winter, 1914, pag. 145—221.

I. **Bianu**, *Psaltirea scheiană*. Tomul I. Textul în facsimile și transcriere, cu variantele din Coresi (1577). Ed. Acad. Rom. București, C. Oobl, 1889 (epuizat). O ediție critică, cu un studiu introductiv și cu o comparație amănunțită cu *Psaltirea Voronețeană* și *Psaltirea Hurmuzaki* a dat I. A. Candrea, *Psaltirea scheiană comparată cu celelalte Psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*. I Introducerea cu 11 planșe, II Textul și Glosarele, Buc., Socec 1916. (Publicație a Comisiunii istorice a României). — Cf. și O. Densușianu, *Anuarul seminarului de Istoria limbii și literaturii române de pe lângă Facultatea de Litere din Buc. Studii de filologie română*, Buc., 1898. Același: *Din Istoria amintirii lui a final în limba română*. *Anal. Acad. Rom.* XXXVI lit., București, 1904, pag. 29. C. Galușcă, *Slavisch-rumänisches Psalterbuchstück*, Halle Niemeyer, 1913. — Alecu Procopovici, *Despre nazalizare și rotacism*. *Analele Acad. Rom.* XXX lit., Buc., 1908 (p. 29—37 se vorbește despre cei trei copiiști ai Psaltirii scheiane). — G. Ciuglea a tipărit întreaga *Psaltire Voronețeană* în *Revista p. isl. arheol. și filol.* XI° 251—261, XII° 193—209, 475—487. Aceeași Psaltire a editat-o cu un studiu făcut fără cunoștințele filologice necesare. (Fragments de V. Bogrea în *Drum drept* II (a 1914) p. 497—508).

Fragmentele publicate de N. Iorga, *Câteva documente de cea mai veche limbă românească*, *Anal. Acad. Rom.* XXVIII lit., sânt mai nouă de cum le crede autorul.

9. *Catehismul calvinesc* (în copia mähăceană) e publicat de Hașdeu în *Cuvinte din bătrâni* II pag. 99—107. Cf. Sbiera, *Mișcări* p. 100 ș. u. și *Vechea Bibliografie* 21—23. Tipograful — poate și traducătorul — a fost un Sas din Sibiiu, cu numele Philipp Maler (Pictor).

Despre mișcarea reformată printre Români, cf. dintre scrierile mai nouă: Dr. Augustin Bunea, *Vechele episcopii românești a Vadului, Groagiuului, Silvașului și Balgradului*. Blaș Art diecesana, 1902, p. 81 ș. u., Dr. N. Drăgan, *Calvinismul și literatura românească*, în *Pagini literare* (din Arad) a. I (1916) p. 41—43 și 60—62. Dr. I. Lupaș, *Influița reformăniunii asupra bisericii românești din Ardeal în secolul XVI*, în *Transilvania* a. XLVIII (1917) p. 1—12. Fără valoare: Dr. At. M. Marienescu, *Luteranismul, Calvinismul și Introducerea limbii românești în biserica din Ardeal* în *Anal. Acad. Rom.* XXIV ist., București, 1902

Despre *Palia de la Orăștie* v. *Vechea Bibliografie* 93—98. M. Rogues *L'original de la Palia d'Orăștie* (extras din *Romania* 1913) și I. Popovici *Palia de la Orăștie* (1582) în *Analele Acad. Rom.* XXXIII lit., Buc., 1911. O ediție critică, în care se arată cu probe doveditoare că avem a face cu o

traducere după Heltay pregătește de mult dl M. Roques — Părerea dlui Iorga. *Ist. lit. rel.* p. 96 că fragmentul de *Levitic* aflat de Hașdeu și publicat în *Cuv. d. bătr.* I. p. 5—17 ar fi o parte nepublicată a acestei traduceri din Palie o contrazice limba acestui fragment care (cu forme ca *hi, pustii, jugul, culeză, luă*) nu are particularitățile graiului bănățean și dovedește (cf. forme ca *pre voi, urî, cădarile*) că e mai nou decât credea Hașdeu (circa 1560). Părerea dlui Iorga o repetă — având aerul de a spune un lucru nou — Iosif Popovici în *Cosinzeana* II (1912) p. 51—53, fără a aduce nici o probă, căci cele două citate prin care vrea să dovedească că e tradusă din ungurește nu probează nimic (*lemn* cu înțelesul de «copac» e obicinuit în textele vechi, iar *rum* cu înțelesul «că» se găsește de asemena în texte traduse din slavonește).

Fragmentul Todorescu a fost descoperit de Dr. Sztripszki Hiodor și publicat în colaborare cu Dr. Alexies György: *Szegedi Gergely Énekes könyve XVI századbeli román fordításban. Protéstants hatások a hazai románságra.* Budapest, 1911, cu o introducere lungă și plină de divagațiuni și de fantezii (cf. *revensiile* lui Dr. Mateiu, *Luceafărul* X (1911) 557—558, St. Meteu, *Tribuna* XV (1911) Nr. 283, p. 17—18 și cu deosebire Dr. N. Drăgan, *Transilvania* XLIII (1912) 217—277).

În Petersburg se găsește un fragment dintr-un Evangheliar slavoromân tipărit despre care a scris o notă I. Bogdan în *Conv. lit.* XXV (1891), p. 33 ș. u. Datarea din 1580, admisă și în *Vechea Bibliografie*, nu poate fi exactă. Limba acestei traduceri, făcută de un strein, e mai nouă, iar caracterele tipografice se deosebesc de ale tipăriturilor lui Coresi. La comisia istorică se găsește totografia în întreg fragmentul (ilustrație la pag. 33).

N. Iorga, *Ceva despre Episcopul Maramureșan Iosif Stoica. Câteva fragmente de vechi cazanii românești.* *St. Anal. Acad. Rom.* XXXVI, *ist.* București, 1913. — *Același, Mărunțișuri istorice culese din Ungaria.* Budapesta, Poporul român, 1904 (Extras din «*Luceafărul*» a. 1904).

10. Despre cărțile tipărite de Coresi (datarea și bibliografia) cf. *Vechea Bibliografie* I, 53—93 și 516—529 — Știri biografice despre Coresi (1564) se găsesc la N. Hodoș, *Un fragment din Molitfelnicul Diaconului Coresi (1564)*, în *Prinos lui D. A. Sturdza*, Buc., C. Oöbl, 1903, p. 235—276, unde (p. 241), găsim o încercare de a se face genealogia familiei. Tot acolo se relipărește (cu chirilice) fragmentul cunoscut din *Molitfelnic*. Ca Molitfelnicul acesta este tradus în cea mai mare parte după *Agenda* lui G. Heltay (tipăr. în 1551) a arătat Dr. E. Dăianu în *Răvașul* din Cluj, a. 1908, p. 168—181. — St. Nicolaescu, *Diaconul Coresi și familia sa*, în *Rev. p. istorie, arheol. și filol.* X (1909) p. 265—291 (cu bibliografia cea mai nouă). — O relipărire nu prea exactă cu litere latine a Evangheliei din 1561, a dat Arhleroul Dr. Gherasim Timuș Piteșteanu, *Tetraevanghelul Diaconului Coresi*, cu o prefață de Constantin Erbiceanu, București, Tip. Cărților bisericești, 1889. Partea dela început, care lipsea în exemplarul cunoscut de Gherasim Timuș, a reprodus-o, după un exemplar din Budapesta, M. Ro-

ques în *Romania*, XXXVI (1907), pag. 429—434. — O ediție critică a *Evangheliei cu învățătura* din 1580—1581 prepară **Sextil Pașcariu** în colaborare cu **A. Procopovici** din însărcinarea Comisiunii istorice a României. Vol. I., Textul, a apărut în București, Socec 1914. (Despre *Popa Iane și Mihaiu*, colaboratorii lui **Coresi** v. **Iorga Istoria literaturii religioase** pagina 92 ș. u.) — Despre Psaltirea din 1570, v. **Maugra**, *Cercetări literale-istorice*, București, Göbl, 1896. — Textul românesc al Psaltirii din anul 1577 a fost retipărit cu litere chirilice și transcriere română, de **B. Petriceicu Hașdeu**, *Psaltirea publicată românește la 1577 de diaconul Coresi, reproducă cu un studiu bibliografic și un glosar comparativ* (ambele n'au apărut). Tomul I. Textul, București, Academia Română, 1881. O ediție populară a apărut în *Autorii români vechi și contemporani*, Buc., Socec, 1894. (Faptul că Psaltirea lui **Coresi** reproduce un text mai vechiu, l-a dovedit **I. A. Candrea**, în articolul citat din *Noua rev. rom.* Dovezile aduse de **Candrea** se pot ușor înmulți. Voiu cită numai una: În Psaltirea **Coresiană** cetim (ps. 113 v. 14) «Ureachii au și nu auđu, nasure au și nu aputu». Cuvântul *a puși* însemna «a mirosi» (cf. *Dicționarul limbii române* s. v.) Copistul Psaltirii scheiene, neînțelegând acest cuvânt, a îndreptat versetul în «nasure au, și n'au putu», fără să observe nonsensul ce a rezultat din această schimbare).

Păreră că *Tâlcul evangheliilor* din 1564 n'a fost lipărit întreg de **Coresi**, ci probabil de ucenicul său **Lörinț**, se sprijină pe următoarele două greșeli de tipar din această carte: **мѣргѣританука** (= mărgăritariu) și **нас** (= sau). Dacă însemnăm de împrejurarea că **p** și **c** sânt cele două litere care în alfabetul chirilic au ală valoare de cât în cel latin, înțelegem cum un tipograf strein, deprins să așeze texte scrise cu litere latine, a putut schimba pe **p** cu **r** și pe **c** cu **k**, o greșală, care ar fi mai greu de admis la **Coresi**, deprins să tipărească numai cu buchi chirilice.

Despre *Evangheliarul lui Rădu din Mănicești*, aflător în *British-Museum* din Londra, a scris mai întâi **Hașdeu**, în *Columna lui Traian* a. 1882 și 1883, p. 312—320. *Evanghelia* lui **Mateiu** a reproduc o (eu un glosar) **M. Gaster**, în *Archivio glottologico italiano* XII, și întregul *Evangheliar*, împreună cu un manuscris cu traducerea *Faptelor apostolilor*, a tipărit-o, fără să o publice însă, **Același** (exemplare la Academia Română).

11. **M. Gaster**, *Literatura populară română cu un apendice: Voievoaia Garamantiniilor cu Alexandru Machedon de Nicolae Costin*, București, 1883. **Același**, *Gesch. d. rum. Lit.* p. 379 ș. u. **Sbiera**, *Mișc. cult.* p. 276 ș. u. cfr. și **M. Gaster**, *Texte române inedite din sec. XVII* (călătoria lui **Sith** la raiu, *Viața sfântului Grigorie Decapolițul*) *Rev. p. istorie, archeol. și filol.* I 71—96 și *Legende inedite* (*Viața sf. Alexie, omul lui Dumnezeu*) *ib.* III 335—352.

Codicele sturdzan e tipărit și studiat de **I. B. P. Hașdeu**, *Cuvinte din bătrâni*, vol. II. Buc., Rădulescu, 1879. (Câteva rectificări importante la **D. Russo**, *Studii bizantine-române* p. 3—21).

Alte două codice miscellane care cuprind copii după traduceri vechi a publicat, cu un important studiu introductiv **Dr. Nicolae Drăgan**, *Donă*

manuscripte vechi, *Codicele Todorescu și Codicele Marțian*. Ed. Academiei Române, București, 1914.

Codex neagoensis, publicat de I. Bianu, *Columna lui Traian* a. 1883, p. 324 ș. u. (introducere), 445 ș. u. (textul). — N. Cartoian, *Alexandria în literatura românească*, Buc., Gobl, 1910.

Hronograful lui Moxa a fost tipărit, cu un studiu filologic, de Hasdeu, *Cuv. d. bătr* I 313—443. Despre izvoarele lui, I. Bogdan, *Archiv für slavische Philologie*, XIII 501—502. — Despre alte hronograte, ale căror tipuri și vechime încă nu e deplin satorită, Sbiera, *Mișc. cult.* p. 244 ș. u. Iorga, *Ist. lit.* p. 84—86.

Cuvântul lui Toadâr Dascălul a fost publicat de V. Pârvan, *Un vechiu monument de limbă literară românească*, Buc., Socec 1904 (Extras din *Conv. lit.* XXXVIII), împreună cu o altă redacție, mai completă, după o copie din 1668. (cf. D. Russo *Elenismul*, p. 31—32).

N. Iorga, *Studii și Documente XIII*, București, 1906, p. 53—54 (Legendă a Sf. Paraschiya). — Același, *Studii și Documente XXI*, București, 1911, p. 22—35 (Fragment din Viețile sfinților). — Același, *Ceva despre Episcopul maramurșan Iosif Stoica*, p. 13—14 (Predică pentru post; despre Anticrist).

12. Pentru tipăriturile românești în sec. XVII și bibliografia cu privire la ele, e a se consulta *Vechea bibliografie I*. Noi am relevat numai acele, care prezintă, din punct de vedere al dezvoltării literare, un interes deosebit.

Ediții: *Pravila bisericească*, numită *lea înică*, tipărită mai întâiu la 1640 în mănăstirea Govora; publicată acum în transcripțiune cu litere latine de Academia Română, București, Acad. Rom. 1884. — Ioan M. Bujoreanu, *Pravila bisericească (numită lea înică) tipărită în Monastirea dela Govora la anul 1640 și Pravila lui Mateiu Basarab cu canoanele sânilor Apostoli*, intitulată: *Îndreptarea legii, tipărită la Târgoviște în anul 1652*. București, Acad. Rom., 1884 (Extras din: *Același, Colecțiune de Legiurile Romaniei vechi și cele noi*, Vol. III, București, 1885). De curând a fost retipărită, împreună cu textul slavon și grecesc, de Ion Peretz, în *Revista p istorie, archeolog. și filol.* XI 22—95, XII 178—193 și 417—474. [Despre izvoarele acestei Pravile, cf. Const. Popovici jun., *Fântânele și Codicii dreptului bisericesc ortodox*, Cernăuți, 1880 p. 67, 95 ș. u., Ion Bogdan, *Cronice inedite*, București 1895 p. 90]. — I. Sion, *Carte românească de învățătură dela Pravilele Împărătești și dela alte giudețe*, Botoșani, 1875. Ion M. Bujoreanu, *Colecțiune de legiurile României vechi și cele noi*, Vol. III, București 1885. — Importanța e publicația lui S. G. Longinescu, *Pravila Moldovei din vremea lui Vasile Lupu*, însoțită 1° de izvoarele sale, 2° de varianta sa muntenească, intrupată în *Îndreptarea legii* a lui Mateiu Basarab, 3° de tâlmăcirea sa în franțuzește de A. Patignet (formând vol. I din *Legi vechi românești și Izvoarele lor*), București, C. Gobl 1912. [Din comparația Pravilei lui Vasile-Lupu cu cea a lui Mateiu-Basarab, care nu e în cea mai mare parte decât o refacere a celei dintăiu, se pot face intere-

santé studii asupra dialectului moldovean și muntean. Același lucru se poate face cu *Evanghelia învățătoare*, lipărită la Dealu, în a. 1644, care (după M. Gaster, *Geschichte d. rum. Lit.* 275) în partea dintâi reproduce *Evanghelia învățătoare* tradusă de Silvestru și publicată la Govora la 1642, iar în partea a doua e un plagiat al *Cărții cu învățătura* a Mitropolitului Varlaam, apărută la a. 1643, din care moldovenismele limbii au fost înlocuite prin forme muntești. Acest fapt e caracteristic pentru emulațiunea între cele două Curți, cea din București și cea din Iași, ca răspânditoare de cultură].

Grigorie Crețu, *Mardarie Cozianul, Lexicon slavo-românesc și Tălcuirea numelor din 1649*. Ed. Academiei Române, București, C. Göbl, 1900.

Ion Blanu, *Despre introducerea limbii românești în Biserica Românilor*. Discurs de recepțiune, București, 1904 (se dovedește netemeinicia părerii admisă în general mai înainte că limba română a înlocuit în cărțile sfinte pe cea slavonă din îndemnul lui Mateiu Basarab și a lui Vasile Lupu și se arată procesul de învingere treptată a limbii naționale în biserică; cf. și *Sbiera*, *Mișc. cult.* p. 19—25. Adăose la A. Lapedatu, *Dasclul Damaschin*).

Z. Arbore, *Petru Movila, Mitropolitul Chievlui*, în *Tinerimea română* a. XVI, vol. I, p. 94 ș. u.

Despre cea dintâi carte, scrisă la a. 1639 din teascurile ardelene, N. Drăgan, în *Pagini literare* (Arad), a. 1, (1916), p. 60—62. Cartea aceasta pe care dl Drăgan o va retipări în curând în editura Academiei Române, cu un studiu introductiv, cuprinde, pe lângă alte scrieri de natură religioasă, și întâiul *Gromoyhic și Trebnik* tradus românește.

Despre *Catehismul lui I. I. I. I. I.* (1648) și cel al lui Vito Pilutio (Roma, 1677), care întrebuintează litere latine, cf. *Vechea Bibliografie* I p. 160 164 și 216 (cu indicări bibliografice).

Pentru notele marginale ale *Noului Testament de Bălgrad*, prin care se explică niște cuvinte și forme vechi ale «întorsurii de demult», cf. *Sbiera*, *Mișc. cult.* 44. Ca dovadă că traducătorul controlează traducerea cu textul latin, pot servi exemple ca «tirean» (Fapt. Apost. 19, 9), în Vulgata «Tyranni», în Codicele Voronețean: «muncitoriu», «Diana» (Fapt. Apost. 19, 24), în Vulgata «Dianae», în Codicele Voron. și în Biblia din 1688: «Artemida».

Despre limba *Psaltirii din 1651*: I. Papp, *Beiträge zum Studium des Altrömischen in III. Jahresbericht des rum. Instituts zu Leipzig*, 1896, p. 170—182.

Stefan Dinulescu, *Notițe despre viața și activitatea Mitropolitului Moldovei Varlaam (1632—1653)*. Cernăuți, 1886 (retipărit din *Candela*). — Data Sfințirii sale «23 Sept. 1632» în *Columna lui Traian* a. 1882, p. 212. — Despre familia sa, N. Iorga, *Studii și Documente*. XIX, 3—6. — O ediție populară din Cazanice, în *Autorii români vechi și contemporani*, (Păremiile lui Solomou). București, Socec, 1895.

Extrase din *Biblia dela 1688*, în *Autorii români vechi și contemporani*, Buc., Socec, 1895.

Generalul P. V. Năsturel, *Manuscris român din secolul XVII. Viața sfinților Varlaam și Ioasaf, tradusă din limba elenă la anul 1648 de Udriște Năsturel de Fierăști, al doilea logofăt*. București, Universala, 1904 (cu o introducere despre autor, manuscrise și operă).

Iosif Naniescu și C. Erbiceanu, *Viața și traiul sfinției sale părintelui nostru Nifon, Patriarhul Țarigradului, scrisă de Gavril Protul, adevăratul marele Sfetagoriei*. București, Tip. cărților bisericești, 1888. După alt manuscris, reprodus de B. P. Hasdeu în *Arhiva istorică* a. 1 (1865), partea 2, pag. 133—150.

Despre *Letopisețul moldovenesc*, cf. **C. Giurescu**, *Nouă contribuțiuni*, p. 57—62.

Ar. Densusianu, *O nouă cronică românească*, în *Rev. crit.-lit.* 1, 97—103, 366—396. — **Iorga**, *Ist. lit.* 1, 117. *Operele lui Gheorghe Brancovici, Publicate după manuscriptul părintelui C. Bobulescu*. Extras din *Revista istorică*, Iași, Progresul, 1917 — Despre un manuscris care cuprinde o *Geografie a Ardealului* (publicată mai întâiu de **Cipariu** în *Organul Lumindrii* din 1848, nr. 25, pag. 131 și reprodusă de **Gaster**, *Crestomatia* 1, 175—178), cf. **Cipariu**, *Principia*, 114. — *Cronica expediției Turilor în Morea, 1715, atribuită lui Constantin Dăchili*, a fost publicată, cu traducere franceză, de **N. Iorga** în editura Comisiunii istorice, București, Socec, 1913.

Despre redacția versificată a lui *Ioasaf Săulprical*, cf. **Gaster**, *Gesch. d. rum. Lit.* p. 383. — Niște versuri românești cu ortografie ungurească de pe la 1666 la **Iorga**, *Studii și Documente* XIII, p. 5—8.

Despre influența grecească: **D. Russo**, *Elenizmul în România. Epoca bizantină și janariotă*. București, Giol, 1932. (Bibliografie mai amănunțită în *Capitolul IV* No. 22).

Gr. Crețu, *Anonymus Caransebestensis*, cel mai vechiu dicționar al limbii române (după manuscrisul din Biblioteca Universității din Pesta) în *Revista p. istorie, arheol. și filol.* noua serie, vol. I, fasc. III p. 320—380. — Versurile lui **Halicu** în *Columna lui Traian* a. 1883, p. 413—414 și în **Gaster**, *Crestomașle* I, p. 216.

Despre *Letopisețul latinesc*, cf. **C. Giurescu**, *Nouă contribuțiuni la Studiul cronicelor moldovene. Letopisețul lui Eustratie logofătul și Letopisețul latinesc, Cronicile lui Grigorie Ureche, Simion Dascălul și Mihail Călugărul*. Buc., Giol, 1908 (cf. p. 62 ș. u. Argumentele lui Giurescu, prin care arată că Letopisețul latinesc nu trebuie confundat cu vre-o cronică polonă, sânt hotărâtoare).

Despre *Spătarul Milescu*: **Hașdeu** în *Traian* a. 1870 nr. 7—9, 11—12, 14 și 16 (neterminat). — **E. Picot**, *Notice biographique et bibliographique sur Nicolas Spathur Milescu* în *Melanges orientaux, publiés par l'École des langues orientales vivantes*, Paris 1883 (Recensie în *Convorbiri literare* XVII 478—479). — **G. Bogdan-Dulcă**, în *Convorbiri literare* XXXV 243—246. — O traducere românească (după textul grecesc) a călătoriei sale în China, a dat **G. Sion** în *Anal. Acad. Rom.* X ist., 89—181. — Lui Milescu i s'au atribuit și scrieri românești. Astfel **Hașdeu**, și după el **Picot**, credeă

că traducerea Biblii din 1688 a făcut-o M. în vremea șederii la Constantinopol, și că tot el e autorul Cronicei, despre care acum știm că a fost scrisă de Stolnicul Cantacuzino (cf. no. 16). Gaster dimpotrivă îi atribuie altă cronică *Gesch. d. rum. Lit.* p. 280 — Lui Milescu e aplecac să-i atribuie Iorga și o compilare despre *Impărații turcești și Primejdia cea rea și căderea oștii țării Ardealului*, înmăncată după Kemény și publicată în *Studii și Documente* IX, 190—213 după o copie din a. 1673. — N. Iorga, *În legătură cu Biblia dela 1688 și Biblia dela 1667 a lui Nicolae Milescu. Anal. Acad. Rom. XXXVIII*, ist. Buc. 1915.

Așa numita *Cronică a lui Huru*, care ar fi o traducere românească din 1495, făcută de spătarul *Petra Clăndu*, după o copie a unui Huru, scrisă la 1280 după un original mai vechiu, scris acesta de *Arbore Campodax*, este o grosolană mistificare a epocii romantice din secolul trecut. Ea a apărut la 1857 în tipografia lui Asachi sub titlul *Fragment istoric scris în vechea limbă română din 1495, sevs la lumină în Moldova la 1856*, Iași, Albina Română, și a fost reprodus în *Revista Română* I (1860) p. 533—574 (cu un facsimile).

Cronicele cele mai puțin păstrate în forma autografă. Majoritatea lor sânt copii mai lăzii cu adaose sau cu omiteri și mai adese copuri de cronici, în care se confopesc mai multe cronici anterioare. Critica literară și istorică a izbutit, în unele cazuri, să stabilească, care e redacția diferiților cronicari. În mai multe privințe însă chestionarea aceasta nu e elucidată.

Cronicele moldovene din secolul XVII și XVIII le-a publicat, cu o introducere asupra cronicelor, mai întâi M. Kogălniceanu, *Letopiseșele țării Moldovii* vol. I—III, Iași, Cantala-Poni, sălești, 1845—1852 (cu litere chirilice) ed. a doua, sub titlul: *Cronicele României sau Letopiseșele Moldovei și Valahiei* (cu litere latine și adăugând și cronici muntene). Buc., Impri-meria națională, 1872—1874. În fruntea vol. I. Notițe biografice despre cronicarii Moldovii (p. IX—XXIV), iar la slârșitul fiecărui volum notițe asupra manuscriselor. Edițiile acestea, de o mare însemnătate pentru vremea când au fost publicate, cuprind multe greșeli, atribuindu-se unor cronicari părți ce n'au fost scrise de ei. O ediție critică lipsește până azi. Ediții populare și fragmente s'au publicat în *Autorii Români vechi și contemporani*, Buc., Socec, și în Iorga, *Din faptele străbunilor. Povestiri ale cronicarilor*, Valenii-de-munte, Neamul românesc, 1909.

Lucrări mai nouă (cu bibliografie) despre cronicarii moldoveni sânt: A. V. Gâdei, *Studiu asupra Cronicarilor moldoveni din sec. XVII din punct de vedere al limbii, metodei și cugetării* cu o prefață de Dl V. A. Ureche, Buc. 1898 (cf. recenzie importantă lui A. Orășanu. *Conv. Lit.* XXXIII 1899 p. 256—287, 441—464, 508—532, 595—627, 726—735, 844—853), apoi scrierile lui I. Bogdan citate sub I, 4 și C. Giurescu, *Noii contribuțiuni*. — În această din urmă lucrare s'au adus mai întâiu probe plauzibile pentru opera de cronicari a lui *Eustratie logofătul* și a lui *Simcon Dascalul* și tot acolo despre copia lui *Misail Călugărul* (p. 33 ș u.) — Despre *Eustratie* știm că, în afară de *Pravila* lui Vasile Lupul, a tradus cele *Șapte taine*, lipăr la a.

1644 și avea, încă dela 1632, gata în manuscris o mare compilație de pravile (cf. I. Bianu, *Columna lui Traian* a. 1882, p. 210—217).

C. Giurescu, *Izvoarele lui Tudosie Dubău, Miron Logofatul și Vasile Demian*, în *Buletinul Comisiunii istorice a României* I, p. 165—214, București, Socec, 1914.

C. Giurescu, *Letopisețul Țării Moldovei dela Istrate Dabija până la domnia a doua a lui Antioh Cantemir (1661—1705)*. Publicație a Comisiei istorice a României, Buc., Socec, 1913.

Cronica lui *Așintie Uricariul* s'a publicat în *Letop.* II, p. 131—192, *Cron.* II, 119—173.

Despre tot ce privește *cronicarii munteni*: N. Iorga, *Analele Acad. Rom.* XXI, ist. Buc., 1899. — Cronicile muntene sânt publicate în cea mai mare parte în *Magazinul istoric* al lui Bălcescu și Laurian (apărute și în ediție separată). O parte se găsește și în ediția a II-a a *Letopiseștilor* lui Kogălniceanu.

Cronica lui Mihaiu Viteazul, tradusă în polonește de Andreiu Taranovski a fost tradusă în latinește și tipărită la Gorlici în a. 1599 de Baltazar Walter din Silezia: *Brevis et vera Descriptio ab illustr. duce Ion Michaelae gestarum...*, retipărită cu traducere română de Papiu Ilarian în *Tezaurul istoric* I. (1862).

Cronica lui Stoica Ludescu în *Magaz.* ist. IV, 231—372, V, 3—32. — Paternitatea lui Ludescu a stabilit o Aloga în *Analele Acad. Rom.* XXI, 334; date biografice la Același, *Ist. lit.* II, cf. și *Buletinul monum. istorice* a. 1908 p. 161 ș. u.

Cronica lui Radu Orăceanu în *Magaz.* ist. II, 129—177, 197—228, 321—352. O ediție nouă a dat St. Greceanu — un strănepot al cronicarului: *Scrierile lui Radu Logofatul*. Completație a articolului din *Revista română*, pentru a servi ca introducere în *Vița lui Constantin Vodă Brâncoveanu*. Buc., Gobl., 1904. Manuscrisul autograf — cel mai complet — se păstrează la Academia Română. La 1698, cronicarul a predat Domnului partea care cuprindea cei dintâi zece ani de domnie, cu o prefață plină de laude; partea aceasta se păstrează în traducere germană în biblioteca gimnaziului luteran din Brașov. O parte a cronicii a intrat și în corpul oficial mavrocordătesc și aceasta e publicată în *Magazinul istoric* II, 129—176, 193—228, 321—325.

13. *Cronica lui Ureche* e publicată în *Letop.* I, 93—207, *Cron.* I, 127—241. — E. Picot, *Chronique de Moldavie, depuis le milieu du XIV siècle jusqu'à l'an 1594, par Grégoire Urechi. Texte roumain avec traduction française, notes historiques, Tableaux généalogiques, glossaire et table*. Paris, Leroux, 1878. — I. Sbiere, *Grigoriu Ureche. Contribuiri pentru o biografie a lui*. *Anal. Acad. Rom.* t. V, ist., Buc., 1881, p. 26—36 (se dovedește că cronică nu e scrisă de Nestor Ureche, tatăl lui Grigore, precum presupunea Hașdeu și Ar. Densusianu. Cf. Același, *Misc. cult.* 168—174, 299—300). — I. Tanoviceanu, *Contribuțiuni la biografiile unora din cronicarii moldoveni*. *Anal. Acad. Rom.* t. XXVII ist., Buc., 1904—1905, p. 227 ș. u. — E. de Barwinski,

Știri nouă asupra familiei Ureche (în *Prinos* lui D. A. Sturdza p. 197—211). — O încercare — nereușită (v. D. Russo, *Critica textelor și tehnica edițiilor*, Buc., 1912, p. 29 n.) — de a restitui Letopisețul lui Ureche a făcut G. Popovici, *Chronique de G. Ureache*, Buc. 1911, o lucrare care n'a fost pusă în comerț. — Ediție populară: *Grigore Ureche, Domnii Țării Moldovei, în Autorii români vechi și contemporani*, Buc., Socec, 1894.

14. **Stefan Dinulescu**, *Viața și scrierile lui Dosofteiu, Mitropolitul Moldovei* (retipărit din *Candela*), Cernăuți 1895. — **Stefan Ciobanu**, *Dosofteiu, Mitropolitul Moldovei și activitatea lui literară. Contribuție la istoria literaturii românești și a legăturilor române-ruse literare din secolul al XVII-lea*. Traducere din rusește de **Stefan Berechet**, Iași, 1918. — **I. Bianu**, *Dosofteiu, Mitropolitul Moldovei (1671—1686), Psaltirea în versuri, publicată de pe manuscrisul original și de pe edițiunea de la 1673*. Ed. Academiei Române, Buc., 1887. — Despre ultimii ani ai vieții lui Dosofteiu și data morții, **S. Dragomir** în *Conv. lit.* XLV (a 1911) p. 1131. — **I. Bogdan**, *O scrisoare din 1679 a Mitropolitului Dosofteiu*, în *Anal. Acad. Rom.* XXXIV ist., 489—496, Buc. 1912. — **C. Lacea**, *Untersuchungen der Sprache der Vieșta și petrecerea svinților des Mitropolitens Dosofteiu* (disertație) în *V. Jahresbericht des rum. Instituts zu Leipzig*, p. 51—144 (și în broșura separată). Leipzig, Barth, 1898. — Despre legăturile lui Dosofteiu cu Rusia: **Dr. Silviu Dragomir**, *Contribuție privitoare la relațiile bisericii românești cu Rusia, în veacul XVII*, în *Anal. Acad. Rom.* nr. 21, Buc., 1912, p. 42—54. — **D. Pușchilă**, *Măitvelețul lui Dosofteiu*, Studiu [filologic]. *Anal. Acad. Rom.* XXXVI lit., București, 1914. (Autorul crede că Dosofteiu a învățat românește mai târziu). — **I. Bianu**, *Însemnări autografe scrise într-o carte veche de Dosofteiu, Mitropolitul Moldovei (1663—1686)*. *Anal. Acad. Rom.* XXXVI lit., București, 1915. — Aserțiunea că D. ar fi fost Aromân o găsim mai întâiu la Hașdeu, *Etymologietum magnum Romaniae* vol. III, p. 3238, unde se dă și numele lui mirean (cf. *Archiva ist.* I. p. 1, pag. 118). În limba lui Dosofteiu sânt într'adevăr unele cuvinte ca *frunceă* (cf. aromânește *frâmțea*), care nu se găsesc decât la Aromâni. — Despre celelalte cărți tipărite de Dosofteiu v. *Vechea Bibliografie* vol. I. — Ediție populară cu exece din *Vieșile sfinților în Autorii români vechi și contemporani*, Buc., Socec, 1895. — Despre alte încercări de psaltiri versificate în parte anterioare, cf. **Sztripski** și **Alexics**, *Szegedi Gergely énekes könyve*, unde se vorbește de traducerea din ungurește a lui *Grigore Sándor de Agyagfalva* de la 1642 și cea a lui *Ion Viski* de la 1697. — Despre *Psaltirea lui Ștefan Fogaras*, v. **Silași**, în *Transilvania* a 1875, pag. 141—153 și 160—163. **Hașdeu**, în *Cuv. d. bătrâni*, II, 724 727 și în *Columna lui Traian* a. 1883, p. 413—414, **I. Bianu**, în introducerea *Psaltirii lui Dosofteiu* (cu probe).

15. *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron Vodă* e publicat în *Letop.* I, 211—348, *Cron.* I, 243—373. — *Cartea pentru descălecatul dintâiu* e publicată în *Letop.* I, 1—32, *Cron.* I, 1—30. — *Despre poporul Moldovei și al Țării românești* (textul polon cu traducere românească), *Cron.* III, 487—524.

— V. A. Ureche, *Miron Costin, opere complete*. Sub auspiciile Academiei Române. Vol. I—II. Buc. 1886—1888 (de întrebuințat cu multă critică, căci autorul nu are pregătirea științifică spre a da o ediție critică. Lucrarea e plină de greșeli). — Sblera, *Misc. cult.* 174—175, 301—312. — Pentru cronologia lucrărilor lui Costin, v. **Glurescu**, *Nouii contribuțiuni*, p. 34—36. — Pentru omorul Costăneștilor, mai în urmă, **I. Tanovlceanu**, *Marele Spătar Ilie Țifescu și omorirea lui Miron și Velisco Costin* Anal. Acad. Rom. t. XXXII, ist., Buc. 1910. — Cronica scrisă în polonește a tradus-o și publicat-o **I. Bogdan**, *Cronice inedite*, p. 139—204 (cu un studiu). — *Descrierea țării moldovenești* în original polon și în traducere românească, la V. A. Ureche, *op. cit.* II, 72—142. — Dr. **E. Barvinski** a descoperit în muzeul principelui Czartoryski din Cracovia o traducere latină a letopiseșului lui M. Costin și a publicat-o sub titlul: *Mironis Costini Chronicon Terrae Moldaviae ab Aarone Principe*, ed. Comisiunii istorice a României, Buc., Socec, 1912. — Fără valoare: **Oprisa Pál**, *Costin Miron*, disertație, Budapesta 1892. — Ediție populară din Cronicile lui M. Costin în *Autorii români vechi și contemporani*. Buc., Socec. — *Câteva documente despre Costini aflate în arhivele romane* a publicat **Vladimir Ghica** în *Conv. lit.* XLI (a. 1907), p. 468—482. — Forma adevărată a numelui nu e *Costin*, ci *Costin*, precum se vede din iscălitura cronicarului cu litere chirilice (cf. p. 116 și 123) și cu litere latine (cf. *Conv. lit.* XLI (a. 1907), p. 473). Tot sub forma cu â se păstrează până azi în Bucovina numele satului Costăna.

16. *Cronica lui Cantacuzino*, s'a publicat mai întâiu de G. Ioanid, în *Istoria moldo română*. Buc. 1858, vol. I, p. 297—376, apoi de M. Kogălniceanu în *Cron.* I., 85—126, republicată în *Autorii români vechi și contemporani*, Buc., Socec, 1894 sub titlul: *Spătarul N. Milescu, Cronica pe scurt a Românilor*. O ediție nouă a dat **N. Iorga**, *Operele lui Constantin Cantacuzino*. Buc., Minerva, 1901. Este meritul dlui Iorga de a fi arătat cu dovezi neîndoioase în *Manuscripte din bibliotecii streine relative la istoria Românilor, Al doilea memoriu*, Anal. Acad. Rom. XXI ist. p. 78—94, că autorul acestei scrieri nu e nici spătarul Milescu, după cum credea Hașdeu și un timp și E. Picot, sau un Ardelean, după cum presupunea Ar. Densusianu, ci însuși învățatul Stolnic. — Despre o altă copie din 1781 v. V. A. Ureche în *Rev. Toc.* II, a. 1884, vol. III, p. 65—82. — Dl Iorga, în studiul citat, publică (p. 67—78) știrile istorice despre România pe care Cantacuzino le trimitea lui Marrigli (reproduce și în *Operele lui Const. Cantacuzino*).

17. În privința scrierilor lui N. Costin am admis părerea lui C. Glurescu, *Contribuțiuni la Studiul cronicelor moldovene (Nicolae Costin, Tudosele Dubău, Vasile Damian)*, Anal. Acad. Rom. XXX, ist., Buc., 1908, care se deosebește de a dlui Iorga, *Ist. lit.* I. — *Cartea pentru descălecatul dintâiu al Moldovii* e publicată în *Letop.* I, 33—91, *Cron.* I, 31—84. — Despre *Ceasornicul Domnilor*, cf. **Gaster**, *Lit. pop.*, apendice, unde (precum și în *Crestomație* II, p. 8—14) sânt reproduse părți. Despre manuscrise și analiza lucrării: Iorga, *Ist. lit.* I, 68 ș. u.

18. Asupra operei lui *Radu Popescu* părerile nu sânt unanime. **C. Giurescu** în studiul său: *Contribuțiuni la Studiul Cronicelor muntene*, Buc., Bukarester Tageblatt, 1906, crede că Radu Popescu a scris în trei rînduri istoria țării sale. Odată în tinerețe, pe la 1688, voind să răspundă, în sensul tradiției familiei Băleanu, cronicarului cantacuzinesc Stoica Ludescu, cu care nu i-a căzut greu să ia lupta, căci acesta îi eră cu mult inferior. Partea aceasta e cea publicată în *Magazinul istoric* vol. I, 83—114, 147—186, 211—250, 279—326, 343—389 și vol. II, 3—35, sub titlul: *Istoriile Domnilor Țării românești, scrise de Constantin Căpitanul*. Acest nume i l-au dat editorii «în lipsă de alt nume», după un oare care *Const. Căpitanul*, care într-o notiță din 1761 spune că a scris-o el. **Ar. Densușianu** a fost cel ce a identificat pe acest *Const. Căpitanul* cu un personaj cunoscut din sec. XVII, cu *Const. Căpitanul Filipescu*. Părerea aceasta a fost primită mai apoi de **Hașdeu**, **Xenopol** și în urmă de **Iorga**, care, reconstruindu-i viața (în prefața), publică din nou cronica sub titlul: *Istoriile Domnilor Țării românești (cuprinzând Istoria munteană de la început până la 1688) compilate și alcătuite de Const. Căpitanul Filipescu*, Buc., Socec, 1902. De această identificare s'a îndoit mai întâi **Tocilescu**, apoi **Giurescu**, care aduce, după părerea noastră, argumente hotărîtoare împotriva paternității lui *Const. Căpitanul Filipescu*. **Giurescu** a izbutit să reconstruiască din manuscrisele ce ni-s-au păstrat, amestecate cu alte cronici, partea care formează trecerea treacă de la această cronică la cronica următoare a lui Radu Popescu, arătând că între spiritul în care sânt scrise *Istoriile Domnilor* se potrivește cu felul de a scrie al lui Popescu. Totuși în descrierea morții lui **Hrizea** sânt, precum a arătat **Em. Panaiteanu**, *Cronicarul Radu Popescu și Istoriile Domnilor Țării românești*, Buc., Gobl, 1908, câteva neexactități, pe care în greș le putea scrie lui acestuia. Dacă deci asupra autorului acestor istorii părerile sânt încă deosebite, e cert azi, după argumentele aduse de **Sbiera**, **Iorga** și **Giurescu**, că Radu Popescu a scris, între anii 1719 și 1721, *Istoria Țării românești de la 1689 până la 1719* (publicată în *Magazinul istoric* V. 93 ș. u.) Pe la sfârșitul vieții sale, ca monah, el se apucă (la a. 1724) din nou să scrie, întregind cronica anterioară, de data asta în calitate de cronicar oficial al lui **Mavrocordat** a cărui domnie se istorisește apoi treptat, în formă de memorii, paralel cu întâmplările, și se termină cu al zecelea an al domniei muntene a **Mavrocordatului** (*Magazinul istoric*, II, 21 ș. u.)

19. **St. Dinulescu**: *Viața și activitatea mitropolitului Țării Românești Antim Ivireanul (1708—1716)*, Cernăuți, 1886. — **Emile Picot**, *Notice biographique et bibliographique sur l'imprimeur Anthime d'Ivir mitropolitain de Valachie* în *Nouveaux mélanges orientaux*. Paris, Imprimerie nationale, 1886, p. 515—560. — *Didahiile* s'au publicat mai întâiu de **I. Bianu**, *Predice făcute pe la praznice mari de Antim Ivireanul, mitropolitul Ungro-Vlahiei (1709—1716)*, publicate după mssul de la 1781. Cu notițe biografice de **P. S. S. Episcopul Melchisedec**. Buc. 1886. Un al doilea mss. autograf, cuprinzând și alte bucăți, între care și cele două apologii către **Domn**, a fost găsit pe urmă și publicat de **C. Erbiceanu**: *Didahiile (înule în Mitropolia din Bu-*

curești de Antim Ivireanul, *Mitropolitul Ungro-Vlahiei, 1709—1716. Cu notițe bibliografice de P. S. S. Episcopul Melchisedec*. Buc., Cartile bisericești, 1886. — Despre un alt volum (Nr. 525 ms. Acad. Rom.) nepublicat încă, v. raportul lui Melchisedec în *Anal. Acad. Rom.* X, ist. București 1889, p. 1—27. — Alte date și notițe la Iorga, *Ist. lit.* 1, 419 ș. u. — Ediție populară: *Antim Ivireanu din Didahiile ținute în Mitropolia din București, cu notițe biografice de Dr. I. Cornoi, în Autorii români vechi și contemporani*. Buc., Socec, 1895.

20. *Cronica lui Neculce* în *Letop.* II, 193—464, *Cron.* II, 175—421. — Datele biografice după Iorga, *Ist. lit.* 1, 236 ș. u. Cele mai multe sânt scoase din chiar cronica lui Neculce, bogată în date autobiografice și dintr-o scrisoare a sa, adresată lui Mihaiu Racovița și publicată în *Arhiva* din Iași II, 332 de I. Tanoviceanu. Cf. Același, *Contribuțiuni la bibliografiile unora din scriitorii moldoveni. Anal. Acad. Rom.* XXVII ist. (1905), p. 227 ș. u. — Iorga, *Ist. lit.* 1, 272—273 crede că Neculce nu a scris istoria Moldovei numai de la 1662 încoaace, ci de la început, prelucrând pe cronicarii anteriori. Tot acolo știri despre manuscrisurile existente. — O ediție critică a cronicii lui Neculce se pregătește acum din însărelnarea Comisiei istorice. — Ediție populară: *Ioan Neculcea, Letopisețul țării Moldovei în Autorii români vechi și contemporani, cu notițe lexicografice*. Buc., Socec, 1894.

21. Despre Dimitrie Cantemir, Iorga dat în *Ist. lit.* mai mult decât un capitol (al V-lea din vol. I, p. 273—413) de istorie literară, a dat o monografie completă, pe care se bazează și expunerile noastre. — *Operele lui Cantemir* au fost publicate în cea mai mare parte de Academia Română și anume: *Istoria imperiului otoman, creșterea și scăderea lui, traducere română din limba germană de Dr. I. I. Hodoșiu*, Buc., 1876 (cu un apendice despre *Viața lui Dimitrie Cantemir*, p. 795—807), cf. și date autobiografice în *Indicele de la urma*, pag. XLV—XLVI; despre traduceri în limbi străine, v. Iorga, *Ist. lit.* 1, 401 u. 2. — Tom. II. *Descrierea Moldaviei, tradusă [de A. Papiu Ilarian] din textul original latinesc, aflat în Muzeul asiatic al Academiei imperiale științifice de la Sf. Petropole*. Buc. 1875 (asupra edițiilor v. Prefața); o ediție populară îngrijită și prefațată de M. Nicolescu, în *Biblioteca scriitorilor români*. Buc., Socec, 1909. — Tom. V, Partea I: *Evenimentele Cantacuzinilor și Brâncovenilor* [scrise întâiu rusește, s'au tradus nemțește, apoi grecește de G. Zavrta în 1795, românește de V. Vârnav, publ. în *Arhiva rom.* 1845]. Partea II: *Divanul. Publicate cu o prefață și un glosar de G. Sion*. Buc. 1878. [Divanul a fost reprodus în *Arhiva istorică* II, p. 81—170, București, Imprimeria Statului, 1865. Despre *Divan* v. și *Vechea Bibliografie* vol. 1, pag. 355—365]. — Tom. VI. *Istoria ieroglifică. Compendiolum universae logices institutionis Euconium [recte: enconium] in I. B. Van Helmot et virtutem physices universalis doctrinae eius*. Buc. 1883. (Analiza operei la Iorga, *Ist. lit.* 1, 329—381, cfr. G. Constantinescu [Râmniceanu], *Vrajba dintre Cantacuzinești, Cantemirești și Brâncoveanu 1688—1705. Cu o introducere și explicare a adevărului cuprins în Istoria ieroglifică a Principelui Dimitrie Cante-*

mir referitoare la subiectul descris. (Teza) Bărlad, G. Cașafani, 1889. — Tom. VII. *Vila Constantinii Cantemirii, Collectanea orientalia*. Publicate după manuscrisele din biblioteca Muzeului asiatic din Petersburg. Buc., 1883. — Tomul VIII: *Hronicul vechimei a Romano-Moldo-Vlahilor, publicat sub auspiciile Academiei Române de pe originalul manuscris al autorului, păstrat în Arhivele principale din Moscva ale Ministerului de externe de Gr. G. Tocilescu* [cu un glosar de I. A. Candrea], Buc. 1901. (În prefața date amănunțite bibliografice; tot acolo și despre alte scrieri ale lui Cantemir; cfr. și Iorga, *Ist. lit.* I, 402—403; *Vechea Bibl.* II 4—19, 66, 84, 133, 196, 374; O. Densușianu, în *Revista critică literară*, II, 62—68). Prima ediție a Hronicului s'a făcut sub îngrijirea lui G. Seulescu, *Hronicul Romano-Moldo-Vlahilor alcătuit de Domnul Moldaviei Dimitrie Cantemir la anii 1710, iară acum de pe originalul manuscris depozitat de fericitul autoriu în împărăteasca arhivă a Moscvei scozindu-se... din orânduirea Înalt prea sfințitului Arhiepiscop al Sucevei și Mitropolitul Moldaviei D. D. Veniamin Costache s'au tipărit*. Tomul I, Iași, Tipografia S. Mitropolii, 1835. Extrase din această ediție a Hronicului în *Autorii români vechi și contemporani*, Buc., Socec, 1896. — Despre Cantemir ca orator: Iorga, *Ist. lit.* I, 128. — Dragoș Protopopescu, *Stilul lui Dimitrie Cantemir*, Anal. Acad. Rom. XXXVII lit., București, 1915. — Despre Cantemir ca scriitor muzical: Teodor Burada, *Scrierile muzicale ale lui Dimitrie Cantemir*, Anal. Acad. Rom. XXXII nr. 4 lit. Buc. 1911. — Cf. și nota lui Iorga în *Elevele Darurilor II* (1907), 33—35 (unde se publică și un portret din țigărele al lui Cantemir).

22. N. Iorga, *Cultura română sub Phanarioti*. Conferință. București, Socec, 1898. — C. Erbilceanu, *Pevișii istorice și literare asupra Epocii fanariotice*. Anal. Acad. Rom. XXIV ist., București, 1902. Același, *Bărbații cultii greci și români și profesorii din Academiiile de Iași și București din Epoca zisă Janariotă (1650—1821)*. Anal. Acad. Rom. XXVII ist., București, 1905. — Despre un fragment de Retorică din sec. XVII—XVIII, tradus din grecește, N. Iorga, *Studii și Doc.* XVI, 51—52. =

23. Pentru literatura religioasă v. *Vechea Bibliografie I.* și Iorga, *Ist. lit.*, I, 510 ș. u., II, 368 ș. u. — Alexandru Lăpădatu, *Dumaschin episcopul și dascălul, traducătorul cărților noastre de ritual* (Extras din *Conv. lit.* XI). București, Göbl, 1906. — Scrișori de ale lui Chesariu, Filaret de Râmnic și Iosif, episcopul Argeșului, către Constantin Popp din Sibiiu, din care se văd preocupările literare ale acestor arhiepiscopi, la N. Iorga, *Contribuții la Istoria literaturii române în veacul al XVIII-lea și al XIX-lea*. Anal. Acad. Rom. XXVIII, lit., București.

V. A. Ureche, *Arhimandritul Vartolomeiu Măzăreanu (1720—1780)*. *Notiță biografică și bibliografică*. Anal. Acad. Rom. X, ist., București, 1889. — Alexandru Lăpădatu, *Manuscrisele de la Biserica ortodoxă română*, București, Tip. Cărților bisericești, 1906 (la pag. 16—27 se dă o listă a operei lui Măzăreanu) — Dimitrie Dan, *Arhimandritul Vartolomeiu Măz-*

reanu. *Schiță biografică și bibliografică, cu mai multe anexe. Anal. Acad. Rom.* XXXIII ist. Nr. 3., București, 1911. — S. Fl. Marian *Condica mănăstirii Voronețul, Suceava, 1900.* — **Același**, *Condica mănăstirii Solca, Suceava, 1902.* — **Același**, *Domnia lui Ștefan cel Mare și a lui Ștefan Tomșa, Suceava, 1904.*

Lui Măzăreanu îi atribuie Iorga, *Ist. lit.* 540 ș. u. și faimosul *Necrolog al lui Ștefan cel mare*, publicat mai întâi de M. Kogălniceanu în *Arhiva românească* I. (a. 1840) p. 34—71, reprodus la 1904 de I. Bianu, cu privilegiul sărbătorilor în amintirea lui Ștefan cel Mare. *Cuvânt de pomenire vechiului Ștefan cel Mare, Domnul Moldovei, făcut pre la 1762 de Vartolomeiu Măzăreanu, egumenul mănăstirii Putna.* București, Göbl, 1904 și la 1909 de Iorga în *Cuvântări de înmormântare și pomenire (din veacul al XVI-lea până la 1850)* Vălenii-de-munte, precum și celelalte 4 lucrări, care se găsesc în manuscrise totdeauna împreună cu acest necrolog (cf. Al. Lăpădatu, *Manuscrisele de la Biserici și Râșca* p. 25) și adevărat: *Cuvânt pentru răbdare* (publicat în *Arhiva rom.* I. (1841) p. 140—151), *Epistolă către Evagoras, pentru cinste* (*ibid* 151—171), apoi *Cuvântul unui țaran către boieri* (publicat de C. Erbiceanu, în *Arhiva* din Iași a. 1893 (IV) p. 327—332) și *Corespondența între doi străini asupra obiceiurilor Moldovei și țării muntenești* (*ibid* pag. 437—445), pe care M. Kogălniceanu nu le putuse publica «din pricina unor slavii, care greșeau și se împotrivesc la tipărirea lor». (*Arhiva rom.* 139). Afirmările pozitive făcute de A. Slon că manuscrisul original, pe care susținea că l-a copiat însuși la a. 1806 s'ar trage «fără îndoială din Mitropolia Moldovei», și că era scris «cu mâna vechiului Logofăt al Mitropoliei Moldovei, Evagoras» (*Arhiva român.* pag. 133), precum și faptul că în manuscris se găsesc și alte scrieri care datează cu siguranță de prin anii 1770 (*Tatămărite dintr-o scriere geografică* ce s'a tipărit în Rusia la anul 1770, *Châtoria Sa Petersburg a părintelui Venedict și Actele deputației trimise la Petereburg la anul 1769*) l'au făcut pe dl Iorga, căutând după autorul lor posibil, să se oprească asupra lui Măzăreanu, care singur putea scrie o limbă fără turcisme și grecisme, și pe care-l credea capabil și de ideile luminate și generoase exprimate în aceste scrieri. O dovadă reală însă dl Iorga nu aduce. O **Densușianu** a arătat în *Vicofa nouă* V (a. 1909) p. 278—285, că faimosul *Necrolog* e «o plăsmuire din întâia jumătate a veacului trecut, făcută cu intenția de a o furișa în literatura noastră veche, pentru ca să se arde că încă de pe vremea lui Ștefan cel Mare se ajunsese să se scrie așa de frumos la noi» (p. 284), iar *Cuvântul unui țaran* i se pare ieșit din aceeași officină (283 n).

Într'adevăr, dl Densușianu a dovedit că în *Necrolog* se găsesc o seamă de cuvinte și neologisme care nu pot aparține secolului al XVIII-lea, că multe părți ale lui sânt traduse sau alcătuite după oratorul francez E. Flécher (1632—1710) și că autorul cunoștea și pe Bossuet. — Intervenirea lui Antohi Sion, cu afirmațiile sale pozitive, e suspectă, dat fiind că el a fost amestecat și în faimoasa falsificare a *Isvodului* lui Clănău. O ceteră atentă ale acestor cinci lucrări arată că ele sânt scrise de același autor («scrise de aceeași mână», afirmă în mod pozitiv Erbiceanu, p. 445). Același spirit moralizator le stăpânește. Într'adevăr, în *Necrolog* e prea puțin

vorba despre Ștefan, ci cele trei capitole ale lui cuprind preamărirea unor virtuți omenești și adevărată smerenie, a dreptății și a credinței adevărate, precum în *Cuvânt* și în *Epistolie* se laudă răbdarea și cinstea. Aceleași idei avansate, care nu pot fi ale unui scriitor din veacul al XVIII-lea revin în toate cinci și uneori aceleași epizoade (d. ex. epizodul cu Stilpon filosoful în *Cuvânt* p. 145 și în *Epistolie* p. 163—164, aproape cuvânt de cuvânt) și aceleași expresii figurate («volburile și mâniașele valuri» în *Necrolog* p. 28 «bolburile rețelor» în *Cuvânt* p. 14). Autorul e, precum dovedește limba, un Moldovean (cfr. cuvinte ca *megieși*, *bencheturi* în *Necrolog* p. 28, 29, *a bănul* = a lua în nume de rău, în *Cuvânt* p. 147, *poroncile*, *fie fără bănat*, *feștelil*, *glod* = noroiu, *suduim*, în *Epistolie* p. 154, 155, 162, 166, *bencheturi* în *Țăran* p. 331, *megieși*, *cel întâiu* în *Correspondență* p. 442), familiarizat cu literatura franceză și germană (cfr. *Erbiceanu* p. 445). Neologismele, dar mai ales cuvintele românești, adese cu colorit arhaic, prin care autorul încearcă să le înlocuiască (cfr. *viața din parte* = viața privată, *curgere de voroavă* = elocvență, *greșală văzută* = evidentă, *fecioare sărace de părinți* = orfane, în *Necrolog*, p. 27, 35, 42, 45, *invățat la voroavă* = elocvent, *pricină* = pretext, în *Epistolie* p. 165, 168, *zăbavă* = petrecere, în *Correspondență* p. 438, 446.) sânt aceleași ca ale scriitorilor grupați în jurul *Arhivei române*, cu ale căror vederi se potrivește și ideile generale exprimate în aceste scrieri, (d. ex. «dreptatea săracului cel bogal nu o putea înecă, cel puternic nu o putea călca, cel de neam nu o putea ponegri». *Necrolog* p. 37, «nu ai bănat de prisăsit și nu vezi pre cela că nu are cu ce să-și stămpere foamea» și *Cuvânt* p. 150, «voi nu sânteti din alt lut zidiți; fiind oameni și noi trebuie să avem cele trebuincioase» *Țăran* p. 330. «Dar nu vă amăgiți că veți rămânea d-voastră, dacă ne vom prăpădi noi, că dacă se strică temelija de grabă se strică și casa» *Țăran* 338, «Dumnezeu a făcut pe om asemenea unul altuia și stăpâniile cele înalte nu le-au făcut pentru altă, decât ea cei mai mari să stăpânească pe cei mai mici și să-i povățuiască cu dreptate» *Correspondență* p. 444—445). Astfel de idei mai ușor se puteau strecură în niște scrieri atribuite veacurilor trecute, decât în niște articole iscălite, pe care censura îndată le-ar fi oprit. De fapt vedem că din cauza censurii Kogălniceanu nu a apucat să le publice pe toate. De altfel obiceiul de a atribui astfel de scrieri unor autori misterioși din vremi străvechi e cunoscut tocmai la generația care a dat și Cântarea României, cu care *Necrologul* are uneori asemănări mari stilistice (d. ex. «Purcede cu toți ai tăi, întâmpină pe vrășmași, lovesc fiara, o sparie, o rănesc!... Ne mântuim!»).

D. Russo, *Elenizmul* (la p. 3^a, 55—61 prețioase date despre literatura profană, cu o bogată bibliografie, care întregeste studiile lui Gaster). — **Același**, *Studii și critice* (p. 27—55 despre «Cărți de bună cuviință în limba greacă și română»). — Despre o *Constantin*, v. T. Ștefanelli în *Arhiva* din Iași VIII, 521. — Despre o traducere a *Vreții lui Petru cel Mare* de la 1749, făcută de Mateiu Fărcașanu, biv vel-șătrar, și despre cele trei traduceri dintre a. 1763 și 1764, făcute de nenorocitul om de casă al văduvii lui Ștefan-Vodă Cantacuzino, Vlad Boțulescu (două din italienește

și una, mai mare, *Istoria lumii*, din nemțește), v. Iorga, *Ist. lit.* I, 504—510 — *Istoriile lui Herodot* au fost publicate de N. Iorga, Valenii-de-munte 1909, după o copie din 1816 a copiei din 1746. Iorga datează traducerea din 1645, de oarece vorbindu-se de cetatea Candiei se spune «care nu o pot lua Turcii acum». Candia a fost asediată la 1645 și la 1649 și luată după asediul din 1667—1669. E însă probabil că notița aceasta nu e a traducătorului român, ci mai de grabă a copistului grec, precum tot a lui trebuie să fie și notița: «destoinicia Spartei nu se mai stinse, nici se va stinge». Nici părerea dlui Iorga că traducătorul ar fi logofătul Eustratie nu e probată îndeajuns.

Sterie Stinghe, *Istoria bisericeii Șcheilor Brașovului, Manuscript de la Rada Tempea*. Brașov, Ciurcu, 1899. — *Plângerea Silvașului* a fost publicată de Cesar Bolliac în *Buciumul* I, pp. 11—12, 16, 19—20, cf. Iorga, *Ist. lit.* vol. II, 159—161. — Despre *Teodor Corbea*: Gr. Crețu, *Cel mai vechiu dicționar latino-român de Teodor Corbea (ms. c. 1700)*, notiță extrasă din *Voința națională* a. XXII de la 15 Oct. 1905 și Iorga, *Ist. lit.* vol. I, 436—437 (cu notițe bibliografice). — *Același*, *Ist. lit.* vol. II, 272—274 da o analiză a Gramaticii și a altor serigrafii ale lui Eustratievici, cu notițe bibliografice și biografice; cf. și Andreia Bărbăntu, *Istoria școlilor centrale gr.-or. române din Brașov*. Brașov, Ciurcu, 1902, p. 9 ș. u. și 16. — Mateiu Voileanu, asesor consistorial, *Codicele Mateiu Voileanu, Scrieri din prima jumătate a veacului trecut*. Sibiu, Tip. Arhidiecezană, 1891; cf. Gaster, *Gesch. d. rum. Lit.* — Despre *Mateiu Voileanu* ca zugrav, cf. I. Dăianu, în *Răvașul* VI (1903), p. 45—46. Pentru școlile din Bucovina v. I. Nistor, *Zur Geschichte des Schulwesens*.

Pentru mișcarea culturală la Aromâni, cf. G. Weigand, *Die Aromunen, Ethnographisch-philologisch-historische Untersuchungen über das Volk der sogenannten Makedo-romannen oder Zinzaren*, Erster Band, Leipzig, Barth, 1895 (Despre Moscopol, p. 96 ș. u.) — Dr. Th. Capidan, *Constantin Uruta și începuturile de mișcare culturală la Aromâni* în *Conv. lit.* XLIII (1909), p. 777—787 și 876—887. — Per. Papahagi, *Scriitori Aromâni în secolul al XVIII-lea (Cavaliots, Uruta, Daniil)*. București, Gobl, 1909 (cu bibliografie). — *Același*, *Din trecutul cultural al Românilor (Cu prilejul unui document de limbă)*, *Ana. Acad. Rom.* XXXV lit., no. 1, Buc. 1912 — *Codicele Dimonie s'a publicat în Jahresberichte des rum. Inst. zu Leipzig* I, 1—78, (text, cu studiu filologic de Paul Dachselt), IV, 136—227, V, 192—297, VI, 84—173 (text cu transcriere, de G. Weigand), cfr. XII, 179—232 (studiu asupra formelor morfologice de Th. Capidan), XVI, p. 199—200 (unde se stabilește de Weigand că acest codice a fost scris în dialectul din Tirana între anii 1800 și 1825 și că unul dintre autorii lui se numea Ghișca; pentru a. 1803 ca terminus post quem, v. Russo *Elinizniul* p. 40).

24. Despre Amiras, *Lelop.* vol. I, p. XXIII (notiță în vol. III, p. 329), *Sbiera Mișc. cult.* 182—185, completat de Iorga, *Ist. lit.* I, 468—481. — *Catal. manuscr.* vol. I., 517. — Forma română s'a publicat în *Lelop* vol. III

p. 83—174 și *Cron.* vol. III, p. 97—180. — Traducerea grecească, aflătoare într'un ms. din biblioteca națională din Paris e publicată în *Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque du Roi* etc. XI, 274—394, Paris 1827, cu o introducere de Hase. — Despre o traducere franceză, făcută de Nicolas Genier din Smirna și aflătoare tot în biblioteca națională din Paris, v. V. A. Ureche în *Buletinul instrucțiunii publice*, Buc. 1866, p. 608 și Același, *Miron Costin* I, 54.

După cercetările recente ale lui Glurescu, *Letopisețul Țării Moldovei*, știm astăzi că Nicolae Muste n'a fost un cronicar, ci un copist de cronică. Cronică atribuită lui s'a publicat în două variante, cea din *Letop.* vol. III, p. 1—82, *Cron.* vol. III, p. 1—95 și cea din *Magaz. istoric* vol. III, p. 3—94 și 331—372. — Iorga, *Ist. lit.* I, p. 214—218 vorbește despre *Cronica lui Chiparissa*, care este însă, probabil, numai o traducere din grecește.

Despre E. Kogălniceanu, *Letop.* I, XXIII—XXIV, Ar. Densușianu *Ist. lit.* ed. II, p. 233—234, Iorga *Ist. lit.* I, 481—489. — Despre manuscrise *Letop.* vol. III, p. 230, Iorga, *Istor. lit.* I, 489 n. 5, *Catal. manuscr.* I, 149—151 (cu date autobiografice, reproduse în *Cron.* vol. III p. 174 n.) — S'a tip. în *Letop.* vol. II, p. 189—188, *Letop.* vol. III, p. 195—274 (unde i se atribuesc lui E. Kogălniceanu și Stihurile asupra morții lui Ghica și Bogdan).

O tablă cronografică alcătuită de E. Kogălniceanu, în *Catal. manuscr.* vol. I, p. 401—402. — Scrișori de ale lui E. Kogălniceanu în Iorga, *Studii și Doc.* vol. XVI, p. 366—367. — Ediție populară: *Enaki Koga'niceanu, Letopisețul Moldovii în Autori / români vechi și contemporani*, București, Sococ.

Despre Ion Cantă, *Letop.* vol. I, p. XXXII, vol. III, p. 208 (despre ms.) Ar. Densușianu, *Ist. limbii și lit.* ed. II, p. 233, Iorga, *Ist. lit.* I, p. 491—496 (p. 496 despre ms.) *Catal. manuscr.* I, 517—518. Textul s'a publicat în *Letop.* vol. III, p. 175—188, *Cron.* vol. III, p. 181—193.

Despre Logofătul Gheorgaki, *Letop.* vol. III, p. 330 (despre ms.), Ar. Densușianu *Ist. limbii și lit.* ed. II, p. 234, Iorga, *Ist. lit.* I, 497—499 (aici se stabilește întâiași dată numele lui de familie). — Textul s'a publicat în *Letop.* vol. III, p. 287—324, *Cron.* vol. III, p. 299—330. — Despre alte scrieri de ceremonial, D. Russo, *Etenizmul*, p. 60—61.

Despre familia Bălăcenilor v. Iorga, *Anal. Acad. Rom.* XXI ist. p. 388 ș. u., unde se analizează pe larg și cronică aceasta, dându-se (p. 447) descrierea manuscriselor. — Dependența de Radu Popescu a arătat-o cu exemple Glurescu, *Contribuțiuni* p. 115— Despre *Istoria oștirii* v. Iorga, *Ist. lit.* I, 210 ș. u. și *Anal. Acad. Rom.* XXI ist., p. 421—423, unde se găsește și descrierea mselor; unul din ele l-a publicat M. Kogălniceanu în *Arhiva Românească* II, 1—186. O variantă a *Istoriilor* atribuite lui R. Popescu e cuprinsă în *Cronica dela Cluj*, despre care e a se consulta Glurescu, *Contribuțiuni*, 116—119 și Iorga, *Anal. Acad. Rom.* XXI ist., p. 447. — Despre o continuare a cronicelor muntene, v. Iorga *Ist. lit.* I, 208 ș. u.

Despre Stolnicul Dumitrache, v. V. A. Ureche, *Anal. Acad. Rom.* ist., 341—479 (unde se publică și cronică) și Iorga, *Ist. lit.* II, 108—112.

Despre Mihail Cantacuzino, v. Iorga, *Ist. lit.* II, 117—131 (unde se vorbește și de alte scrieri ale lui). — Același, *Anal. Acad. Rom.* XXI *ist.*, 410—421. — Genealogia a fost publicată de C. Bolliac în *Buciumul I.* — *Istoria Țării românești* a fost tipărită în grecește la Viena, în a. 1806, de frații Tanusli, v. Vechea Bibliografie, vol. II, p. 488—489.

Despre Dionisie Eclesiarhul, Ar. Densușianu, *Ist. limbii și lit.* 235—236, Iorga, *Ist. lit.* II, 145—153. S'a tipărit în A. Papiu Ilarian, *Tesaurul de monumente istorice pentru România*, vol. II (1863), p. 159—236.

Despre o cronică anonimă puțin importantă v. Iorga, *Ist. lit.* I, 500—501. Un anonim serie în versuri foarte stângace *Istoria Țării românești de la leat 1769*, v. Iorga, *Ist. lit.* I, 501—502. Ni s'au păstrat și niște fragmente dintr'o *Cieografie a Țării românești*, scrisă de un anonim. Planul — «socoteala» — lucrării arată un spirit înțeleghător, cf. Iorga, *Ist. lit.* I, 502—504.

Stihurile asupra Domnului Grigore Ghica Voievod al țării Moldovei s'au publicat de I. Negruzzi — mai întâi în *Conv. lit.* VIII (a. 1875) — apoi de M. Kogălniceanu în *Cron.* vol. III, p. 275—280, unde se atribue fără cuvânt, (cf. Iorga, *Ist. lit.* I, 408 n. 5 și II, 84, I. Negruzzi, *Cântecul sau Stihurile lui Grigore Ghica-voievod*, *Anal. Acad. Rom.* XXXII 3. Buc. 1910, p. 2) lui E. Kogălniceanu. Un manuscris se găsește și în Biblioteca Universității din Cernăuți. — În *Cron.* vol. III, p. 281—295 s'au publicat *Stihurile asupra peirei lui Mașofaru Bogdan și a lui I. Cuza*, despre cari v. Iorga, *Ist. lit.* II, 84—85 (cf. p. 85—86, unde se vorbește despre o lucrare în proză și versuri din a. 1791 asupra morții lui Potemchin), cf. și V. A. Ureche, *Anal. Acad. Rom.* X *ist.*, 358 și T. Ștefanelli, în *Arhiva din Iași* vol. VIII, p. 521.

Istoria lui Mavroghent de Pitraru Hristache s'a publicat mai întâiu în *Buciumul* lui C. Bolliac din a. 1803, înrele 7, 9 și 10, apoi în V. A. Ureche, *Istoria Românilor* (vol. 3 al seriei 1786—1800) p. 451—462, în urmă de G. Adamescu în *Biblioteca pentru toți*. — N. Docan a publicat, dimpreună cu un studiu, *O povestire în versuri încă necunoscută despre Domnia lui Mavrogheni* în *Anal. Acad. Rom.* XXXIII n. 6 *lit.*, Buc., 1911, care pare a fi mai veche decât a lui Hristache și a fi servit acestuia de model (cf. p. 23). Fragmente din ea publicase Gr. Tocilescu în *Rev. p. ist., arheol. și filol.* a. II (1884), vol. I, fasc. II, p. 327—332.

CUPRINSUL:

	Pag.
Introducere	1—10
Îmăpărțirea 1 — Epoca veche 1 — Epoca nouă 2 — Epoca modernă 3 — Continuitatea între cele trei epoci 3 — Metoda 4 — Aparatul și materialul 6 — Subîmpărțirea 6 — Influențele externe 7 — Scriitorii mari 7 — Iubirea față de subiectul tratat 8 — Cursuri populare 9.	
Capitolul I: Înainte de întâia carte românească . .	11—56
1. <i>Stăpânirea culturii bisericești în haină slavonă</i> — — — —	11—18
Începuturile 11 — Influența slavonă 12 — Mănăstirile, focare culturale 13 — Școlile mănăstirești 14 — Caracterul cosmopolit și savant al culturii religioase 16 — Lipsa unui mediu cultural în afara de mănăstiri 18.	
2. <i>Celelalte arte</i> — — — — —	18—32
Tipicul și profesionalismul, puritatea formei 18 — Pictura 20 — Sculptura 24 — Muzica 26 — Arhitectura 30 — Lipsa unui mediu artistic 30.	
3. <i>Neagoe Basarab</i> — — — — —	32—41
4. <i>Începutul istoriografiei române</i> — — — — —	42—46
Pomelnice și anale 42 — Analele de la Bistrița și de la Putna 44 — Cronicarul Macarie 44 — Epurme 45 — Anale 46.	
5. <i>Tipografia</i> — — — — —	46—50
Tipograful Macarie 48 — Dimitrie Liubavici 50.	
6. <i>Literatura populară</i> — — — — —	50—56
Capitolul II: Întăiele scrieri și tipărituri în limba română	57—78
7. <i>Ace și notițe românești</i> — — — — —	57—58
8. <i>Întăia influență apuseană</i> — — — — —	58—66
Husitismul 58 — Codicele voronețean 62 — Psaltirea scheiană 64 — Evanghelia 64 — Alte traduceri 66.	
9. <i>A doua influență apuseană</i> — — — — —	66—68
Luteranismul și calvinismul 66 — Cei doi Tordași 66.	
10. <i>Diaconul Coresi</i> — — — — —	68—74
11. <i>Literatura profană</i> — — — — —	74—78
Cărți populare 74 — Codicele sturdzan 76 — Codicele lui Ioan din Simpetru 77 — Hronograful lui Moxa 77 — Dascălul Toadăr 77.	
Capitolul III: Epoca de înflorire (1640—1720) . .	79—161
12. <i>Privire generală</i> — — — — —	79—103
Mediul cultural 79 — Tiparul 80 — Cărți de legi 80 — De-	

căderea culturii slavone 80 — Literatura religioasă 81 — Străduințele lui Mateiu Basarab Petru Movilă 84 — Noul Testament de Bălgrad 84 — Mitropoliul Moldovei Varlaam 88 — Biblia de la București. Episcopul Damaschin 88 — Literatura profană 90 — Varlaam și Ioasa 90 — Învațăturile lui Neagoe și Viața lui Nifon 90 — Letopiseșul moldovenesc 92 — Cronica lui Brancovici 92 — Versuri despre Ioasa Stălpnicul 92 — Influența grecească 94 — A treia influență apuseană 96 — Spătarul Mălescu 97 — Școlile polone 97 — Istoriografia națională 98 — În Moldova. Logofătul Eustratie 98 — Simeon Dascălul 99 — Izvoadele boierești 99 — Axintie Uricariul 100 — În Muntenia 101 — Cronica Buzeștilor 102 — Cronica lui Stoica Ludescu 102 — Cronica lui Radu Greceanu 102 — Genealogii 103.

13. Grigore Ureche	103—106
14. Mitropoliul Dosofteiu	106—111
15. Miron Costăn	111—117
16. Stolnicul Constantin Cantacuzino	118—120
17. Nicolae Costăn	120—123
18. Radu Popescu	124—127
19. Antim Ivireanul	128—132
20. Ion Neculce	133—139
21. Dimitrie Cantemir	138—161

Capitolul IV: Epoca de decadență . . . . . 163—181

22. <i>Privire generală</i>	163—174
-----------------------------	---------

Epoca fanariotă 163 — Literatura religioasă 164 — Damaschin și Chesarie 164 — Iacov Stamati Paisie Veliciovski 165 — Vartolomeiu Măzăreanu 165 — Literatura profană 167 — În Ardeal 167 — Unirea cu Roma 168 — Neuniții. Istoria lui Radu Tempea 168 — Plângerea Silvașului 168 — Teodor Corbea 169 — Gramatica lui Eustatievici 169 — Coaicele Mateiu Voileanu 169 — În Bucovina 171 — La Aromâni 172.

23. <i>Epigonii</i>	174—181
---------------------	---------

Alexandru Amiras 175 — Ienache Kogălniceanu 175 — Cronicarul Canta 176 — Gheorghe Sușu 176 — Cronica Bălăceanească 177 — Istoria oștirii asupra Moreii 177 — Dumitrache Varlaam 177 — Mihail Cantacuzino 178 — Dionisie Eclesiarchul 178 — Narațiuni versificate 179 — Stiburile asupra morții lui Gbica 180 — Pitarul Hristache 181.

Bibliografie	183—207
---------------------	---------

Bibliografie generală 183—185

Bibliografie specială 185—207

Indice	213
---------------	-----

Errata	219
---------------	-----

ILUSTRĂȚIUNI:

	Pag.
1. Pagină din <i>Evangheliarul</i> slav, scris de Nicodem la 1405	15
2. Pagină din <i>Evangheliarul</i> slav, manuscris dela 1436	17
3. Portretul lui Ștefan cel Mare din <i>Evangheliarul</i> slav de la Homor, din anul 1473	19
4. <i>Evanghelistul</i> Mateiu, miniatură în același manuscris	21
5. Pagina întâia din același manuscris	23
6. Epilog din același manuscris	25
7. Legătura aceleiași manuscris, făcută în anul 1487	27
8. Pagină din <i>Evangheliarul</i> slav, scris la 1502 din ordinul lui Ștefan cel Mare pentru mănăstirea Bistrița	29
9. Pagină din <i>Evangheliarul</i> slav, manuscris dela 1512	31
10. Pagină din <i>Evangheliarul</i> slav, manuscris dela 1555	33
11. Pagină din același manuscris	35
12. Legătura <i>Evangheliarului</i> dela Voroneț (manuscris slav din 1550), făcută la 1557	37
13. Portretele lui <i>Mateiu Basarab</i> și al <i>Doamnei Elena</i> , legate la 1644 într'un <i>Evangheliar</i> slav din 1543	39
14. Pagină din <i>Evangheliarul</i> slav dela 1664	41
15. <i>Neagoe Basarab</i> cu familia sa	43
16. Pagină din <i>Liturghierul</i> slav din 1508, tipărit de <i>Macarie</i>	47
17. Începutul prefeții <i>Molitifnicului</i> slavonese din 1545, tipărit de <i>Liubavici</i>	49
18. Întăiul act istoric de stat scris românește: O poruncă dată la 1600 de <i>Mihailu Viteazul</i> , ca domn al <i>Ardealului</i>	59
19. O pagină din <i>Codicele Voronețean</i>	61
20. Pagina 483 (cu criptograma) a <i>Psaltirei</i> , <i>Scheiane</i>	63
21. Pagină din <i>Evangheliarul</i> copiat de Radu din Mănicești la 1574	65
22. Inițiala K într'un <i>evangheliar</i> slav, manuscris din 1502, în <i>Liturghierul</i> slav tipărit de <i>Macarie</i> la 1508 și în <i>Evanghelia</i> cu învățătură tipărită de <i>Coresi</i> la 1581	67
23. Vignetă, din <i>Evangheliarul</i> românesc, tipărit de <i>Coresi</i> (1561)	69
24. Epilogul <i>Psaltirei</i> slavo-române, tipărită de <i>Coresi</i> la 1577	71
25. Pagină din <i>Evangheliarul</i> slavo-român din Petersburg	73
26. Fiul rătăcitor, din <i>Evanghelia învățătoare</i> , <i>Govora</i> (1642)	81
27. Stema <i>Basarabilor</i> din <i>Pravila dela Govora</i> (1640)	82
28. Stema <i>Moldovii</i> din <i>Pravilele împărătești</i> , Iași (1646)	83
29. Pagina întâia a <i>Lexiconului</i> slavo-român al lui <i>Mardarie Cozianul</i>	85
30. Vignetă din <i>Noul Testament</i> , <i>Balgrad</i> (1648)	87
31. Omofore ale <i>Mitropolitului Varlaam</i> , păstrate la Mănăstirea <i>Secu</i>	89
32. Vignetă din <i>Cartea românească</i> de învățătură a <i>Mitropolitului Varlaam</i> (1643)	91
33. Sfântul Ioan dela <i>Suceava</i> , ilustrație din aceeași carte	93
34. Pagină din <i>Biblia de la București</i> (1688)	95
35. Aierul <i>Mitrofanei</i> , jupănița lui <i>Nestor Ureche</i> (1608)	104
36. Îscalitura lui <i>Grigore Ureche</i>	106

	Pag.
37. <i>Mitropolitul Dosofteiu</i> — — — — —	107
38. <i>Pagină din Psaltirea în versuri a Mitropolitului Dosofteiu (1673)</i>	109
39. <i>Miron Costân</i> — — — — —	113
40. <i>Iscălitura lui Miron Costân</i> — — — — —	116
41. <i>Stolnicul Constantin Cantacuzino</i> — — — — —	117
42. <i>Iscălitura Stolnicului Constantin Cantacuzino</i> — — — — —	120
43. <i>Iscălitura lui Nicolae Costân, halman</i> — — — — —	123
44. <i>Iscălitura lui Radu Popescu</i> — — — — —	127
45. <i>Versuri românești tipărite cu caractere georgiane de Mihail Ștefanovici (1710)</i> — — — — —	129
46. <i>Portretul lui Wakhthang IV din întâia Evanghelie georgiană, tipărită la 1709 la Tiflis de Mihail Ștefanovici</i> — — — — —	130
47. <i>Iscălitura lui Antim, Mitropolitul Ungro-Vlahiei</i> — — — — —	132
48. <i>Desemnuri de ale lui Dimitrie Cantemir</i> — — — — —	141
49. <i>Portret din tinerețe al lui Dimitrie Cantemir</i> — — — — —	143
50. <i>Palatul lui Dimitrie Cantemir în Constantinopol</i> — — — — —	144
51. <i>Dimitrie Cantemir, Principele Moldovii</i> — — — — —	147
52. <i>Ilustrație din Divanul lui Cantemir</i> — — — — —	149
53. <i>Foaia de titlu a Istoriei ieroglifice de D. Cantemir</i> — — — — —	151
54. <i>Harta Moldovii de D. Cantemir</i> — — — — —	156
55. <i>Cetatea Iliii, desemnată de D. Cantemir</i> — — — — —	159
56. <i>Cântec turcesc cu adnotarea muzicală a lui D. Cantemir</i> — — — — —	161
57. <i>Iscălitura lui Pizistî stăruel</i> — — — — —	165
58. <i>Canon de pocăință, manuscris autograf de Vartolomeiu Măzdrăneanul</i>	166
59. <i>Pagină din Codicelul Matei Volterru: Versuri latine transcrise cu litere chirilice</i> — — — — —	170
60. <i>O pagină din Pedagogia lui Ucuta (1797)</i> — — — — —	173
61. <i>Iscălitura lui Ienache Kordniceanu</i> — — — — —	176

Indice.

- Adamescu Gh. 184, 185, 207.
 Alecsandri V. 3, 139.
 Alexandria 77, 94.
 Alexici (Alexici) Dr. G. 184, 191, 198.
 Alghinușă 77.
 Amfilohie episcopul 167.
 Amiras Alexandru 164, 175, 205.
 Analele (de la Bistrița) 44, pulnene 44, 187.
 Angheli (muzician) 140.
 Anonymus Caransebesiensis 96, 195.
 Antim Ivireanul 80, 90, 92, 128—132, 164, 200—201.
 Apostol (1682) 88.
 Arbore Campodux 196.
 Arbore Zamfir 194.
 Archiric protopopul 68.
 Archiric și Anadim 171.
 Asachi Gh. 196.
 Atanasie episcopul 88.
 Axintie Urlicariul 100, 103, 107.
 Azarie cronicarul 46, 92, 187.
- Bălăceanu Aga Const. 177.
 Bălcescu N. 4, 197.
 Barbulescu I. 189.
 Bărla Dimitrie 106.
 Bârseanu A. 205.
 Barwinski E. de 197, 199.
 Batjocura Fandășiei 167.
 Berechet St. 198.
 Bertoldo 167.
 Bianu I. 184, 185, 187, 188, 189, 190, 193, 194, 197, 198, 200, 203.
 Biblia (1688) 88, 94, 95, 102, 194.
 Bobulescu C. 195.
 Bogdan-Duică Gh. 195.
 Bogdan I. 8, 44, 45, 46, 185, 186, 187, 189, 191, 193, 196, 198.
 Bogrea V. 190.
 Boiagi 174.
 Bolintineanu D. 4.
- Bolliac C. 205, 207.
 Botezarea și Miruirea 84.
 Boțulescu Vlad 204.
 Brancovici Gheorghe 92, 195.
 Brancovici Sava 80.
 Brzeschi Nic. 44, 186, 187.
 Bucoavna (1744) 168.
 Buffier 167.
 Buhăș Alex. 100.
 Bujoreanu I. M. 103.
 Bunea A. 190.
 Burada T. 202.
- Căcavea Jerem. 140, 150, 152.
 Căndrea I. A. 189, 190, 192, 202.
 Cânta Ion 176, 206.
 Cântăcozino Const., Stolnicul 79, 96, 102, 118—120, 125, 126, 128, 155, 196, 199.
 Cântăcozino Mihail 178, 207.
 Cântărea Erei 171.
 Căntemir Ant. 34, 97, 133, 140, 145, 146, Dimitrie 4, 30, 34, 40, 96, 133, 139—161, 178, 201—202.
 Căntemir (lexicograf Bucovinean) 172.
 Capidan Th. 205.
 Caracaș R. 184.
 Caracostea D. 188.
 Carida Gh. 124.
 Carmen Sylva 40.
 Carol Regele 38.
 Carte de învâțură 83, 88, 91, 93.
 Cartoian N. 77, 193.
 Catehismul 167—168 (calvinesc) 88, 180, 190, (lui Fogarași) 194, (lui Vito Pilutiu) 194, (mic) 172.
 Cavaliotti Anastasie 174, 205.
 Cazania (Coresi) 88, (Varlaam) 88.
 Ceaslov 88, 90.
 Cercel Chiriac 164.
 Chesarie Halepliu episc. 164—165, 202.

- Cioban St. 198.
Cipariu T. 184, 195.
Clain Inochentie 168.
— Samuil 2, 169, 177.
Clănau Petru 196.
Codul (Caragea) 164, (Dimonie) 174, 205, (Ipsilanti) 164, (Marțian) 193, (neagoensis) 77, 193, (sturdzan) 76, 192, (Todoreșcu) 193, (voro-neșean) 61, 62–64, 189.
Constantin vătaful 177.
Constantinescu Râmniceanu Gh 201.
Constantinie 203.
Corbea Teodor 169, 205.
Coresi Diaconul 3, 5, 67, 68–74, 88, 191–192.
Cornaro Vich. 167.
Cornoil Dr. I. 201.
Costăn Miron 80, 99, 100, 108, 111, 116, 118, 119, 120, 121, 122, 128, 136, 137, 138, 153, 155, 175, 186, 197, 198–199.
Costăn Nicolae 99, 100, 103, 120–123, 134, 137, 155, 157, 158, 192, 199.
Costin v. Costăn.
Crețu Gr. 189, 194, 195, 205.
Cronica (anonimă) 187, (bălăcencască) 177, (Buzeștilor) 102, (lui Chirpă-rissa) 206, (lui Eftimie) 187, (lui Huru) 196, (lui Macarie) 187, (mol-dopolonă) 186, (serbomoldove-nească) 186, (Sloveanilor) 92.
Dachselt Paul 205.
Dăianu Dr. Ilie 191, 205.
Damaschin 5, 80, 90, 164.
Dan Dim. 202.
Daniil Mihail Adam Hagi 174, 205.
Daponte 164.
Delchiaro 101, 128.
Demian Vasile 100, 197.
Densușianu Aron 184, 189, 195, 197, 199, 200, 206, 207.
Densușianu Ovid 119, 190, 202, 203.
Dicționar (român-latin) 96, 195, (slavo-român) 81, 85, 194.
Dieterich Dr. Karl 184.
Diichiti Const. 195.
Dima Gh. 28.
Dinulescu St. 194, 198, 200.
Dionisie Eclesiarhul 178–179, 207.
Docan N. 207.
Dosoșteiu din Hurez 92, 171.
Dosoșteiu Mitropolitul 3, 4, 80, 81, 88, 106–111, 116, 136, 164, 169, 198.
Drăgan Dr. Nic. 189, 190, 191, 192, 194.
Dragomir Silviu 198.
Dubău Tudos e 100, 197.
Duma Radu 168.
Dumitrache Stolnicul 177, 206.
Eftimie cronicarul 45–46, 187.
Eliade 3.
Eminescu 3, 26
Erbiceanu C. 185, 191, 195, 200, 202, 203
Erdőerit 167.
Esap 167.
Eustatie Orid (Eustatievici, Eustathia-des) 169.
Eustatie Logofătul 80, 88, 94, 98, 99, 138, 158, 196, 205.
Evanghelia 64–66, (1561) 69, 70, (1682) 88, (cu învățătura) 67, 70, 72, (greco română) 102, (lui Radu din Mănicești) 65, 70, (slavo-ro-mână) 73, 191.
Evsevie de Pamfilia 171.
Faptele Apostolilor v. Praxiul.
Fărcașanu Mateiu 204.
Filaret episcopul 202.
Filipescu Constantin Căpitanul 200.
Filipide 164.
Floarea darurilor 92.
Fogarăși Șt. 108, 194, 198.
Fotino 164.
Fragmentul Todoreșcu 66, 191.
Gădei V. A. 196.
Gălușcă C. 190.
Gaster M. 184, 185, 189, 192, 194, 195 196, 199, 204, 205.
Gavril Ierodiacon 183.
— protul 90, 94, 195.

- Genealogii* 103.
 Genier Nic. 206.
Geografia (Ardealului) 195, (Țării-românești) 207.
 Gheorghechi logăfățul 177, 206.
 Gheorghe episcopul 68
 Ghica Vladimir 199.
 Ghișcu din Tirana 174, 205.
 Giuglea Gh. 190.
 Giugov Mancio 186.
 Giurescu Const. 98, 99, 100, 195, 196, 197, 199, 200, 206.
 Goga O. 4.
Gramatici 169, 172.
 Greceanu Radu 79, 102—103, 197.
 — Șerban 79, 102.
 — Ștefan 197.
 Grigore din Măbaci 76.
 — mitropolit 42.
 Grigorescu N. 26.
Gromovnic 194.
 Ouevara 123.
 Haliciu 96, 196.
Halima 167.
 Hammer 154.
 Hasdeu B. P. 76, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 195, 197, 198, 199, 200.
 Hase 206.
 Helmont van 140.
 Heltay G. 68, 191.
 Herce Șt. 66.
 Hodoș Enea 184.
 — Dr. Ios. 201.
 — Nerva 46, 184, 187, 191.
 Hristache Pitarul 181, 207.
 Hrițea 124.
 Hurmuzache 176.
 Iacimirskij A. I. 185.
 Iacomin filosoful 140.
 Iacov Putneanu 165.
 Iane popa 72.
 Iarcu D. 184.
 Ilieodor 152.
Înmormântarea preoților 84.
Învățăturile lui Neagoe v. Neagoe Basarab.
 Ioan din Simpetru 77.
 Ioanid G. 199.
Ioasaf Stălpnicul 92, 171, 195.
 Iorest episcopul 80.
 Iorga N. 4, 14, 30, 34, 42, 44, 99, 102, 114, 118, 119, 122, 142, 158, 180, 183, 184, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 199, 200, 201, 202, 203, 205, 206, 207.
 Iosif episcopul 202.
 Isaia ot Blatina 187.
Istoria Troadei 171.
Istoriile lui Herodot 167.
Izvoade boeresti 99—100.
 Jireček C. 187.
 Kaluzniacki E. 188.
 Kemeňy 196.
 Kiemani Ahmed 140.
 Kogălniceanu Ienache 175—176, 206, 207.
 Kogălniceanu Mih. 3, 4, 176, 177, 196, 197, 199, 203, 204, 206, 207.
 Lăcea C. 198.
 Lamber Al. 185.
 Lapedatu Al. 186, 194, 202, 203.
 Laurian Tr. 197.
 Lazar Gh. 4, 116.
 Lăzăriciu 184.
Legenda Troei 167.
 Leontari 106.
Letopisețul (de la Bistrița) 186, de la Slatina 187, (latn.) 97, 98, 195, (moldovenesc) 92, 98, 99, 195.
 Leurdeanu St. 177.
Leviticul 191.
Liturghierul 84, (1680) 88, 90, (lui Dosofteiu) 108, (lui Tordași) 66, (slav) 48.
 Liubavici D. 49, 60, 68.
 Longinescu St. 80, 193.
 Lorinț tipografal 192.
 Ludescu Stoica 102, 127, 197, 200.
 Lupaș I. 190.

- Macarie cronicarul 44—45, 77, 187.
     — mitropolitul 36.
     — tipograful 48, 67.
 Maior Petru 2, 4, 157.
 Maiorescu Ioan 4.
     — Titu 3, 4.
 Mangra V. 192.
 Marc Aureliu 123.
 Mardarie Cozianul 85, 189, 194.
Mărgăritare (1691) 102.
 Marian St. Fl. 203.
 Marien Diacul 68.
 Marienescu Dr. At. 190.
 Matki A. de 172.
 Marmeliuc D. 188.
 Mateiu al Mirelor 101.
 Mateiu Dr. I. 191.
 Maxim călugărul 36.
 Măzăreanu Vart. 165—167, 172, 202—204, 204.
 Meletie arhiepiscopul 140.
 Melhisedec episcopul 185, 200, 201.
 Meteș Șt. 191.
 Mihaiu popa 72.
 Milescu Nic. Spătarul 97, 196, 199.
Minee (1776) 164.
 Miniati Ilie 129.
 Misail călugărul 138, 158, 196.
 Moise filosoful 14.
Molitvelnice 70, 84, 90, 108.
 Morf 184.
 Movilă Petru 84, 97, 194.
 Moxa (Moxalie) 44, 77, 80, 193.
 Mrișescul T. 24.
 Murko M. 185, 188.
 Muste N. 134, 175, 206.

 Nădejde I. 185, 189.
 Naniescu Ios. 195.
 Năsturel P. V. generalul 195.
     — Udriște 79, 90, 96, 195.
 Neacșu boierul 188.
 Neagoe Basar. 20, 32—41, 90, 163, 186.
 Neculce Ion 80, 97, 99, 133—139, 148, 175, 201.
 Negruzzi Const. 6, 139.
     — Iacob 207.
 Nicolaescu St. 191.
 Nicolescu M. 201.
 Nifon 34, 36, 195.
 Nistor I. 205.
 Noailles contesa de 34.

Octoihuri 88, 90, 108, 172.
 Onciul D. 7.
 Opre tipograful 50.
 Oprișă P. 199.
 Orășanu Șt. 44, 187, 196.

 Paisie Veliciovski 165.
Palia dela Oraștie 68, 190—191.
Pânea pruncilor (1702) 167.
 Panătescu Em. 200.
 Papahagi Per. 205.
 Papiu Il. 197, 201, 207.
 Papp I. 194.
 Pârvan V. 193.
 Patriguet A. 193.
 Peretz J. 193.
 Peștișe Moise 68.
 Petrea tipograful 50.
 Philippide Al. 184, 185.
 Picot E. 187, 195, 197, 199, 200, 205.
Pilde filosofesti 171.
 Pilurto Vito 194.
Plângerea lui Adam 171.
Plângerea Silvașului 168.
 Podtacha L. 186.
 Pop Vasile 184.
 Popescu Radu 79, 102, 124—127, 137, 177, 200, 206.
 Popescu St. 186.
 Popovici Const. jun. 193.
     — G. 198.
     — Ios. 190, 191.
 Popp Const. negustor 202.
     — 184.
 Pravoslavnică mărturisire (1691) 102.
Pravila 193 194, (de la Govora) 80, 82, (lui Vasile Lupu) 80, 83.
Praxiul (Faptele apostolilor) 5, 62, 70.
 Procopovici Alexie 190, 192.
Prorocia Sivilles 171.
 Protopopescu Dragoș 202.

- Psaltirea* 5, (1570) 70, (1577) 70—72, (1651) 86, 194, (Hurmuzachi) 190, (lui Tordași) 66, (în versuri) 108, 169, (scheiană) 63, 64, 72, 190, (voronețeană) 190.
- Pseudo-Neagoe* 32.
- Pușcariu* ~~Sauil~~ 189, 192.
- Pușchilă* D. 198.
- Radu din Mănești* 65, 70, 192.
- Rafail monahul v. Popescu Radu.*
- Răspunsul la Catehismul Calvinesc* 88.
- Roja* 174.
- Rojdenița* 77.
- Romansky St.* 32, 33, 34, 186.
- Romstorfer* K. 186.
- Roques* M. 190, 191—192.
- Radow* 184.
- Russo* D. 32, 118, 164, 177, 186, 192, 193, 195, 198, 204, 205, 206.
- Șăineanu* L. 188.
- Xandor Origore de Agyagfalva* 198.
- Sapte laine* (1644) 88, 196.
- Sbiera* J. G. 64, 66, 184, 188, 189, 190, 192, 193, 194, 197, 199, 209, 205.
- Schladebach* K. 188.
- Șerban, fiul lui Coresi* 68.
- Seulescu* G. 156, 202.
- Sfințirea bisericilor* 84.
- Silași* 198.
- Săvestru tipograful* 86.
- Simeon Dascalul* 98, 99, 114, 115, 138, 158, 187, 196.
- Simeon Ștefan* 80.
- Șincai Gh.* 2, 169.
- Sintippa* 167.
- Sion* A. 203.
- Gh. 195, 201.
- I. 193.
- Speranția* T. D. 188.
- Stamat* Iacov 165.
- Ștefan Mitropolitul* 80.
- Ștefanelli* T. 204, 207.
- Ștefanovici* M. 129, 130.
- Stinghe* Sterie 205.
- Sturzea* Vasile 88.
- Sulzer* 120, 180.
- Szegedi* Gy. 66.
- Sztripszki Híador* 191, 198.
- Tâlcul evangheliilor* (1564) 70.
- Tales* 140.
- Țamblac* Orig. 14, 34, 201, 185.
- Tanoviceanu* I. 197, 199.
- Taranovschi* Andrei 197.
- Tempea* Radu 168, 205.
- Teonora* B. 190.
- Teoctist* 44.
- Teodosie cronicarul* 101.
- mitropolitul 80, 83, 88, 90.
- Teofil episcopul* 77.
- Testament noul* 86, 87, 194.
- Timuș* Dr. Gherasim Pileșteanu 191.
- Toadăr dascalul* 77—78, 193.
- Tocilescu* Gr. 200, 202, 207.
- Tordași* Mihail 66—68.
- Pavel 66.
- Trepetnic* 194.
- Triod* 90.
- Tunusli frații* 207.
- Tzigara Samurçaș* Al. 186.
- Decret* Const. 173—174, 205.
- Ureche* Orig. 80, 98, 99, 103—106, 113, 121, 137, 158, 187, 197—198.
- Ureche* Nestor 197.
- V. A. 196, 199, 202, 206, 207.
- Văcărescul* Const. 103.
- Vărlaam Dumitru* 77.
- Vărlaam* Mitropolitul Moldovei 80, 83, 86, 89, 91, 93, 156, 194.
- Mitropolitul Munteniei* 80.
- Vărlaam și Ioanaș* 90, 195.
- Vărnăv* V. 201.
- Veliciovschi* Paisie 165.
- Veress* Dr. Nandre 184.
- Viața lui Nifon* 90, 91, 92, 101.
- Viski* Ion 108.
- Voilean* Mat. (scriitorul) 169—171, 205.
- Mateiu (editorul) 205.
- Voinescu* I. 186.
- Walter* Baltazar 197.
- Weigand* Gust. 205.
- Xenopol* A. D. 185, 200.
- Zacan* Efrem. 68.
- Zavira* G. 201.
- Zbornicul* (de la Chiev) 187, (de la Petersburg) 187.